

Година VI, Брой 4/2010 г.

ИКОНОМИКА И УПРАВЛЕНИЕ

*Economics and
Management*

Югозападен университет "Неофит Рилски"
Стопански факултет
Благоевград

“ИКОНОМИКА И УПРАВЛЕНИЕ” е научно списание на Стопанския факултет при ЮЗУ “Неофит Рилски”. В него се публикуват статии по актуални проблеми на икономиката и управлението на глобално, регионално и местно равнище.

Главен редактор

проф. д-р Чавдар Николов

Зам. гл. редактор

доц. д-р Рая Мадгерова

Редакционна колегия

проф. д-р Васил Пехливанов
доц. д-р Георги Л. Георгиев
доц. д-р Георги П. Георгиев
доц. д-р Димитър Димитров
проф. д-р Зоран Иванович
(Университет в Риека, Р. Хърватска)
доц. д-р Людмила Новачка
(Икономически университет –
Братислава, Словакия)
проф. д-р Манол Рибов
проф. д-р Надежда Николова
проф. д-р Бьорн Паапе
(РВТУ-Аахен-Германия)
проф. д-р Пол Леонард Галина
(Бизнес факултет „Улиямс” на Университет
Бишъпс Шербруук, Квебек, Канада)
доц. д-р Стефан Бойнец
(Университет в Приморска
Факултет по мениджмънт – Копер, Словения)
Академик Татяна Константинова
(Директор на Института по екология и
география на Академия на науките, Молдова)
доц. д-р Ченгиз Демир
(Факултет по икономика и административни
науки, Университет ЕГЕ, Измир, Турция)

Отговорен редактор

доц. д-р Десислава Стоилова
доц. д-р Преслав Димитров

Технически редактор и дизайн

Лъчезар Гогов

Chief Editor

Prof. Dr. Chavdar Nikolov

Deputy Chief Editor

Assoc. Prof. Dr. Raya Madgerova

Editorial Board

Prof. Dr. Vasil Pehlivanov
Assoc. Prof. Dr. Georgy L. Georgiev
Assoc. Prof. Dr. Georgy P. Georgiev
Assoc. Prof. Dr. Dimitar Dimitrov
Prof. Dr. Zoran Ivanovic
(University of Rieka, Croatia)
Assoc. Prof. Dr. Ludmila Novacka
(University of Economics -
Bratislava, Slovakia)
Prof. Dr. Manol Ribov
Prof. Dr. Nadejda Nikolova
Prof. Dr. Bjorn Paape
(RWTH Aachen, Germany)
Prof. Dr. Paul Leonard Gallina
(Williams School of Business, Bishop's
University Sherbrooke, Québec, Canada)
Assoc. Prof. Dr. Stefan Bojnec
(University of Primorska
Faculty of Management Koper – Slovenia)
Acad. Tatiana Constantinova
(Dir. of the Inst. of Ecology and Geography
of Academy of Sciences of Moldova)
Associate Prof. Dr. Cengiz Demir
(Faculty of Economics and Administrative
Sciences EGE University, Izmir, Turkey)

Production Editor

Associate Prof. Dr. Desislava Stoilova
Associate Prof. Dr. Preslav Dimitrov

Technical Editor & Design

Lachezar Gogov

Основатели:

доц. д-р Рая Мадгерова, проф. д-р Надежда Николова и проф. д-р Чавдар Николов

◆◆◆ 2005 г. ◆◆◆

Списание се разпространява чрез международния книгообмен на Народна библиотека “Св. св. Кирил и Методий” в следните библиотеки и институции: Slavonic and East European Section – Oxford, England; Library of Congress – Washington, USA; United Nations – New York, USA; Square de Meeus – Brussels, Belgium; Российская государственная библиотека – Международный книгообмен – Москва, Россия; Институт научной информации по общественным наукам Академии наук РФ – Москва, Россия.

Адрес на редакцията:

Списание “Икономика и управление”
Стопански факултет при ЮЗУ “Н. Рилски”
2700 Благоевград, ул. “Крали Марко” 2
e-mail: economics_management@abv.bg
тел.: 073/ 885952

Editor's office address:

Magazine “Economics & Management”
Faculty of Economics – SWU “Neofit Rilsky”
2 “Kraly Marko” Street, 2700 Blagoevgrad
e-mail: economics_management@abv.bg
Tel: (+35973) 885952

НАУЧНО СПИСАНИЕ НА СТОПАНСКИЯ ФАКУЛТЕТ
ПРИ ЮЗУ "НЕОФИТ РИЛСКИ" – БЛАГОЕВГРАД ГОД. VI, №4, 2010

JOURNAL FOR ECONOMICS AND MANAGEMENT SCIENCE OF
FACULTY OF ECONOMICS–SOUTH-WESTERN UNIVERSITY –
BLAGOEVGRAD VOL. VI, №4, 2010

СЪДЪРЖАНИЕ

CONTENTS

КЪМ ЧИТАТЕЛИТЕ

1

TO OUR READERS

ЕВРОПЕЙСКИ СЪЮЗ

EUROPEAN UNION

**ФРАНЦ ПЪОГЕЛЕР
БЪОРН ПААПЕ
ИВОНА КИЕРЕТА**

**FRANZ PÖGGELER
BJÖRN PAAPE
IWONA KIERETA**

ОБЕДИНЕНИЕТО НА ЕВРОПА КАТО
УЧЕБЕН ПРОЦЕС

2

THE UNIFICATION OF EUROPE AS A
LEARNING PROCESS

ЖИВКО РАЙКОВ

ZHIVKO RAIKOV

ЕВРОПЕЙСКИЯТ БЮДЖЕТ И
МЕХАНИЗМА НА ЗАЩИТА
ФИНАНСОВИТЕ ИНТЕРЕСИ НА
ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ

13

THE EUROPEAN BUDGET AND THE
MECHANISM FOR PROTECTION EU'S
FINANCIAL INTERESTS

УПРАВЛЕНИЕ

MANAGEMENT

МИЛЕНА ФИЛИПОВА

MILENA FILIPOVA

СИСТЕМА ЗА ВЗЕМАНЕ НА РЕШЕНИЕ

25

DECISION MAKING SYSTEM

ПЛАМЕН РУСЕВ

PLAMEN ROUSSEV

ЗА ПО-ЕФЕКТИВНО УПРАВЛЕНИЕ НА
ПУБЛИЧНИТЕ ПРОЕКТИ

33

FOR MORE EFFECTIVE MANAGEMENT OF
PRIVATE PUBLIC PARTNERSHIP

МАРИАНА УШЕВА

MARIANA UCHEVA

КОНЦЕПЦИЯТА „УПРАВЛЕНИЕ НА
ТАЛАНТА“

41

CONCEPT "TALENT MANAGEMENT"

**ИКОНОМИКА НА
ЗДРАВЕОПАЗВАНЕТО И
БЕЗОПАСНОСТТА НА РАБОТНОТО
МЯСТО**

**OCCUPATIONAL
HEALTH AND SAFETY
ECONOMICS**

**ДЕСИСЛАВА СТОИЛОВА
ПРЕСЛАВ ДИМИТРОВ**

СЪЗДАВАНЕ НА ВЪЗБНОВЯЕМО
ДЕПО ОТ ЗНАНИЯ ЗА ИКОНОМИКАТА
НА ЗДРАВЕОПАЗВАНЕТО И
БЕЗОПАСНОСТТА НА РАБОТНОТО
МЯСТО – ПРЕДСТАВЯНЕ НА
ТЕКУЩИТЕ ПОСТИЖЕНИЯ НА ПРОЕКТ
С АКРОНИМ „ROWER”

50

**DEISLAVA STOILOVA
PRESLAV DIMITROV**

BUILDING UP OF A KNOWLEDGE
REPOSITORY OF OCCUPATIONAL HEALTH
AND SAFETY ECONOMICS –
PRESENTATION OF THE “ROWER”
PROJECT'S ACHEIVEMENTS

ДЕСИСЛАВА СТОИЛОВА

ИКОНОМИЧЕСКИ АСПЕКТИ НА
ЗДРАВЕОПАЗВАНЕТО И
БЕЗОПАСНОСТТА НА РАБОТНОТО
МЯСТО В БЪЛГАРИЯ: ПОСТИЖЕНИЯ,
ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА, РЕФОРМИ

61

DEISLAVA STOILOVA

ECONOMIC ASPECTS OF OCCUPATIONAL
HEALTH AND SAFETY IN BULGARIA:
ACHIEVEMENTS, CHALLENGES AND
REFORMS

**НАЗМИЕ АЛТЪНТАШ
АЛИ ОСМАН КАРАБАБА
ЧЕНГИЗ ДЕМИР
НУРАЙ АЛТЪНТАШ**

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ НА
ЗДРАВЕОПАЗВАНЕТО И
БЕЗОПАСНОСТТА НА РАБОТНОТО
МЯСТО С ПАРАЗИТНИ АГЕНТИ ВЪВ
ВЕТЕРИНАРНАТА И ХУМАНА
МЕДИЦИНА

75

**NAZMIYE ALTINTAS
ALI OSMAN KARABABA
CENGIZ DEMIR
NURAY ALTINTAS**

OCCUPATIONAL HEALTH AND SAFETY
WORKING WITH PARASITIC AGENTS IN
ANIMAL AND HUMAN MEDICINE

МЕЖДУНАРОДЕН ТУРИЗЪМ

INTERNATIONAL TOURISM

ЛЮДМИЛА ИВАНОВА

СЪВРЕМЕННИ ТЕНДЕНЦИИ В
РЕСТОРАНТЪОРСКОТО ХРАНЕНЕ

86

LUDMILA IVANOVA

CURRENT TRENDS IN RESTAURANT
NUTRITION

**ЕЛЕНА КИРИЧИ
ИЛИР СОСОЛИ**

РАЗВИТИЕ НА ТУРИСТИЧЕСКИЯ
ПРОДУКТ ЗА РЕГИОНА НА КОРЧА

91

**ELEINA QIRICI
ILIR SOSOLI**

TOURISM PRODUCT DEVELOPMENT FOR
THE KORÇA REGION

ВЯРА КЮРОВА

ВЛИЯНИЕ НА СЕЗОННИЯ ФАКТОР
ВЪРХУ РЕАЛИЗИРАНИТЕ НОЩУВКИ
ОТ ХОТЕЛИЕРСКИЯ БИЗНЕС

100

VYARA KYUROVA

THE IMPACT OF SEASONALITY ON
REALIZED OVERNIGHT STAYS IN THE
HOTEL BUSINESS

КИРИЛ КИРИЛОВ		KIRIL KIRILOV
ДОБРОВОЛЧЕСКИ ТУРИЗЪМ И ТУРИСТИЧЕСКА ИНДУСТРИЯ	108	VOLUNTEER TOURISM AND TOURISM INDUSTRY
<u>НОВИ КНИГИ</u>	115	<u>NEW BOOKS</u>
<u>ГОДИШНО СЪДЪРЖАНИЕ НА СП. „ИКОНОМИКА И УПРАВЛЕНИЕ” – 2010 Г.</u>	117	<u>ANNUAL CONTENTS OF THE “ECONOMICS AND MANAGEMENT” JOURNAL – 2010</u>

Настоящият брой на списание “Икономика и управление” се издава с финансовата подкрепа на авторите.

Всяка една от статиите, публикувани в списание „Икономика и управление”, издание на Стопанския факултет на ЮЗУ „Неофит Рилски”, след предварителна селекция от редакционната колегия, се рецензира от двама хабилитирани рецензенти, специалисти в съответното научно направление.

Each of the articles published in the “Economics & Management” Magazine, edition of the Faculty of Economics at the SWU “Neofit Rilski”, after preliminary selection by the Editorial board, is a subject of preliminary review by two tenured reviewers, specialists in the respective scientific domain.

**Всички права върху публикуваните
материали са запазени.
Възгледите на авторите изразяват
личното им мнение и не ангажират
редакцията на списанието.**

Уважаеми читатели,

На Вашето внимание е списание „Икономика и управление“. Списанието е печатен орган на Стопанския факултет при Югозападния университет „Неофит Рилски“ – Благоевград и издаването му е свързано с по-нататъшното развитие и обновяване на научните изследвания и учебния процес във Факултета в контекста на членството на България към Европейския съюз. Стопанският факултет вече второ десетилетие се извява като център за образователна, научна и научно-приложна дейност в Югозападна България.

Тази многостранна дейност на Стопанския факултет определя и целта на настоящото списание „Икономика и управление“ - да популяризира научните новости и да удовлетворява потребностите на практиката. Редакционната колегия счита, че в списанието определено място трябва да намерят актуалните проблеми на:

- националната и регионалната икономика;
- управленските подходи и механизми;
- европейската интеграция и глобализацията;
- качеството и конкурентноспособността;
- икономиката на знанието;
- икономическият растеж и устойчивото развитие.

Публикациите в списанието обхващат научни сфери, съответстващи на научната и образователната проблематика и профилирането на специалности в Стопанския факултет – мениджмънт, маркетинг, финанси, счетоводство и контрол, социално-културни дейности, туризъм, социална политика, инфраструктура и други.

Списание „Икономика и управление“ се явява среда за среща на мненията и оценките на учени, изследователи и специалисти от сферата на науката и на стопанския живот.

Редакционната колегия се стреми да поддържа високо равнище на научните и научно-приложните разработки и същевременно да предоставя възможност не само на утвърдени и авторитетни български и чуждестранни учени, но и на начинаещи преподаватели и докторанти да публикуват своите идеи. На страниците на списанието могат да споделят свои виждания и специалисти от стопанската практика.

Вярваме, че отговорното отношение на авторите ще съдейства списанието да отговаря на съвременните критерии и изисквания. Списание „Икономика и управление“ ще разчита на мненията и препоръките на читателите.

От редакционната колегия

проф. д-р д.х.к. ФРАНЦ ПЬОГЕЛЕР (+)
УНИВЕРСИТЕТ RWTH ААХЕН, Германия

проф. д-р БЬОРН ПААПЕ
УНИВЕРСИТЕТ RWTH ААХЕН, Германия

д-р ИВОНА КИЕРЕТА
УНИВЕРСИТЕТ RWTH ААХЕН, Германия

ОБЕДИНЕНИЕТО НА ЕВРОПА КАТО УЧЕБЕН ПРОЦЕС

THE UNIFICATION OF EUROPE AS A LEARNING PROCESS

Prof. Dr. Dr. h.c. FRANZ PÖGGELER (+)
RWTH AACHEN UNIVERSITY, Germany

Prof. Dr. Dr. BJÖRN PAAPE
RWTH AACHEN UNIVERSITY, Germany

Dr. IWONA KIERETA
RWTH AACHEN UNIVERSITY, Germany

Abstract: Further shaping of the European Union presupposes that the participating states are **united** prior to any decision-making about each new step. However, such unity often fails to materialize on account of the self-interests of the individual states. Consensus is not always reached even on basic issues: each state is intent on retaining as much sovereignty as possible whilst at the same time reaping as much benefit as possible from European integration (Neurohr, 2008).

Currently, there is little sense of **enthusiasm** for Europe to be found amongst people living here. In fact, the future is regarded by most of them with scepticism and uncertainty. However, it is generally recognized that developments in world politics are making it essential that the European states close ranks if Europe is to be competitive with other continents in politics and business. This should already be mandatory material in schools (Moser, Bonfadelli, 2007). In fact, it is becoming increasingly apparent that the unification of Europe is proving to be a difficult learning process for Europeans, and is not just passive registration of a chain of political and economic measures in a unification process which involves other actors rather than ourselves.

As we are all affected, the time has come to realistically elucidate the problems which have arisen in the unification process so far. But what exactly are these?

Key words: European Integration, Social contract, social values, social structure

Further shaping of the European Union presupposes that the participating states are **united** prior to any decision-making about each new step. However, such unity often fails to materialize on account of the self-interests of the individual states. Consensus is not always reached even on basic issues: each state is intent on retaining as much sovereignty as possible whilst at the same time reaping as much

benefit as possible from European integration (Neurohr, 2008).

Currently, there is little sense of **enthusiasm** for Europe to be found amongst people living here. In fact, the future is regarded by most of them with scepticism and uncertainty. However, it is generally recognized that developments in world politics are making it essential that the European states close ranks if Europe is to be competitive with other continents in

politics and business. This should already be mandatory material in schools (Moser, Bonfadelli, 2007). In fact, it is becoming increasingly apparent that the unification of Europe is proving to be a difficult learning process for Europeans, and is not just passive registration of a chain of political and economic measures in a unification process which involves other actors rather than ourselves.

As we are all affected, the time has come to realistically elucidate the problems which have arisen in the unification process so far. But what exactly are these?

I. Mistakes made in Integration so far: the Second Step before the First Step

Now the draft of a EU constitution has been rejected by several referendums, we know that previous experience has failed to convince many Europeans that the integration of European states into a larger community of states will bring them more advantages than disadvantages. The advantages are hoped for in particular by those Europeans whose states can expect improvements to their economies and social issues via financial support from the EU. Many citizens in the richer EU states fail to see why they should have to support other states (Parker, 2008, Vukovic, et. al, 2008).

Scepticism or even rejection are the consequences of a mistake made in European policy so far: The initiators – admittedly often idealists – believed that all Europeans would welcome political pacification and economic cooperation between the European states because they would profit from integration. However, this is not the general attitude as yet. On the contrary, people feel that their social security and their acquired affluence are endangered. In the course of political and economic integration, it has been omitted to spark off the necessary **rethinking process** with the objective of **spiritual** integration and the creation of a new European identity. Such a rethinking process should have been the first step towards integration, and political and

economic integration should have been the second (Meyer, 2004).

Several things have occurred which also present the educational systems of the European states with new problems. It cannot be left to schools to allow themselves to be uncritically instrumentalized for justifying and propagating the objectives of the European treaties. Perhaps rulers in pre-democratic times would have been able to realize this, but with democratic parliaments and governments, this kind of “pressing into service” is not acceptable.

II. Only a “Social Contract”?

The European Union and the other affiliated European organizations may have achieved a “**social contract**” which works on the principle of “I give you so that you give me back” but it is not like Rousseau’s contract, which foresees “each citizen placing his person under the supreme direction of the general will, and thus becoming an indivisible part of the whole” (Mestmäcker, 1997:15, [authors’ own translation])¹. The fact that, on the free market which the EU has created, competition is more often driven by national egotism than by mutual moral principles, has caused tears to appear in Europe’s new fabric. Such competition could, of course, also be an incentive to enhance performance in the cultural and educational systems, but as yet this path has scarcely been followed. With regard to “doings and dealings”, each state is mainly concerned with its own interests. “The expected conflicts on community level can be explained by the fact that constitutions are involved, which have been formed by different historical experiences and are thus democratically legitimated” (Mestmäcker, 1997:15, [authors’ own translation]).

When J. J. Rousseau claims in his “Social Contract” “that sovereignty can never be disposed of because it is the

¹ J. J. Rousseau’s work “The Social Contract” is one of the most important Utopias of the Enlightenment

exercise of the general will” (Mestmäcker, 1997:15 [authors’ own translation] and sovereignty continues to lie with each individual national state and not with the new state of “Europe”, there will continue to be differences of opinion between the states involved – and all of them will invoke democracy.

It may be strategically correct to create European unity in small steps, for example by beginning with economic, political or legal integration, to then go on to consider a union of culture and education should this be desirable; however, from a psychological viewpoint, this is not the correct way.

III. Europe’s Enduring Values

Many Europeans, including many young ones, have become dissatisfied with the fact that the current European discussion is limited to the economic norming, the political stability and the military security of the European continent. They realize that a European **identity** as the self-image of what constitutes a European cannot find expression in this constricted “handling” of Europe but could in the enduring values which are characteristic of Europe and which have made the European continent so attractive to people from other parts of the world (Feichtinger, Csáky, 2007; Lermen, Ossowski, 2004). Such values have been formed over a period of more than 2000 years. They have undergone change yet have lost none of their worth. People from other continents have always desired to make these values their own by learning them in Europe; by enjoying a European education.

We shall not attempt to provide a complete summary of these values here and now, but would like to elucidate somewhat on their relevance.

- The symbiosis of Ancient Times, Christianity and Enlightenment has resulted in an anthropology which views the human being as an individual, a unique and inimitable being that determines itself through the freedom of reasoning and freewill, able to plan its life as a mission and

a creative act. In this respect, the human being is its own sovereign, as well as that of the communities which it joins or creates. Human dignity is inviolable since in the eyes of Christianity, a human being is a creation of God and thus legitimized through its creator. Even if it loses its outer freedom, it retains its inner freedom.

- The dignity of a human being is not dependent on the degree of individual maturity but is unqualifiedly valid in childhood and youth. In the European tradition, education is not regarded as a mode of “biological maturation” or the imprinting of a behavioural schema but as a development of the person.

- The worth of a human life never varies, even when that life has limited capabilities owing to sickness. Humanity demands that deficiencies in the life development of a human being be overcome as far as possible with the support of fellow human beings.

- The freedom and dignity of the human being must not be discriminated against on grounds of origin, gender or affiliation to a people, a religion or an age group. The affiliation of human beings to groups must be protected by tolerance, and criteria of fairness must enable an orderly social cohesion. Responsible human beings must be allowed to decide by themselves on matters of affiliation to a state and other forms of social order.

- Fundamental rights form the basis of human life in all its forms and stages including mankind as the sum of all human beings, for example, freedom of thought and belief, of speech and publication, of association with others, the right to choose one’s life partner, the right to free choice of employment, the right to live where one wants, and freedom of mobility. These basic rights bind human beings in all social roles (whether superior or subordinate, young or old). All people are equal before law. The right to justice is always irrespective of personal or social status.

- Personal good and common good must be harmonized via law and reason

and may not be mutually detrimental. The ability to function of the social structure in which an individual life is integrated delineates the border of self-determination (autonomy of the individual).

- The ethnic determination of personhood remains constant although the meaning of life must be continuously redefined, cleared of one-sidedness and adapted to the requirements of changed life tasks, whereby scientific research and artistic creativity have a particular competence.

- The characteristics of the European identity are not rigid but are constantly revitalizing themselves, and some characteristics mature with growing insight and experience to become completely new ways of life. This is demonstrated for example by the emergence and development of democracy as the most suitable form of political life for enabling human freedom and dignity. Since democracy is based on the delegation of co-responsibility to all politically mature citizens, it is necessary that the ability to undertake co-responsibility must be elaborated and retained through life-long learning. Therefore, the demand for "Education for all" rather than only for a few, corresponds to the postulate of equality, justice and dignity for human beings.

All of this, including politics and business, and also law, is a **cultural** issue. Culture has manifested itself in the course of many epochs of human history in the arts and in the sciences, in styles and works which the whole world and humankind has recognised as being specifically European. "The Europeans have good reason to be self-assured about their own cultural riches. At the same time, they are faced with the obligation to introduce this legacy to the competitive variety of cultures in order to create a more humane world – one which is not simply subservient to the universal tendencies of a global economic structure" (Catholic Academy in Bavaria, 1997 [authors' own translation]).

IV. Europe: More than a Geographical Entity – A New Social Structure

A completely **new social structure** has emerged in Europe owing to decades of migration, which will continue as long as the original European population continues to shrink (Triandafylliou, 2001, Tibi, 2000). The ethnic groups that were once concentrated in one specific country are now all intermixed. Thus, people of Turkish nationality, members of all the peoples of south-eastern Europe and a growing number of former Russian citizens (including a large number of Jews) will remain in Germany – something that would have been inconceivable five or six decades ago (Neumann, 1995). The old rule that a state consists of only a single people of the "same blood" no longer applies. A nation is now the sum of all its citizens rather than a "biological collective". However, it is a fact that traditional ways of thinking and patterns of behaviour which are associated with ethnic groups continue to live on, and may collide with each other in a host country. Mentalities are mainly rational structures but they also involve irrational components. It used to be said that they form the character of a nation. This is true in as far as the European states have very different views of Europe, and collective stereotypes play a key role here. This is particularly the case with reference to terms like "People" or "Nation" – even more so than "Europe". Usage of the same terminology does not create a sameness of meaning. One only has to think of the very different interpretations of the word "Nation" in the European states. For the French, France is "la grande nation". France's long history of being a centralized state strengthened the national identity much earlier than, for example, in Italy and Germany, where the cultural and political characteristics of the different regions played a greater role. The Italians view "Nation" as the force which binds the very diverse regions of Italy into a whole. In Germany, "Nation" was perverted by the National Socialists and continues – 50-odd years after the end of the Hitler Era – to have a negative connotation.

And yet: if there is agreement about the fundamental values of Europe, then it is that Europe is a frame of mind and much more than a geographical area. One example: Although Israel and Turkey are geographically in Asia, they are more accustomed to the European mentality. Contrarily, we should ask ourselves whether particular regions in south Russia have not long since developed Arabic or Asian mentalities on account of their continuing Islamization, even though these areas are, geographically, a part of Europe (Mattei, 2010; Gower, Timmins, 2010).

In the course of the process of European integration, the yardstick which was applied by EU bodies when co-opting new EU members was to all extent counterproductive: only economic stability was deemed the criterion for membership, and not, for example, a long association with the European culture and tradition (von Dietz, 2007; Sedelmeier, 2006).

What a one-sided or even “primitive” picture of Europe is being painted in our work in the field of education when students are taught the criteria for differentiating between European states!

This really needs thorough discussion in Europe’s centres of education. It will emerge that Europe can only make sense in the long-term if it is regarded as a **mentality** which cannot be geographically delineated. Economic and political cooperation is necessary and useful, but it is insufficient for creating spiritual ties as a basis for trust and peace. Of more effect is that, for example, in Turkey, close contacts with German academics have existed since the time of Kemal Atatürk. These have been strengthened recently through the founding of a German Turkish University in Ankara and Istanbul (the Memorandum of Association was signed on 30 May 2008). Several decades previously, there had been a group of German émigré scholars (amongst them, Wilhelm Röpe, Ernst Reuter and Alexander Rüstow), who were promoting a German and European mentality during the Hitler era, and that with great success. Europe as a mentality can

achieve much if the schools of European states outside Europe are also opened up to indigenous students, creating more belief in European values than diplomats or economists are apt to do.

V. Muslims in Europe: Between Naturalization and Ghettoization

Three of the approximately seven million immigrants in Germany are **Muslims** and their numbers are growing. They form, for example, the third largest religious community in Germany (Studienbüro für Tourismus, 1997, Tibi, 2000).

Their families tend to have many children. This will make itself noticeable in the educational field and will change it in the long-term in all those industrialized European states in which Muslims have been settling in search of a “better life”. The immigrants are not only seeking work and economic security but also protection from political oppression. In the long run, Muslims will influence the integration of Europe, including the models on which integration orientates itself. For example, it will not be a matter of course, as it was in the past, to connect to the tradition of a Christian occident (Remien, 2007). The “European mainstream population” and the immigrant Muslims “belong to two different ideologies” and “are very different from each other”; it is “necessary that both civilizations strive towards consensus for a peaceful coexistence” (Tibi, 1997:12, [authors’ own translation]). Muslims do not only bring their religion with them to Europe but also their type of civilization, their educational tradition, their lifestyles – all of which have been formed over centuries. As soon as they try to retain their identity in European host countries, which it is their right to do so, they quickly “fall between all stools”, at any rate when they collide with the traditional European identities.

When the Turks (most of them Muslims) were asked to come to Germany during the economic boom years, they were welcome. However, the indigenous population regarded them as temporary visitors. In the interim years, they have been living for

decades in the corresponding states, have had their families come over to live, have mainly assimilated or have formed "subcultures" involving their own economic, cultural and religious facilities. When Muslims conglomerate in cities in particular streets and districts, they frequently develop a feeling of solidarity and power – also vis a vis open or hidden racist and xenophobic tendencies. Under the notion of "religious freedom" and "tolerance", these communities demonstrably develop their own style of religious worship. For instance, the Muezzins call people to prayer over loudspeakers in a similar way to which Christian churches ring their bells, both of which are loud and clear for all inhabitants. The original inhabitants (including those who describe themselves as being non-religious) do not take kindly to such innovations in the district where they live). However, "what is sauce for the goose is sauce for the gander" and that also applies to education; Just as Christians support their own nurseries, schools and further training facilities, Muslims are now starting to do the same. As indigenous children live together with the immigrant children (at school, too), a new kind of coexistence and communal thinking is developing. If Muslim children and youths are ostracized, they also segregate themselves by seeking conflict with those who "want nothing to do with them". The Ghettoization which is already recognizable in the living conditions of a part of the Muslim community is also reflected in the mindsets of the individuals: a militant stance towards those surroundings which are denying them social integration. In the long run, this will result in ghettoization– it is not only Kreuzberg, Berlin, which is known as "Little Istanbul".

As a counterbalance to xenophobia, Bassam Tibi perceives a "cultural self-denial", which is pervading all of Europe (Tibi, 1997:12 [authors' own translation]), particularly amongst those individuals who are no longer aware of their own European values or who think that traditional values should be suppressed or neutralized out of tolerance towards different-minded people.

In contrast with this, Muslims tend to openly embrace the values of their religion. Perhaps their courage in displaying their commitment is a sign of their self-assertion in this new, secular environment called Europe. But perhaps it is also proof of the vitality of their religion. Christians could follow this lead and re-discover the values of their own religion. One thing is certain; the more Muslims there are in Europe, the stronger the demands of their religion will be in the active shaping of public life, and the more secularization, including the relinquishing of both Christian and Muslim ways of thought and behaviour in schools, will meet with resistance. In the meantime, Muslims who have been born, brought up and educated in Germany are increasingly opting to become teachers. The number of Muslim confessional schools is growing, to which Muslim parents will prefer to send their children rather than the often religiously neutral schools which abound in European states.

According to Tibi – a spiritual ruling class of new European Muslims will be animated towards an "esprit de cours" – known in Arabic as "asabya" - and will read the "lack of values", the indifference and the spiritual neutrality as a "sign of the demise of the West" (Tibi, 1997:12, [authors' own translation]). "The Europeans are mistaken if they believe that they could earn the respect of others with their self-negation" (Tibi, 1997:12, [authors' own translation]).

Integration perspectives such as these are presumably as yet unknown to politicians, who assume that everything is under control as long as economic prosperity and political concordance are achieved. European politics are unrealistic in as far as they are not yet taking the spiritual and religious changes and the moral changes, which have occurred through migration, seriously enough as factors of change. This also means that European politics do not refer adequately to the changes to the education system which have also been brought about by migration. The dialogue between the cultures –

including that of the Muslims – is being marginalized.

Just like other migrants, most of the Muslims wish to become European citizens and to fully abide by European law. However, this means that the Sharia can only be obeyed in their private lives but may not be allowed to influence basic law. Muslims must also fully abide by education law and respect the fact that Europe has its own civilization and culture, just like the Muslim world from which they have come. European culture manifests itself in numerous national cultures. These are related to each other and are not a cultural “hodgepodge” but are rather an expression of a **cultural pluralism** – something entirely different from today’s vaguely defined “multiculturalism”. Tibi differentiates quite rightly between these two forms (Tibi, 1997:12).

Democratic “civility” is much more than a product of a bureaucratic act, such as the granting of new citizenship. “Citizenship does not simply consist of a passport but manifests itself much more in the belonging to the “common weal” in the sense of citizenry/Communaute des citoyens” (Tibi, 1997:12, [authors’ own translation]). This means too that new citizenship requires a European and national school education which “makes the new young citizens aware of their new homeland” [authors’ own translation]. Since Europe is scarcely conceivable without the influence of Christianity, Muslim children in European schools ought to at least be formally acquainted with Christianity as one of Europe’s roots.

For “migrants to become locals” (Tibi, 1997:12, [authors’ own translation]), privileges for ethnic minorities should be avoided, since the call for privileges forces migrants into a new ghetto, rather than integrating them into the European community of citizens.

VI. Globalization of Europe: A Learning Problem

Right back to the 1960s (see the fundamental work by Schneider, 1959), books on European **Education** have concerned themselves with Europe only in its form of an autonomous, self-sufficient continent. In the meantime however, Europe’s situation and the resulting European awareness have completely altered. Emanating from Europe – as an economic area – together with North America and the East Asian industrial countries, a process of globalization is gaining momentum, i.e. an interlinking of states, worldwide cooperation in business, trade and transport, an opening up of regions which only a few decades previously had had practically no international contacts at all. The media report daily on geographically remote regions of the world in the same ways as they do on neighbouring states, whereby a new global ubiquity is becoming apparent: the simultaneousness of unexpected events in parts of the earth which are far apart from each other. Globalization is recognizable in simple things such as the similarity of clothes fashions, eating habits, political and economic tendencies and also a certain assimilation of goals, contents and methods in education systems. Such global levelling has its advantages and its disadvantage and is caused by the media informing everybody all over the world about new lifestyle trends. Big Mac, Hollywood films, Tamagotchis are – with the exception of a very few remote and untapped corners of the world – known practically worldwide. In the large cities of the world, a monoculture has emerged due to city life exacting the same human behaviour and the same lifestyle from city dwellers everywhere. This levelling is causing the intrinsic values of many national and regional cultures to be lost. However, it appears to be a process that is now inexorable, due to the worldwide progressive technicalization of civilization. Even politics are exacting this process: Just as the states of Europe are uniting to become a union, so are the industrial East Asian states uniting to become the ASEAN pact, the Africans becoming the OAS

(Organization of African States) or the states of Latin America in order to be better prepared to meet world competition and cooperation than they would be as isolated individual states.

Although these new power blocks are primarily motivated by economic, political and military objectives, they are producing a new **spiritual** and **moral** solidarity, which is concentrated in the UNO and its numerous sub-organizations. As the world has become a **“Global Village”** owing to the rapidity of information exchange and transport and the ability to overcome big distances, or all the countries have the feeling they are “all in the same boat” and have to pull together as a “Family of Mankind” because of the new threats to the world from the environment and changes in power relationships – if they all want to survive peacefully, traditional patterns of differentiation – such as allocation to a certain continent – will not be feasible. Europe can no longer claim hegemony over other parts of the world, as it did when these were relatively under developed, and can no longer regard itself as the hub of the world. The new world has a polycentric structure and in both American and Asia there are nowadays centres of power as strong or even stronger than those in Europe. The European continent can certainly no longer lay claim to being the centre of the world for science and research, education and culture, which it apparently was right into the 20th century. The focal point of trade and industry is moving increasingly from the Atlantic region to the Pacific region, which is on the way to eclipsing its rival Europe. As of yet, we have paid too little attention in our work in the educational field to all of these aspects, even though the economic recession is confronting us with the new polycentricism and globality. A “de-westernizing” of the world is already fairly advanced (Kraus, 1997, in an interview for WDR radio in the series “Zeitfragen – Streitfragen”).

Europe’s impact on world development is far less strong than it was in earlier epochs, and is no longer deemed a model

or a standard setter because nowadays different world standards apply. The spiritual energies now flowing into European life come from regions of the world which used to model themselves on Europe. Consider for instance the not inconsiderable influence of India and East Asia with methods of meditation and self-discovery. Movements like communitarism and “political correctness” are coming in from the USA, and a strong sense of religiousness (sometimes, although more latent) in the form of fundamentalism, from Arab-Muslim states. All of this is forcing Europe to completely redefine its identity. It is still rather difficult for us to admit to ourselves that we Europeans will, in the future, have to learn in other regions of the world, just like Asians, Africans and Americans used to learn from us. Learning is now becoming an **exchange** task. The European education systems can learn for example from the upcoming industrial nations of East Asia. More recent comparisons between the schooling systems of the different continents have shown that the German one does not currently achieve the same standard of performance as do Japanese and Korean schools (particularly in subjects such as mathematics, natural sciences and foreign languages, where performance can be correctly measured). Negative findings in comparisons of this kind are still to some extent dismissed with the claim that East Asians place too much emphasis on measurable performance and that students’ are subjected to unhealthy stress and antisocial peer competition. This is however more of a defensive excuse. Not only in Germany but also in other European states, a new emphasis on performance is more or less a unanimous point on the reform agenda, since global comparisons have shown that, for example, Asia’s education system has played an active part in pre-programming Asia’s economic upswing (Pöggeler, 1993:382f).

VII. A More Distinct National Identity is Required

For the time being, the integration of immigrants in Germany and in the European culture is being made more difficult because the new citizens are not being shown distinctly enough nor having it explained to them what Germany's "national identity" is. After more than half a century following the end of Hitler's dictatorship, it is no longer necessary to continue to keep a German national identity hidden away, as though it were something that is forbidden or offensive. But it is not enough to presume that at least the children of the immigrants will discover all of this for themselves. Currently, the percentage of immigrants attending courses in adult education is marginal. Immigrants must become a specific target group in the promotion of education. Immigrants will only gain a correct picture of Germany if they are informed of Germany's achievements in culture, art, science and technology. For some immigrants, this would incur a new way of thinking which would not come easy to them, e.g. with regard to the fundamental value "tolerance". We often hear about how intolerant Germans are towards foreigners, including in the classroom. However, what about the tolerance of different groups of immigrants towards each other and towards Germans? Learning how to put tolerance into practice is an important new teaching focus in educational facilities.

There is a large deficit here, for example with regard to objective information about Christianity as the basis religion of Europe. Immigrants should realize that anti-Christian tendencies and also anti-Semitic tendencies (Christianity being founded on Judaism) in their countries of origin are mistakes that may not be made in democratic states. The indigenous population should not misinterpret tolerance as a denial of the Christian foundations of the European culture.

In curricula and guidelines for the future, there could be more emphasis on the aspect of both national and European identity as there has hitherto been, and this as a mandatory guiding theme in as many taught subjects as possible. Here, there is

also a deficit to be made up because many teachers were not particularly confronted with the topic of "identity" in their own schooldays and teacher training. Right-wing radicalism and xenophobia amongst young people would probably never have become a public topic had the state – as the education provider – itself placed more emphasis in schools on the concept of "nation" rather than leaving it to political fanatics to do so.

It is unfortunate that the renewed agenda of national identity in schools is being brought into discredit by nationalistic tendencies (that is, an overemphasis on nationalistic thoughts). There are quite a few teachers in Germany who regard this as an affirmation of the rejection of a national identity, as was propagated by the student revolt movement "Achtundsechziger". Unfortunately, when this movement ended, the damage it had caused failed to be repaired by schools providing elucidation on national identity. Also in the shaping of public opinion, the subject of "national identity" remains a taboo. Now, increasing migration and the related problems of integration demand that we address this issue.

VIII "No" to the Superstate Europe, but Strengthening of Cooperation Between Europe's States

The interest of the states and people of Europe has up to now been subject to strong fluctuations. Russia, following the collapse of the Soviet Union, turned away from Europe towards Asia. If "renewed interest in Europe" has come about during the last decade (Hoffmann, 1997:1, [authors' own translation]), this can be explained by the expectation of new economic advantages which Russia's political leadership is expecting. The question, though, is: how long? Particularly those states on the periphery of Europe partly turn their backs on the concept of a unified Europe, e.g. the United Kingdom in the west (Kraus, 2008). Such fluctuations of interest must be expected all the time, even though the current political climate does not

appear harmful to the European treaties. Does this mean, then, as Hermann Lübbe claims, that there will not be a "United States of Europe"? That Germany has a particularly intensive interest in a united Europe is historically founded: situated in the middle of the continent, most of Germany has – after 1945 and in the wake of two world wars - hankered for a peaceful coexistence with other nations, which no national egotism would be able to disturb. Immediately following the establishing of the Federal Republic of Germany, bilateral friendships came into being (e.g. with France). Very soon, the economic advantages of this cooperation became particularly noticeable in Germany and aroused the wish to create international and supranational alliances. Some did, by degrees, come into existence. But at the same time, at least after 1989 – a new concept of sovereign identity was growing in those states which had long existed under the domination of big states like Russia and the USA. Following on from a new kind of nationalism, a strong feeling of regionalism came into being. In most European states, ethnic minorities or historically formed regions began to clamour for the fulfilling of their own interests – in some cases for their own statehood. The champions of the new "United States of Europe" detected in this a separatist movement which would sever the unity of Europe, but one could also view these centrifugal tendencies as a reaction to – in some cases, overhasty – centralization endeavours. At the same time, a lack of trust developed towards a new form of rule – "Eurocratism". Europe seems to have taken on the form of a superbureaucracy, the structure and meaning of which is not transparent to the majority of the continent's inhabitants, and which is deemed too expensive for them as tax payers (even though the EU Commission in Brussels scarcely has more administrative bureaucrats working for it than does Munich – and with a significantly higher budget status!)

What speaks in favour of the claim "There will not be a United States of Europe" (Lübbe, 1997: 15, [authors' own translation]) is that the sovereignty of a democratic state does not seem to be ensured in a political "giant" but in strong state structures which thrive tangibly and intangibly on a multitude of cultures and which are comprehensible and transparent to their citizens. Any levelling out of historical formative influences on the understanding of Europe would mean negating the historical insights of the states and placing trust in a new power structure, of which one cannot know whether it will for ever remain an artificial construct. This perspective does not mean however that by retaining the sovereignty of the individual European states, the cultural unity of Europe will not become stronger and more effective – both in competition and in solidarity. Saying "no" to the superstate Europe does not have to be proof of a new national narrow-mindedness. Cooperation in all areas of life – and in the future more than hitherto – in culture and education – can in the long run create a new European identity and a unified political stance of all European states when dealing with other continents.

On a global dimension, the surrendering (even though only partly and in a very limited way) of components of previously national sovereignty to the European Union is taking place in the field of tension between globality on the one hand and national and regional politics on the other hand, reminiscent of the continuing flare-ups between warring tribes in developing countries. As Theo Sommer points out: "The municipality rises up against it – the uniform world. Tribalism against globalism, the cultural war of the cultures"(Sommer, 1997:64, [authors' own translation]). "Globalization means open borders, sharpened international competition, a battle of displacement. It is depriving national states of their last bit of autonomy in their activities" (Sommer, 1997:65, [authors' own translation]).

“And is it really presumptuous to wish that Europe might at long last present a unified front in order to assert itself	politically, economically and culturally against Dschiad and MacWorld?” (Sommer, 1997:67, [authors’ own translation]).
--	---

Bibliography and References:

1. Catholic Academy in Bavaria: Programme text of a conference on “Was hat Europa zu bieten? Sein geistig-kultureller Beitrag in einer Welt des Geldes“, which took place in Munich on 17 and 18 October 1997.
2. Feichtinger, J., Csáky, M.: Europa geeint durch Werte?: Die europäische Wertedebatte auf dem Prüfstand der Geschichte, Bielefeld, 2007.
3. Gower, J., Timmins, G.: The European Union, Russia and the Shared Neighbourhood Routledge Europe-Asia Studies, 2010.
4. Hoffmann, C: in FAZ No. 232 of 7 October 1997, p.1.
5. Kraus, J.: Radio discussion in the series „Zeitfragen - Streitfragen“, WDR on 5.9. 1997, 11.30 – 12.00hours.
6. Kraus, P.A.: A Union of Diversity. Language, Identity and Policy-Building in Europe, Cambridge, 2008.
7. Lermen, B., Ossowski, M.: Europa im Wandel. Literatur, Werte und Europäische Identität, issued by the Konrad-Adenauer-Stiftung, 2004.
8. Lübke, H.: Abschied vom Superstaat, Berlin 1997, p. 15 ff.
9. Mattei, R.: Die Türkei in Europa: Gewinn oder Katastrophe? Resch, 2010
10. Mestmäcker, E.-J.: Risse im europäischen Gesellschaftsvertrag in : FAZ No. 230 of 4. October 1997, p.15.
11. Meyer, T.: Die Identität Europas, Frankfurt, 2004.
12. Moser, H., Bonfadelli, H.: Medien und Migration. Europa im multikulturellen Raum, Wiesbaden, 2007.
13. Neumann, Iver, B.: Russia and the Idea of Europe. Identity and International Relations, London, 1995.
14. Neurohr, W.: Ist Europa noch zu retten?: Wie die EU den Europa-Gedanken verfälscht. Wege zu einer neuen europäischen Identität, Dornach, 2008.
15. Parker, N.: The Geopolitics of Europe’s Identity. Centers, Boundaries, and Margins, Palgrave, 2008.
16. Pöggeler, F.: Macht und Ohnmacht der Pädagogik,; Musterschüler in „Know how“ - Lernen und Leisten in Korea und Japan, Munich, 1993, p. 382 – 383.
17. Remien, F.: Westlicher Staat und islamische Identität, Hamburg, 2007.
18. Schneider, F.: Europäische Erziehung, Freiburg i. B./Basel/Wien, 1959.
19. Sedelmeier, U.: Constructing the Path to Western Enlargement: The Uneven Policy Impact of EU Identity, Manchester, 2006.
20. Sommer, T: Stammeskrieg und Weltkultur, in: Leben in Gegensätzen und Polaritäten, edited by Hans-Joachim Haase und Franz Pöggeler, Frankfurt a.M./Berlin/Bern/New York/Paris/Wien 1997, p. 64.
21. Studienbüro für Tourismus (Ed., with the collaboration of “Missio“ and other institutions): “Sympathie-Magazin“ No. 27 „Islam verstehen“, Ammerland, 1997.
22. Tibi, Bassam: Europa ohne Identität? Die Krise der multikulturellen Gesellschaft, Munich, 2000.
23. Tibi, Bassam: Kulturdialog im globalen Dorf - Der Islam und Europa, der Islam in Europa, in: FAZ No. 214 of 16 September 1997, p.12.
24. Triandafyllidou, A.: Immigrants and National Identity in Europe, London, 2001.
25. Von Dietz, Holzer, J.: Polen und Europa: Land, Geschichte, Identität, Bonn, 2007.
26. Vukovic, G., Završnik, B., Rodic, B., Miglic, G.: The training of civil servants in Slovene state administration: issues in introducing training evaluation, in: International Review of Administrative Sciences, Vol. 74, No.4, 2008, S. 654-676.

гл. ас. д-р ЖИВКО РАЙКОВ

ЮГОЗАПАДЕН УНИВЕРСИТЕТ „НЕОФИТ РИЛСКИ“, БЛАГОЕВГРАД

**ЕВРОПЕЙСКИЯТ БЮДЖЕТ И МЕХАНИЗМА НА ЗАЩИТА ФИНАНСОВИТЕ
ИНТЕРЕСИ НА ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ**

**THE EUROPEAN BUDGET AND THE MECHANISM FOR PROTECTION EU'S
FINANCIAL INTERESTS**

Chief Assistant Prof. Dr. ZHIVKO RAIKOV

SOUTH-WEST UNIVERSITY "NEOFIT RILSKI", BLAGOEVGRAD

Abstract: The objectives of the present paper are to clarify the process of forming of the European budget (the budget of the European union) in its revenue part, the respective part of involvement of the member countries and the funds received by these very same countries from the budget. The forming of the budget is also a starting point for implementation of the European Commission's strict approach for a lawful, targeted and effective usage of the EU funds by the member countries, and especially for exercising of a monitoring on the newly accepted countries Bulgaria and Romania. The other purpose of the paper is to provide a short presentation of the mechanism for protection of the EU's financial interests in the execution of the EU budget and the spending of the funds by separate EU programmes and projects.

Key words: European budget; EU's financial interests, financial audit

ВЪВЕДЕНИЕ

През 2011 година се навършват петдесет и три години от влизането в сила на Римските договори за учредяването на Европейската икономическа общност и Европейската общност за атомна енергия (Евратом). Заедно с учредената през 1952 година Европейска общност за въглища и стомана, тези договори образуват Европейските общности. Целите, които са си поставили страните членки с подписването на тези договори са създаването на общ пазар между тях със свободно движение на стоки услуги и капитали и общ митнически съюз без митнически ограничения между страните вътре в него и митническа защита, чрез мита и митнически такси за страните извън съюза, така наречените трети страни. Може да се приеме, че това е началото на институционалното изграждане на Европейския съюз (ЕС), такъв, какъвто е днес – една наднационална организация обединяващи двадесет и седем държави от Европа. Същевременно през 2007

година, тоест близо петдесет години след създаването на Европейския съюз, нашата страна - Република България стана член на този съюз. Членството в тази, съществуваща вече петдесет години организация със свои формулирани и отстоявани през годините цели, правила и принципи, със своя история, право и традиции, поставя пред страната ни нови, сериозни предизвикателства и отговорности за адаптиране, възприемане и отстояване на европейските ценности и дух на сътрудничество.

В хода на преговорите в процеса на присъединяване, през който страната ни премина като всяка страна кандидат - членка за възприемане на нормите на европейското право, страната ни получи финансова помощ по линия на финансовите средства от предприсъединителните програми ФАР, ИСПА и САПАРД, предвидени от ЕС за страните кандидати за членство, които бяха безвъзмездна финансова помощ. От момента на влизане в сила на пълноправното ни членство през 2007

година страната ни има достъп до финансовите ресурси на Европейския съюз предвидени в програмния период 2007 -2013 година по линия на кохезионната политика включващи средства от Кохезионния и Структурните фондове на ЕС, както и от Фонд за ориентиране и гарантиране на селското стопанство, Фонд за ориентиране на рибарството, а и други фондове.

Целите на настоящото изложение е да се изясни, формирането на европейския бюджет в неговата приходна част, съответния дял на участие в това на страните членки и съответно получените от отделните страни средства от този бюджет. Това е отправна точка и една добра ориентация за възприетия строг подход на Комисията на съюза относно законосъобразното, целево, ефективно и ефикасно усвояване на тези средства в страните членки и мониторинга упражняван от Комисията в новоприетите страни –членки като България и Румъния. Другата цел е едно кратко представяне на механизма на защита на финансовите интереси на ЕС при изпълнението на този бюджет и усвояването на финансовите средства по отделните програми и проектите по тях на Европейския съюз.

I. КРАТЪК ПОГЛЕД ВЪРХУ ЕВРОПЕЙСКИТЕ ФИНАНСИ И БЮДЖЕТ

Изпълнението на целите на съюза се реализира чрез приемането на обща политика в отделни важни отрасли и области - селското стопанство, възлищата и стоманата, мирното използване на атомната енергия и редица други, както и политики за решаване на регионални и социални проблеми. Провеждането на общите политики на Европейския съюз като тези в селското стопанство, търговията, защита на конкуренцията и такива в отделните области като обща транспортна политика, социална и регионална политика и др. се опира на

общия бюджет на Съюза. Начинът на набиране на приходите и финансиране на политиките преминава исторически през различни етапи. Също така се обогатяват и финансовите източници за набиране на европейските финанси. В момента бюджета се набира от няколко източника, от така наречените собствени източници на средства на Съюза и от индивидуалните вноски на страните на база брутен национален доход (БНД). Това са приходите от селскостопански мита и мита от промишлени стоки внасяни от трети страни (наричани още традиционни собствени източници на ЕС), както и такси върху захарта и глюкозата. Основанието и логиката за това е съществуването на общ митнически съюз като първоначално тези средства са отчислявани директно в бюджета на съюза, но впоследствие е възприето да се администрират и внасят от националните митници в националните бюджети, от където се отчисляват за бюджета на Съюза като национална вноска. За 2008 година нашата страна отчисли 75% - около 130 млн. лв. от приходите от мита в българския бюджет, в бюджета на Европейския съюз. В бюджет 2008 г. на ЕС, приходите от този източник са около 0,33 от БНД на ЕС, 15,58 % от бюджета на ЕС и в абсолютна сума са 18, 75 млрд. Евро. Друг собствен на ЕС източник са отчисления от набрания от отделните страни ДДС. Основанието и логиката за това е функционирането на общ пазар и съответен дял за ЕС от публичните финанси от ДДС на страните членки, приет за собствен източник на Съюза. Изчислението на дела от ДДС се прави по формулата възприета с Решение 597/2000, Официален вестник (ОВ/29.09.2000), основана на чл.272 от договора за ЕС. За бюджета на ЕС за 2008 г. отчислението от ДДС от страните членки е 0,3311 от общия БНД на Съюза, съответно 15,87 % от

бюджета на съюза и в абсолютна сума 19, 67 млрд. Евро (1,2). Друг източник на приходи в бюджета, който не се причислява към собствените източници на ЕС са индивидуалните вноски на отделните страни от техния БНД и така именуеми – вноски БНД, които се гласуват от техните парламенти. Подходът към тези вноски е за пропорционалност на вноската към икономическия потенциал на съответната страна и към общия БНД. За посочения бюджет 2008 г. тези вноски съставляват 0,6440 от общия БНД и съответно 67,37% от бюджета на ЕС, а в абсолютна сума 81,07 млрд. евро. Приходите на бюджет 2008 на ЕС са 120, 346 млрд. евро. В посочения по-горе чл. 272 на Договора на ЕС, както и решение 597/2000 и Регламент 1605/2002 е заложено, че общо отчисленията от публичните финанси (ДДС и БНД) на страните за общия бюджет, съвкупно не може да надхвърля 1,24% от съвкупния БНД на ЕС. Приходите на бюджет 2008 на ЕС са 120, 346 млрд. евро, и представлява 0,9716 % от съвкупния БНД, т.е. доста под лимитния праг. С прехвърляне на недоизплатени суми от бюджет 2007 г. и предишни бюджети, сумата на отделените пари за 2008 г. нараства на 129, млрд. евро (1,2,3). Участието на страните е пропорционално на техния икономически потенциал, от друга страна разпределението на средствата се основава на негласния принцип за приблизителна равностойност на внесеното с полученото. Въпреки това, поради голямата специфика при реализиране на отделните политики и специално на общата селскостопанска политика, където в миналото са отивали над 55%, а сега отиват около и малко под 50% от парите от общия бюджет, се получава неравномерност на разпределението и неравновесие между внесеното и полученото, което е повод за разногласия в ЕС. Такива проблеми

възникват и в други области и политики, например в регионалната полити-ка, където изостанали райони са субсидирани в по-голяма степен от по-развити райони като най-големите получатели са Испания, Гърция 3,5% от БНД, Португалия 3,35% от БНД. Също при разпределението на парите за повечето от новите страни членки от 2004 г., чиито БНД е под 50% от средния за ЕС се отделяха повече средства като малките прибалтийски държави с около 2,5% от БНД. Сред тези страни попадат и България и Румъния приети за членове от 2007 г. като и те ще получат повече отколкото ще внесат, извън вече договореното и платеното по предприсъединителните програми. Същевременно има и загубили като Холандия 0,44 и Швеция 0,33 от БНД и в по-малка степен Германия 0,2%, Франция 0,19% и Великобритания 0,16%. Вноските на отделните страни са дадени в Официален вестник на ЕС от 14.03.2008 (1,2,3).

Това са парите, с които Европейския съюз реализира своите общи цели, политики и изпълнява ангажиментите си към отделните страни по отделни програми, отпускани посредством отделните фондове. Това са европейските публични финанси като форма на международни публични финанси и продължение на публичните финанси на отделните страни членки функциониращи на наднационално ниво в рамките на договора на ЕС (5,7).

Участието на България в тях е в предприсъединителния процес, чрез фондовете на предприсъединителните програми ФАР, ИСПА и САПАРД и други като безвъзмездна помощ, договорените средства за проекти по тях ще постъпват в съответствие с европейското право още две финансови години след 2007 г., а от същата година като пълноправен член страната ни участва в кохезионната политика чрез структурните фондове

и фондовете по общата селскостопанска политика (6).

II. ФИНАНСОВ КОНТРОЛ И ЗАЩИТА НА ФИНАНСИВИТЕ ИНТЕРЕСИ НА ЕС

Отделяните от страните на ЕС публични средства за неговия бюджет не са много като процент, около 1% от общия БНД, като абсолютна сума те са приблизителна два пъти по малко от БНД на Австрия 258 млрд. евро малко повече от БНД на Чехия - 114 млрд. евро и пет пъти повече от БНД на България 25 млрд. евро. Общият БНД на Европейския съюз е 11583 млрд. евро за 2006г. На човек от населението средно за ЕС се падат 23500 евро от общия БНД, за България имаме 3300 евро на човек от БНД на страната. (3). От общия бюджет на ЕС на всеки гражданин на Съюза се падат 236 евро (изчислено по 2). Следователно парите на общия бюджет са много за такива относително по-бедни и малки страни като нашата и малко за амбициозните цели, които си е поставял и си поставя Съюза. С оглед на това страните членки са чувствителни към тяхното нерационално и неефективно използване, още повече към измами и злоупотреби с тях.

В ЕС са създадени контролни органи за финансов контрол и защита на финансовите интереси на Съюза. Изпълнението на бюджета се контролира на три равнища. Европейската Комисия (ЕК), Европейската Сметна палата (ЕСП) и Европейския парламент. Европейската комисия има функциите на вътрешен одит, съответно Службата за вътрешен одит и чрез контролни правомощия в Генерални дирекции „Бюджет“ и „Разширяване“, а също и чрез други по-тясно специализирани контролно-финансови органи като Службата за борба с измамите ОЛАФ за разследване, разкриване и възстановяване на щети нанесени на Европейския бюджет. Европейският парламент на основата на доклад на ЕСП приема решение за одобрение на управлението на бюджета и освобождаване от отговорност на ЕК

по изпълнението му за съответната изминала финансова година. Финансовите контролни органи на ЕС работят в тясна координация помежду си и с други контролни органи на Съюза и с националните органи с аналогични функции на отделните страни членки. Без координацията, взаимодействието и сътрудничеството между тези наднационални органи и съответните национални органи на страните членки, финансов контрол и защита на финансовите интереси на ЕС са неосъществими. Върху това е изградено и европейското право в тази област. Поради това те се явяват съществен елемент на защита на тези интереси на защита на интересите на европейските граждани. Европейската Сметна палата се явява най-важния финансов контролен орган на Съюза и заедно с ОЛАФ имат най-голям принос за защита на финансовите интереси на европейските граждани и в борбата с измамите.

- ЕВРОПЕЙСКА СМЕТНА ПАЛАТА

С решение от 1968 г. през 1970 г. като помощен орган на Европейската комисия се създава одиторски съвет с главен одитор като праобраз на Сметна палата с много ограничени функции. С решението на договора от Брюксел от 1975 г. с издигане статута на Европейския парламент и формалното гласуване на европейския бюджет се създава Европейската сметна палата, действаща от 1977г. Днешният статут на Европейската сметна палата на основен орган на Европейския съюз като независима институция за външен одит на финансовите средства на Съюза е утвърден от договора от Маастрихт. Тя одитира изпълнението на бюджета от ЕК и има задачите и правомощията да одитира всички финансови средства на ЕС и сметките по тях с цел осигуряването на законосъобразност и добро управление на европейските финанси. Специално тя одитира всички институции и органи на ЕС, националните, регионалните и местните власти и крайните получатели

на средства от ЕС. Одитът в държавите членки се извършва съвместно с националните одиторски органи. По отношение на средствата от фондовете на ЕС за България, Европейската Сметна палата може да извършва одити съвместно с българската Сметна палата. Тя от своя страна се отчита с доклади пред ЕК и пред ЕСП относно външните одитите на българските бюджетни организации натоварени с администриране на собствените ресурси на Съюза и с управление на финансови средства по Европейски фондове и програми, при които се одитират и отчетите и сметките до крайните бенифицианти по закона за Сметната палата на Р.България и изискванията на Договора на ЕС и европейските регламенти по контрола върху собствените ресурси в ЕС (8). Докладите на ЕСП се представят пред Европейския Съвет и пред Европейския Парламент. Те са основен елемент при приемането на решение за освобождаване на ЕК от отговорност при приключване на изпълнението на бюджета за съответната финансова година.

- ОЛАФ

Специализираният орган за защита на финансовите интереси на ЕС и борбата с измамите и се явява Службата за борба с измамите ОЛАФ (European anti-fraud office). Функциите на специализирани органи за разследвания до 1988 г. са изпълнявали целевите групи по разследвания за земеделието и за митниците и косвените данъци създадени в началото на 70-те г. От 1988 г. е създаден звеното УКЛАФ/UKLAF за координиране на дейността на тези целеви групи., а през 1995 г. и трите звена са обединени в едно под името УКЛАФ. След финансовите проблеми и разпускането на ЕК под председателството на Сантадер, през 1999 г. е създаден днешния ОЛАФ, приемник на предишните структури, но с нови и разширени правомощия и обхват на контрола. Основните задачи на ОЛАФ при защита на финансовите интереси на ЕС,

респективно на гражданите на съюза е извършване на финансови разследвания и възстановяване на щети с права за провеждане на проверки на място. Правната рамка на ОЛАФ се основава на чл. 274 и чл. 280 от договора на ЕС и Регламенти 1073 и 1074 от 1999 г.относно разследванията провеждани от ОЛАФ; Регламент 595/1991, отменен с Регламент 1848/2006 относно нередности и възстановяване на неправомерно изплатени суми, както и Регламент 2185/1996 относно контрола и проверката на място (9,10). Важно място има и Конвенцията между страните относно защитата на финансовите интереси на ЕО от 26.08.1995 г., основаваща се на чл. К.3 от Договора на ЕС.В нейния член 1 страните по конвенцията се задължават да въведат в Наказателните си кодекси на състав на наказуемо престъпно деяние на умишлени действия или бездействия относно разходите и приходите на средства на ЕС.

Относно разходите :

- използване или представяне на фалшиви грешни или непълни изявления или документи, което води до злоупотреба или нередно теглене на средства от бюджета на ЕС, а също укриване на информация, както и използване на тези средства за цели различни от тези, за които са били отпуснати. Това е "измама" с неоправдан разход.

Относно приходите:

- престъпни се определят действия водещи до неправомерно намаляване на средства от общия бюджет на ЕС, а също укриване на информация и злоупотреба на правомерно получени облаги. Това е "измама" с приход на ЕС/9,10/.

За посочените действия може да се съди по обективни,фактически обстоятелства. Те се получават от финансови разследвания включително и с проверки на място в координация и сътрудничество с националните финансови контролни органи, органи на ЕС и други

международни органи като Европол, Интерпол, ФБР.

ОЛАФ няма пълномощия да провежда криминални разследвания.

Освен описаните действия като дефиниция на "измама" в документите на ЕС се дава и дефиниция за "нередност / нарушение":

- "всяко нарушение на разпоредбите на правото на Общността, произтичащо от действие или бездействие на икономически оператор, което може да има като последица щета на общия бюджет на Общността или...неоправдани разходи" (Регламент 2988/1995). В този контекст "нередност" е всяко нарушение на клауза от закон на ЕС. Дадено е пояснението, че държавите при упражняване на прерогативите на публичната власт, не могат да се считат за икономически оператори. При случаите, когато държавата – членка действа като изпълнителен и управляващ орган по финансови средства на ЕС, се прилага законодателството на Общността, тъй като в случая държавата не упражнява своите прерогативи като публична власт. Страните членки са задължени да уведомяват ЕК за всяка нередност / нарушение, установено от национален контролен орган, или по сигнал и други начини на установяване на нередности. Прагът на уведомяване, за нередностите, главно в общата селскостопанска политика (ОСП), но и при други случаи е 10 хил. евро, а само за специални случаи и по искане на ЕС може да слезе до 4 хил. евро и под него. Относно прага, се определят зоните с най-високи рискове, с оглед на това, че са възможни нередни или операции с измама, чрез накъсване на взаимосвързани операции, всяка от които по отделно е под наблюдаемия праг.

ОЛАФ не възстановява незаконно платени суми, но една от важните задачи на службата е подпомогне отговорните органи на ЕК и правителствата за осигуряване на бързото възстановяване на неправомерно платените суми. Разследванията, които извършва ОЛАФ,

са в помощ на упълномощените ръководители в процеса на финансовото разследване и възстановяването на щети на бюджета на ЕС. ОЛАФ осигурява връзката на националните компетентни органи натоварени с финансови разследвания с упълномощените от ЕК служби и има задачата да обезпечи нужните мерки, за да бъдат наистина предприети действия за бързо възстановяване на дължимите суми. Специално по ОСП поради големия дял на средства за нея, около 50% от общия бюджет на ЕС, финансовия контрол се извършва от ЕК и националните служби чрез провеждане и на финансови ревизии и инспекции.

Финансово разследване на ОЛАФ в сферата на селското стопанство е да се установи, че необходимите мерки за финансово разследване са били наистина предприети, включително и по възстановяването на незаконно платените суми." (10).

Възстановяването на незаконно платените суми се извършва от страните членки, от техните компетентни органи като след финансово разследване и установяване на нередности и измами чрез прокуратурата и съда и съответно съдебно решение, страната възстановява, тези суми в бюджета на ЕК.

Структурната политика и управлението на фондовете по нея се основава на споделената отговорност между ЕК и правителствата:

„Комисията договоря и одобрява програми за развитие, предложени от страните-членки и разпределя ресурсите.

Страните-членки и техните органи ръководят програмите, изпълняват ги като избират, контролират и оценяват проектите." (10).

Контролът и наблюдението на програмите се извършва от националните органи и от ЕК (споделена отговорност), като ЕК проверява и изплаща одобрените разходи и проверява системите за управление и контрол прилагани на

място. При установени нередности ЕК/ОЛАФ следят за възстановяване на незаконно платените суми. Това е задължение на страните – членки, които извършват финансови поправки, необходими за анулирането на помощта – цялата или част от нея отпусната от ЕС. Страните членки са отговорни пряко да уведомяват ЕК за установите нередности и предприетите мерки и финансови процедури.

“Когато страните-членки не успеят да изпълнят своите задължения, комисията може да предприеме съответните действия

В случай, когато страната-членка не извърши нужните поправки, комисията може да спре или да отмени всички или част от средствата по засегнатата помощ, отпусната от Фонда.” (10).

- НАЦИОНАЛНИ ФИНАНСОВИ КОНТРОЛНИ ОРГАНИ

Независимо, че управлението на финансовите средства да е директно от Комисията, тя разчита на страните членки за управлението на тези средства за определени политики. Поради това е важно да се разгледат и националните финансово-контролни органи. По глава 28 “Финансов контрол” от преговорния процес на присъединяване към ЕС, българското законодателство е напълно хармонизирано и в голяма степен унифицирано с това на ЕС в тази област.

- АФКОС (AFCOS - Съвет за координация в борбата с правонарушенията, засягащи финансовите интереси на Европейските Общности):

Създаден с ПС на МС 18/04.02.2003 г., АФКОС е основното координиращо звено между националните компетентни органи и служби имащи отношение към борбата с измамите и защитата на финансовите интереси на ЕС и преки контакти с ЕК/ОЛАФ по тези въпроси. Съветът още от създаването му е главния координатор на национално ниво по проблемите на борбата с измамите и защита на финансовите

интереси на ЕС и прякото взаимодействие с ЕК и нейните органи, специално ОЛАФ. След остро критичните констатации в мониторинговия доклад на ЕК от юли 2008 относно управлението на средствата от ЕС ни бяха наложени санкции от ЕК със спиране на помоща по определени мерки от предприєдинителните програми. Тези санкции произтичат от изискванията на цитираните по-горе регламенти и други документи на ЕС. В тази връзка изискванията към Съвета, както и към всички национални финансови и други контролни и съдебни органи за ефективно противодействие с тези явления силно нараснаха. При решаването на възникналите проблеми най-голяма тежест се падна именно на Съвета (АФКОС).

На национално ниво важно място по отношение на финансовия контрол върху средствата от фондовете на ЕС има външния независим одит на бюджета, осъществяван от **Сметната палата**. В закона за Сметната палата е заложено, че в кръга на нейните правомощия е външен одит и на средствата от фондове и програми на ЕС, включително и одит на управлението на тези средства от държавните органи и от крайните ползватели на средствата. Сметната палата разработи и вътрешни правила за одит на средствата по фондовете от ЕС. Също така в процеса на одитите, които тя извършва, се следи за нарушение на процедурите за обществени поръчки и включително и по отношение на организации и лица, разпоредители със средства от ЕС. Сметната палата като върховна одитна институция на страната, носи висока отговорност относно поетите международни ангажименти на страната и специално ангажиментите, произтичащи от членството ни в ЕС относно финансовия контрол и специално по средствата от фондовете на ЕС. Нейната одитна дейност и сътрудничеството с Европейската сметна палата във висока степен трябва да гарантират, че изискванията за добро управление, прозрачност и ефективност

са реализирани и при използването на средствата от фондовете на ЕС.

На национално ниво важно значение има вътрешния контрол реализиран посредством финансовото управление и контрол и вътрешен одит в публичния сектор. Доброто функциониране на системите за финансово управление и контрол е един от най-важните елементи на финансовия контрол при управлението на публичните финанси на Европейския съюз. Те се явяват важна задача на управленската отговорност и са обект на одитиране, както на вътрешния одит по Закона за вътрешния одит в публичния сектор така и най-вече на Сметната палата, където одита на системите се явява една от основните одитни задачи.

В работните документи и становища на ЕК по въпроса е прието и утвърдено, че внедряването и доброто функциониране на системите за финансово управление и контрол в организациите от публичния сектор е изискване на съвременното управление на публичния сектор и спазване на принципите на ефективност, ефикасност и икономичност и гаранция за доброто управление на европейските публични финанси (55).

Основните задачи, които трябва да осигурят системите за финансово управление в една организация от публичния сектор е даване на разумна увереност на ръководството, че целите на организацията се изпълняват чрез:

I. законосъобразност в съответствие със законодателството и вътрешните нормативни актове и договори;

II. надеждност и всеобхватност на финансовата и оперативната информация;

III. икономичност, ефективност и ефикасност на дейностите;

IV. опазване на активите и информацията.

Законът за финансово управление и контрол в публичния сектор, прилаган от ръководителите на организациите, включва следните основни елементи: формиране на контролна среда,

управление на риска, контролни дейности, информация и комуникация и мониторинг. По отношение на средствата от фондовете на ЕС ръководителите на организациите, организират, документират и докладват пред висши и компетентни органи предприетите мерки за предотвратяване на риска от измами и нередности засягащи финансовите интереси на ЕС. Тяхно задължение е, да се разработят писмени политики и процедури относно контролните дейности. Тези дейности осигуряват в най-голяма степен доброто функциониране на системата за финансово управление и контрол. В цитирания закон са посочени такива процедури. Те включват най-малко следното:

1. процедури за разрешаване и одобряване;

2. разделяне на отговорностите – един служител не може да съвместява едновременно отговорности по одобряване, изпълнение, осчетоводяване и контрол;

3. система за двоен подпис на извършени разходи или поети задължения с подписа на ръководителя и подписа на отговорния счетоводител;

4. правила за достъп до активите и информацията;

5. предварителен контрол за законосъобразност осъществяван от назначено лице, финансов контролор;

6. процедури за пълно, ясно, точно и своевременно осчетоводяване на всички операции в съответствие със закона за счетоводството.

При изграждането и прилагането на информационните и комуникационни системи в организациите от публичния сектор освен надеждна, достоверна и постъпила в срок информация и ясна и обхватна комуникация се изисква система и правила за документиране и документооборот и мониторингова система за наблюдение и за проследимост на документите (одитна пътека). Това трябва да осигури документиране на всички операции, процеси и трансакции с цел проследимост и наблюдение, чрез

адекватни одитни пътеки. Те имат за задача да осигурят прозрачност на управлението и движението на финансовите средства на организациите и особено тези от ЕС. Те са форма на проследимост на дейностите по предоставяне, разходване и отчитане на средствата от ЕС до крайния бенифициент и обратно (от горе надолу и отдолу нагоре по одитната пътека). Също така одитната пътека осигурява проследяване на разделението на функциите по управление, контрол, плащане и осчетоводяване в рамките на отделната организация от публичния сектор. Тя позволява да се оцени адекватността и ефективността на системите за финансово управление и контрол и да се определят възможните рискови фактори в организацията. Системата за проследимост на документите е важно звено при финансовия контрол на средствата от ЕС. Тя трябва да посочва:

възприетите процедури и отговорните лица;

- създаването на документи и отговореното лице за това;

- възприетите системи за управление и контрол на потоците от финансови данни, лицата отговорни за тяхната проверка;

- контрола върху разходите и лицата отговорни за това.

Разработени са и изисквания към оформянето и обработката на счетоводната информация. По специално това са изисквания за:

1. счетоводните записвания да съдържат дата на създаването им, обща сума на разхода и по разбивки, вид на придружаващите документи начин на плащане и дата на плащане;

2. точно разпределение на допустими разходи по съвместно финансирани операции и други разходи направени от бенефициента;

3. при съфинансирани операции се изисква обособени и подробни отчети на разходите и включващ всички отделни

суми и общата одобрена и изразходвана сума;

4. Прилагане на налагащото се в счетоводната практика на ЕК текущо осчетоводяване за средствата по европейските фондове

Въвеждането на посочените системи предполага изготвянето на типови документи. Чрез тях се постига одиторско проследяване от първия до последния етап на операциите и процесите и проследимост на одита и е ефективна форма на контрол. Може да се отбележи, че въпреки разработените от Министерство на финансите „Методически насоки“ за внедряване на такива системи, тяхното внедряване и прилагане се натъква на обективни, но и на субективни пречки и тези системи до момента не са широко приложими.

Законът за вътрешния одит в публичния сектор задължава разпоредителите със средства на бюджета и на ЕС да извършват вътрешен одит върху тяхното управление. В закона е предвиден специфичен вътрешен одит на средствата от фондовете на ЕС. В съдържанието на глава пета от закона са заложили изисквания за специфични одитни дейности по фондовете и програмите на ЕС. Това са проверки на операции по допустимите разходи по отделните фондове на ЕС и по предприсъединителните програми, чрез подходящи одитни извадки. На второ място това е издаване на сертификат или декларация за приключване на отделен проект или програма на ЕС. Вътрешният одит следи също и за индикатори за измами и корупция, когато такива са вградени в системите за финансово управление и контрол. Индикаторите са белег от който може да се направи обоснован извод за преднамерено невярно или неточно представяне на факти. Вътрешният одит се извършва от Дирекция “Одит на средства от ЕС” (ОСЕС). Именно нейна е задачата по извършването на вътрешния одит по глава Пета ”Специфични одитни дейности по фондове и програми на

Европейския съюз” от Закона за вътрешния одит в публичния сектор. Задачата на Дирекция „ОСЕС” е “даването на увереност, че системите за финансово управление и контрол на средствата от ЕС са адекватни и функционират ефективно и ефикасно и че финансовите интереси на Европейската общност са добре защитени.” (3). Това се осъществява чрез посочените в нея специфичните одитни дейности. Дейността на дирекция „ОСЕС” се осъществява в съответствие с международно приетите одитни стандарти в публичния сектор, националното законодателство и регламентите на ЕС, а също и международните споразумения за получаване на средства от Европейския съюз, по които Република България е страна. Специфичните одитни дейности по фондове и програми на ЕС, включват одит на системите на разпоредителите със средства от ЕС, извадкови проверки и издаването на финални декларации по предприєдинителния инструмент ИСПА и Структурните и Кохезионния фондове и отделно сертифицирането на програми “САПАРД”, “СОКРАТ”, “ЛЕОНАРДО ДА ВИНЧИ” и техните подпрограми. Издаването на тези документи се основава на оценката на системите за финансовото управление и контрол и на извършените до момента проверки, а ако е необходимо и извършване на допълнителни проверки на транзакциите. Сертифицирането удостоверява, че сметките, които трябва да бъдат изпратени на Европейската комисия, са достоверни, пълни и точни. Одита, извършван по отношение на средствата от фондовете от ЕС гарантира, че средствата са изразходвани целево, по срокове и по конкретни проекти. Декларациите и сертифицирането, документират, че средствата са усвоени целево и по предназначение. Министърът на финансите има за задача да определи екипите на вътрешните одитори, извършващи специфични дейности по одита на средствата от фондовете на ЕС. Дирекция “Одит на средства от ЕС” отговаря за

одитните дейности по фондове и програми на Европейския съюз. Тя се отчита пред Европейската комисия като представя необходимите документи относно тези средства в съответствие с международните споразумения за предоставяне на средства от Европейския съюз и регламентите на Европейския съюз в тази област. След критичните оценки на мониторинговия доклад на ЕК от юли 2008 г. за нередности при усвояването на средствата от бюджета на ЕС, с оглед подобряване на контролната дейност, в момента се правят отделни реорганизации и реструктуриране в посочените звена.

Друг контролен орган, който има непряко отношение към управлението на средствата от ЕС на национално ниво е Агенцията за държавна финансова инспекция, която прилага имуществената отговорност при измами в публичния сектор на национално ниво. По линия на средствата от фондовете на ЕС, това се изразява основно при участие на неправителствени организации и лица при усвояването на средства по конкретни проекти, когато са им възложени по линия на Закона за обществените поръчки. Проверките на Агенцията са до законосъобразното и правомерното провеждане на конкурсните процедури по възлагане на обществените поръчки.

ВМЕСТО ЗАКЛЮЧЕНИЕ – ПРОБЛЕМИ ПРЕД УСВОЯВАНЕТО НА СРЕДСТВАТА ОТ ЕС

Проблемите при усвояването на средствата от фондовете и предприєдинителните програми на ЕС важат за всички новоприсъединили се страни след 2004 година. Такива проблеми съществуват и при по старите страни членки на ЕС. Мониторинговите доклади на Европейската комисия, които се подготвят всеки шест месеца за нас и Румъния, не бяха с положителни оценки. Нещо повече, доклада от 23.07.2008 г., беше силно критичен към управлението на средствата от ЕС, специално срокове, завишени разходи над допустимите и

установени други нередности и измами. Бяха отправени критики към акредитираните институции, както за недостатъчен административен капацитет, така и за допускане на конфликт на интереси, за недопустимост на разходи, сериозни нарушения по търговете и договорите за обществени поръчки и индикатори за корупция. Бяха отнети акредитациите на две разплащателни агенции, с което се поставя под въпрос и изпълнението на проекти, които са изрядни и в срок, както и извършени разходи от селскостопански производители разчитащи на възстановяването им от Фонда за гарантиране и ориентиране на селското стопанство, които сега са блокирани от органите на ЕК, заради много сериозни нарушения на фондовете по програма САПАРД. Остра критика беше отправена към прокуратурата и съдебната система, тъй като възстановяването на незаконно платени суми става чрез прокуратурата и след съдебно решение, т.е. чрез съда след установяване на нарушението от управляващия орган и по негово предложение, но и по сигнали от институции, български и европейски и сигнали от граждани. Както беше посочено по-горе Комисията може да спре част или всички средства по дадена програма или фонд, ако при установени нередности и незаконно-изплатени суми страната членка, не предприеме финансови поправки за връщането на тези суми в бюджета на ЕС или не предприеме действия за възстановяване на незаконно изплатените пари. Освен към администрацията, критиката беше насочена и към съдебната система, защото възстановяването на незаконно изплатените пари може да стане сами чрез нея. Предвид на това, че критики от подобен род бяха отправени и през юнския доклад на 2007 г. и в доклада от февруари 2008 г., независимо от усилията на администрацията, след като и в доклада през юли 2008 г. бяха отчетени сериозни нарушения Комисията спря част от парите по отделни мерки на предприєдинителните програми. Факт е, че повечето от

установените нарушения касаят минали периоди по предприєдинителните инструменти, но това още повече убеждава институциите на комисията, че след като са посочени в предишни доклади значително на брой нередности над 100 случая и независимо, че не са особено големи по суми, както и по обща сума, отговорните институции в страната ни не могат да предприемат необходимите адекватни мерки за пресичането на нередностите. Санкциите от този род не са нещо изключително в ЕС и са се прилагали към всички други страни, в които са допускани подобни нередности. Може би проблем на нашата администрация, която разполага с силен и ефективен инструментариум на контрол в лицето на описаната по горе система на финансов контрол в ЕС и страните членки е да се сменят приоритетите относно очакванията от финансовите средства от ЕС. До момента и в администрацията и в обществото ни в цялост имаше настройката, че поради липса на опит и възникналите проблеми на страните влезли преди нас през 2004 г. относно средствата от ЕС, ние няма да успеем да усвоим голяма част от тях. Поради това, настройката на обществото, а в известен план и на администрацията е, да се направи всичко възможно да влезнат повече европейски пари, а ако има пропуски постепенно ще се оправят. Именно този подход е неприемлив за Европейските институции, техните ръководители и дори за обикновените европейски граждани. Очевидно е, че приоритетът при усвояването на европейските фондове и на обществото като цяло и на висшата администрация и на компетентната специализирана администрация е спазването на европейското право, след като държим да сме членове на Европейския съюз. Механизмът за контрол има капацитет за прилагане на законосъобразно и добро управление на средствата от ЕС.

Основните насоки при решаването на проблемите за постигане на добро

управление на европейските средства са
воля за прилагане на европейското
право, подобряване на координацията

между институциите и смяна на
приоритетите.

Използвани източници:

1. Официален вестник на ЕС, бр. 29.09.2000;14.03.2008;
2. EUROSTAT, Economy, за съответните години;
3. Public finances in EMU-2008/Commission COM/2008/387/findl/;
4. EEA (Grants: EEA financial mechanism);
5. Николов, Ч., Международни публични финанси, Благоевград, 2006;
6. Ганчев, Г. и др., Макроикономически и структурни политики до и след присъединяването на България към ЕС, Сиела,София,2005
7. Стоилова, Д.,Икономика на публичния сектор,Благоевград, 2007;
8. w.w.w. minfin.bg;
9. w.w.w. afkos. mvr.bg/working _ docs/-работни документи на ОЛАФ и АФКОС от 11.4.2002, 28.07.2002;
10. European Commission –Financial Program and Budget;2007,2008
11. European Commission –Economic and Financial Affairs-Stability and Growth Pact,2008
12. European Court Auditors,Special Reports, 5/2008;
13. Commission Report to the European Parliament and to the Council; Protection of the Communities' financial interest-Annual report 2007,/SEC/2008-2300,2301,22.7.2008;
14. Комисия на европейските общности, Доклад на комисията до Европейския парламент и Съвета – относно управлението на средствата на ЕС в България, Брюксел, 23.7.2008, COM/2008/496 окончателен.

зл. ас. д-р МИЛЕНА ФИЛИПОВА

ЮГОЗАПАДЕН УНИВЕРСИТЕТ „НЕОФИТ РИЛСКИ“, БЛАГОЕВГРАД

СИСТЕМА ЗА ВЗЕМАНЕ НА РЕШЕНИЕ

DECISION MAKING SYSTEM

Chief Assistant Prof. Dr. MILENA FILIPOVA

SOUTH-WEST UNIVERSITY “NEOFIT RILSKI”, BLAGOEVGRAD

Abstract. The decision making is an important manager's activity. It is a permanent and continuous activity performed by the managers. Besides their major functions, the managers take all the time managerial decisions concerning various problem and of various nature. Generating of reports does not automatically solve problems and is not decision taking.

Anywhere throughout the world, as well as in Bulgaria, the managers of commercial, industrial and financial establishments try to find the way for an efficient use of information. During the past years large operative databases have been accumulated, like information of customers, suppliers and competitors. Business necessitates the use of information at a very detailed level. Terms like Data Warehouses, Decision support systems, Data mining are often used to describe one and the same thing, but in fact each of them describes a specific element of the overall approach of decisions support.

The Decision Support System DSS is a computer-based system, designed to assist those who make decisions and face badly structured problems through the data's direct interaction with the analytical models. The classic means of implementation of decision support systems are very closely related to the means of development of databases management systems. There are three modules in the DSS allowing the analysis of information. It is orientated to specific problems and is closely connected to the information needs of the decision carrier. They use a dialogue, an application of different models and a graphical presentation of information. DSS have three major components: database, models-base and consumer's interface.

Key words: Decision making, Decision Support System, Information Support

Introduction

Everywhere throughout the world, as well as in Bulgaria, the managers of trade, production, financial and tourist enterprises are trying to find ways for effective use of information. According to Magderova's opinion under the current conditions of fast changes in market situation the existence and development of business are impossible without its versatile information support, which is an important base for the improvement of quality and efficiency of the management process. Information as a factor of effective management takes a leading position and becomes one of the

most significant and useful resources of economic activity.¹

In the past years massive operative data has been accumulated - information about clients, suppliers and competitors. The business requires the use of information at a very detailed level. Terms like Data Warehouses, Decision support systems, Data mining are often used to determine the same thing, but in fact each of them describes one specific element from the complete approach to Decision support.

¹ Madgerova R., Information Supply of the Small Business – a Base for Effective Management, International Scientific conference “50 Years University of Forestry”, Sessions “Management And Sustainable Development Fundamental Scientific”, S, 2003, p. 98.

Levels of Decision-making.

According to our opinion DSS (Decision support systems) may be very useful for taking management decisions in the following situations:

1. When there is a large data base, so vast that the manager has difficulties when accessing the data base and deriving a conceptual benefit out of it.

2. When there is a need of processing or calculating in the process of decision making.

3. When there is some tension related to the dead-lines for a final answer or to the process that leads to the decision.

4. When there is a need of making assessment in the identification of problem, in determining alternatives or choosing a decision. The assessment can define the nature of the variables that are being examined or the values given to the known variables.

The concept 'Decision support systems' can be easily interpreted as a system i.e. interconnected elements. This explanation, however, is very broad. Therefore, we will present some more detailed interpretations:

- "DSS is an interactive system based on computer technologies, which assists the managers in the taking of unstructured decisions- decisions that have no procedures or structured course of action".¹

- "DSS is an interactive subsidiary instrument, based on computer technologies, designed to cooperate the managers in complicated tasks requiring human decision. The aim of this system is to support and improve the process of taking a decision".²

- "DSS aims to provide an access to information systems and analytical models directly to the managers and takes the challenge to accept computers as

something of primary importance in the operations related to information".³

- "DSS is the use of the technologies - intellectual, analytical, financial and computerized - with the purpose to promote the improvement of the creativity in decisions which are really important."

Based on the aforementioned definitions of Decision support systems we can conclude that DSS (Decision support systems) provide a computer-based support to the managers who take decisions when they encounter semi structured problems. DSS includes three main components: **data base, model base and user interface**.⁴

DSS can provide a couple of levels for support and the right choice can be determined only by the analysis of the decision. The first level of support gives **access to facts or obtaining of information**. For the manager, finding the necessary information in a mountain of raw data is often a hard task. He can use too much simplified rules of analysis, which could easily be complemented by the routine methods of DSS.

The second level of support includes **the adding of filters and capability of recognizing models towards obtaining of data**. It provides the managers with an opportunity for selective request of information and attaching conceptual meaning to the data. They can take advantage of the routine techniques which present graphical conclusion or analysis of dynamic rows (series), for example.

The third level adds more liberal calculation devices to the first two levels and allows the manager to request **simple calculations, comparisons, forecasts** etc. Then the system resembles an improved calculator programmed to cover some of the manipulations, which the manager has used with such problems out of habit.

The definite level of support provides **useful models for the manager**. Here the

¹ Sprague R. and H. Watson, Decision Support Systems. Putting Theory into Practice, 1986, p.132

² Thierauf Robert J., User- Oriented Decision Support Systems: Accent on Problem Finding, Englewood Cliffs, N.Y.: Prentice Hall, 1988, p.68

³ Keen P. and M. Morton, Decision Support Systems: an Organizational Perspective, 1980, p.181

⁴ www1.ecs.ru.acad.bg/fbm/uis_m/uis-3.pdf, p. 1-19

characteristics of “useful” are important because the model has to be designed to give answers to the questions of the managers, on the basis of which they will act. The model may turn out to be too simple and elemental, and not mathematically perfect. It is often based on heuristic rules and standard procedures for analysis.

The provision of these four levels of support has been a goal to many designers of information systems for a long time. Lately, the changes in technologies give opportunities to the managers to take advantage of such systems. The explicit concentration on the support of decision taking brings, as a result, to a system, which is controlled by them. The traditional models and managerial information

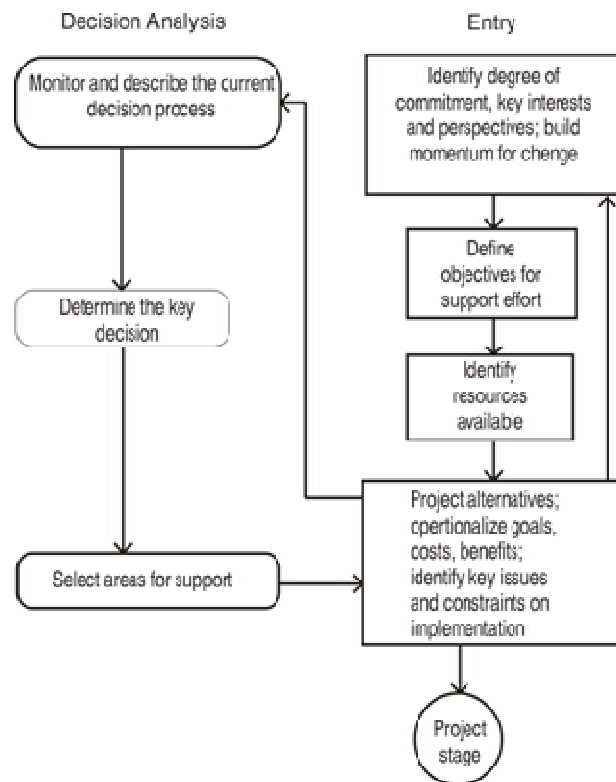
systems in principle do not allow such interaction.

Decision support systems are different according to their formal structure and technical design. But it is important to mention that they are focused on the **support of solutions of managerial problems** and on the significant interaction between the person who takes the decision and the computer.

Building Decision Support System.

The design of DSS is not a linear sequence of specified steps. The differences in the perspectives, organizational coalitions, the definition of a “right” decision, etc, make it very difficult to find out from where to start. The first stage always covers the identification of the key solutions.

Figure 1. The Predesign Cycle

Source: Keen P. and M. Morton, *Decision Support Systems: an Organizational Perspective*, 1980, p.174.

According to American scientists, there should be a stage which precedes the design of DSS.¹ The right-hand side of Figure 1 illustrates the essential steps in the process of execution: a choice of the driving power for a change and development, „agreement” of action covering the realistic mutual expectations and commitment between the parties involved. These initial diagnoses can make some of the analyzed decisions inapplicable; for example it could turn out that the “best” decision requires huge efforts and a particular level of support by the part of the chief executives for some departments, which in fact is not available. In this case we have two obvious options:

1. Attempt to establish support.
2. Re-assessment of the problem situation and taking the “best” decision.

The major aim of this cycle is to ensure the managers’ confidence that the right problem is being worked on. Of course, there are a lot of repetitions during the cycle itself; the objectivity has an influence on the choice of key solutions and areas to be supported. The stage preceding the design is finished with the choice of the right alternative for the design of DSS. In the final choice of alternative for the design of DSS some questions related to the risk and benefits are discussed:

1. Which alternatives offer the best improvement to the existing process of decision taking? Which are the most probable economic benefits? What is the cost of the organizational and conduct benefits?
2. What are the difficulties in conducting such a change? Are we ready to allocate resources and spare some time to provide support for managerial decisions making?
3. Which are the final risks - if the system is far behind the schedule or encounters resistance, what are the prices (financial, behavioral, political etc)? Does

the system allow evolutionary development on stages?

It has to be taken into account that when there is a complicated problem, which is important to the organization, not every project will be implemented in the best way. This ‘initial’ stage requires consensus, compromise and often reevaluation. In this stage the **design criteria** are established and it focuses more on the context than on the techniques. There is a primary need for determining criteria for design. This means that:

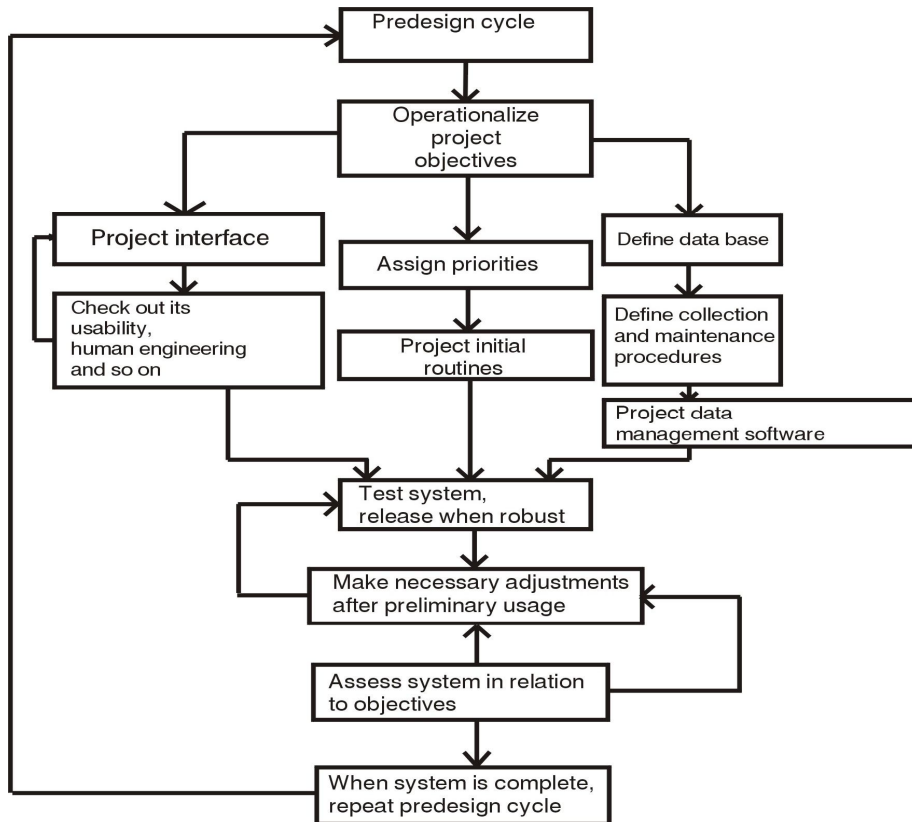
- The cycle preceding the design requires huge efforts.
- Managers’ understanding and opinions in situations concerned with decision taking have an essential contribution in the design process.
- The team working on the design has to simultaneously understand both the existing decision making process and the potential processes.
- The design of DSS has to be evolutionary.

There is no established recipe for the design of DSS. After the stage preceding the design is finished, the specification of the design is in the best case at a level of intensity. Then, it is important for us to focus on **what DSS intends to do** and not how it should look like. Very often some aspects of the planned design turn out to be much more difficult or easier to be conducted. In this case, the person who designs DSS needs clear criteria in order to decide whether to terminate, modify or add specific functions. The key questions at the beginning are:

1. What do we want DSS to achieve?
2. How can we recognize when the system is completed - i.e. when has it reached the actual design?
3. What are the priorities and the sequence of the planned stages for the achievement of goals?

¹ Keen P. and M. Morton, Decision Support Systems: an Organizational Perspective, 1980, p. 167-187

Figure 2. Stages in DSS design

There are different views about the stages of DSS design.¹ The sequence in the design of DSS which we propose is presented in figure 2.

In the stage preceding the design the goals are defined in a more general way. After this stage the aims should be defined very accurately, as they represent the major criteria for the formal design of DSS. **The design must be based on its use: What are we going to do with DSS?** The goals

of the design of DSS can be determined in the following way:

- DSS should allow an easy access to all the contracts and related data which we can collect.
- DSS should give answers to questions such as: Who has the most of such contracts? What is the average value of the price for...? Which is the biggest contract that the company has received for this year?
- DSS should be used by other managers as well, especially in Marketing.
- The manager should be able to start his/her work with DSS as soon as possible.

The team for the design of DSS translates these statements into technical specifications. For example, the question: What does DSS do, can be best answered by determining of "imperatives" or

¹ See: Keen P. and M. Morton, Decision Support Systems: an Organizational Perspective, 1980; Sprague R. and H. Watson, Decision Support Systems. Putting Theory into Practice, 1986; Thierauf Robert J., User- Oriented Decision Support Systems: Accent on Problem Finding, Englewood Cliffs, N.Y.: Prentice Hall, 1988; Turban E., Decision Support Systems and Expert Systems, 2d ed., New York: Macmillan, 1990

commands. Some authors points out that most DSS can be viewed as verbs or imperatives put in order which “do” something: For example, “show me”, “find”, “extrapolate”, etc.¹ According to other authors, most of the requirements for the information-based DSS fall in the category of the adverbs: For example, “Why”, “Who”, “What”, “How many”, etc.²

In fact, the design of DSS involves three almost separate areas: (1) the “user” design determined in the conditions of imperatives, (2) the interface or the “leader” connecting them and (3) the managerial design of the database.

Problems in the building of DSS.

In the design of DSS it is very important to see ‘**what are the priorities and the stages of the system?**’ The priorities may be determined either on the base of the users’ need or as technically applicable. Obviously, the user would define the priorities when it is possible. The main reason for the separation of the interface from the imperatives is the facilitation of the stages of the additional practices and modifications or the extension of the system in time. For example, the manager might want the final phase of the evolutionary design of DSS to emphasize on the recovery of data. Therefore, he plans to add analytical and model-based practices, but has no clear idea about what they are going to be. Therefore, the team designing DSS must be sure that the interface is flexible enough to allow such evolution.

The practice show that some of the most frequent problems that must be solved in the design of DSS:

1. Communication skills - DSS must be mainly communicative with a definite elementary process for providing

applications, moving to new data or practices, etc. It has to be formal and informative. The error messages have to be helpful. The use of commands similar to English is possible in order to minimize writing and to get explicit short answers.

2. Weaknesses- DSS has to cover an internal checkup which is used to avoid mistakes or nonsense. For example, an answer such as “It is not possible to make a prediction; negative proposal for analysis; Please check the data”, would prevent a potential loss of reliable clients. Another aspect of weakness is the system reliability. The computer crash makes the users angry, especially if there is no restarting procedure which allows them to continue without the need of entering the information once again. The program errors obviously are irritating, as well as the invalid data. These problems might turn out to be difficult to deal with.

3. An ease to control: this is an extension of the communicative skills. The team that designs DSS every day has to remind itself that “this is a system of the users, not ours”. Another benefit from the analysis of the narrative decisions is that it can give an idea to the designers about what the users might want in order to feel good while working with DSS: what kind of practices do they need, the suitable for them sequence of analyzing, etc. A prototype of the system would be helpful when checking whether the users can work with DSS in their way.

The design of the interface is often the hardest aspect of DSS, both conceptually and technically. It is hard to predict the needs of the users.

A very important aspect in the design of DSS is the management of data. The professionals in computer science and data technology focus much more on the technology for fixing complicated information structures. What is difficult for many DSS is that they require very broad data base and complicated recovery or sources with unlimited access to the greater part of information. It is hard to get effective

¹ Adelman I., Involving Users in the Development of Decision- Analytic Aids: The Principal Factor in Successful Implementation, Journal of the Operational Research Society, 33, Vol.4, April 1982, p.333-342.

² Turban E., Decision Support Systems and Expert Systems, 2d ed., New York: Macmillan, 1990, p.159

software that can deal with such combination.

Except the needs for software for data management and recovery, the organizational process also might be difficult. It is easy to determine a data base, but it is more difficult to gather and legalize the information and it is almost impossible to maintain it. We do not have concrete recommendations in regard to the management of data for DSS except for mentioning the rule of McColbry and Sulg: "Assume that the information you need does not exist no matter what people tell you".¹ The practice shows that the organizational aspects of the data base are often more difficult to solve than the technical matters where DSS may attract the continuous work in the computer science for the design and the software of data base.

The idea of DSS is that the competent managers will study by using DSS and will start expanding their analysis - then they will require additional support. The evolutionary achievements of the design of DSS suggest that this process of learning will be achieved and the system will facilitate it.

Conclusion

From the things said up to now we can conclude that the process of evolution of DSS is also one of the changes in the process of decision taking. The new stage of the design of the existing DSS requires the same fundamental sequences by starting from the descriptive analysis of the decision making process. The decision making process must have become more effective. These new analysis form the bases of calculation of the system and allow the managers to compare the achievements and to plan the next similar design. Then they have to decide whether there is a potential for further development, and if so,

whether they are ready to allocate funds. This means a repetition of the cycle preceding the design. The evolution is a deliberate strategy which determines the phases and the concrete design, it is not planned and is has an open end.

Nowadays there is a significant gap between the managers and the specialists in managerial information systems. The technical tradition of the managerial information systems, based on the design, rarely discusses the decision taking, unless from normative, rational point of view. On the other hand, decision making process is very complex and a common synthesis is not only significant, but also difficult to perform. Therefore, in our opinion, the analysis, the implementation and use of DSS will help the managers and the specialists in managerial information systems to cooperate and develop more effective applications of the organizations' computer resources, such as DSS.

¹ Keen P., Decision Support Systems: The Next Decade, Decision Support Systems, Vol.3, 1987, p. 260

References:

1. Adelman I., Involving Users in the Development of Decision- Analytic Aids: The Principal Factor in Successful Implementation, Journal of the Operational Research Society, 33, Vol.4, April 1982, p.333-342
2. Keen P., Decision Support Systems: The Next Decade, Decision Support Systems, Vol.3, 1987, p.255-289
3. Keen P. and M. Morton, Decision Support Systems: an Organizational Perspective, 1980
4. Madgerova R., Information Supply of the Small Business – a Base for Effective Management, International Scientific conference “50 Years University of Forestry”, Sessions “Management And Sustainable Development Fundamental Scientific”, S, 2003
5. Sprague R. and H. Watson, Decision Support Systems. Putting Theory into Practice, 1986
6. Stankova, M., Market influences on the Competitiveness of Tourist Product, University Press, Blagoevgrad, 2007
7. Thierauf Robert J., User- Oriented Decision Support Systems: Accent on Problem Finding, Englewood Cliffs, N.Y.: Prentice Hall, 1988
8. Turban E., Decision Support Systems and Expert Systems, 2d ed., New York: Macmillan, 1990
9. www1.ecs.ru.acad.bg/fbm/uis_m/uis-3.pdf, p. 1-19

докторант ПЛАМЕН РУСЕВ

ЮГОЗАПАДЕН УНИВЕРСИТЕТ „НЕОФИТ РИЛСКИ“, БЛАГОЕВГРАД

ЗА ПО-ЕФЕКТИВНО УПРАВЛЕНИЕ НА ПУБЛИЧНИТЕ ПРОЕКТИ

FOR MORE EFFECTIVE MANAGEMENT OF PRIVATE PUBLIC PARTNERSHIP

PhD Student PLAMEN ROUSSEV

SOUTH-WEST UNIVERSITY “NEOFIT RILSKI”, BLAGOEVGRAD

Abstract: *It is not a secret that Bulgaria suffers from shortage of private public partnership (PPP) professionals. That is one of the main reasons for failure in PPP implementation. Throughout the last few years, PPP in Bulgaria experienced a couple of major transformations and improvements under the EU influence. The current Bulgaria's Prime Minister Boyko Borisov pays a lot of attention to the accuracy and efficiency of PPP realization. That is a reason to start working on cutting the time periods for project approval, to ease the document flow and to optimize the administrative structure handling PPP. In conclusion I would like to underline that having and accurate and reasonable project is turning into a need for everyone – private and public sectors, science, service etc. Unfortunately Bulgaria is still experiencing problems in PPP projecting and management, as it is shown in this publication.*

Key words: *private public partnership, projects, improving, optimization*

Управлението на проекти в публичната администрация е специализирана дейност, чието значение все повече нараства. Всяка администрация съществува, за да предоставя услуги на гражданите, а за да подобрят тяхното качество и ги реструктурират, администрациите разработват проекти. След влизането на Република България в Европейския съюз, усвояването на средствата по структурните фондове предполага предварителна подготовка на добре обосновани предложения за проекти и още по-добро изпълнение на вече утвърдените проекти.

В съвременните условия на глобализация на бизнеса и социалната среда, на конкурентност в производството и предлагането на публични услуги, имат решаващо значение промените в управлението именно на публичните проекти. Съставянето и разработването на проект в публичната сфера и използването на този инструмент за ефективно управление, развитие и просперитет, придобиват у нас растящо значение и изискват все по-голямо умение от изпълнители, специалисти и ръководители. И сега страната

ни много е критикувана именно за лошо планиране и изпълнение на проекти, особено за използване фондовете на ЕС.

За същността, ролята и спецификата на публичните проекти, за методиката и технологията на тяхното разработване, утвърждаване и реализиране вече има много публикации, предимно в позитивен, препоръчителен и доброжелателен тон¹. Логичен е тогава и въпросът: **защо работата по тях и с тях не задоволява, не е на желаното равнище и кои са причините за това, точно сега?** Този въпрос обяснимо вълнува един докторант, а отговора и съображенията по него могат да са обект на дискусия и интерес на теорията и практиката у нас.

Полезно и необходимо като изходно начало и за съпоставка за търсения отговор на повдигнатия тук въпрос е едно схематично маркиране на най-важните и съществени моменти за категорията **“публичен проект”**. Въпреки многото опити в литературата, все още няма еднозначно определение на понятието “проект”, но единно е мнението, че това е временна структура, която служи за постигането на

определени цели, т.е. инструмент в процеса на управлението, защото се разработва за подобряване или подпомагане на генериращи дейности. **Публичният проект е съвкупността от взаимосвързани дейности, насочени към постигане на конкретни цели и резултати с точно фиксирани ресурси и срок на изпълнение.** Всеки проект е насочен към постигане на ясно дефинирана цел, има определени във времето начало и край, определено количество ресурси, специфично сформирани екип за неговата реализация, предварително определени, измерими и устойчиви резултати.

Проекти може да се разработят и изпълняват във всички сфери на живота, независимо от срока на изпълнение, от необходимите средства, от изпълняващия екип и от вида на резултатите (материални или нематериални). Всичките имат еднакви елементи и се разработват по едни и същи принципи, по една вече проверена и утвърдена схема. В литературата са описани и в практиката съществуват многобройни класификации в зависимост от избрани признаци.

Предложението за проект **представява внимателно и честно изготвен и добре структуриран документ** за искане на финансова подкрепа и съгласие от външна организация (фондация, корпорация, стопанска, правителствена или между-правителствена) или от ръководния орган на организацията за осъществяване на проекта. Той е изработен с цел да убеди източника на финансиране да одобри и отпусне необходимите средства за осъществяване на идеята или промяната. Реализацията на проекта е насочена към разрешаване на съществуващ важен проблем или задоволяване на определена нужда и затова предложението трябва да съдържа обосновка на всяка предлагана или искана позиция.

Наложеният от практиката **жизнен цикъл на проекта** обхваща фазите на идентифициране на проблема; подго-

товка или организационно планиране с изграждане на цялостна концепция за проекта; оценка на изготвения проект с проверка на неговата обоснованост и уместност на цените, съгласуваност между елементите и вероятност да се постигнат резултатите за определено време и с определени ресурси. Оценката се извършва въз основа на административните изисквания, правото на участие, качество на проекта, на бюджета, на кандидата и се потвърждава приемането на проекта с решение за неговото финансиране. След всичко това следва фазата на изпълнение на проекта, което преминава през етапите на начална подготовка, същинско изпълнение и приключване на проекта с всички конкретни дейности и процедури. Тази фаза се допълва с периодични проверки, наблюдение и контрол с цел навременно разкриване на отклонение по отношение на цените, сроковете и разходите в сравнение с планираните и предприемане на корективни действия при необходимост. Докато с мониторинга, като текущо наблюдение от управленския екип и от финансиращата институция се преценява работата и напредъка на даден проект в съответствие със заявените цели и с помощта на заявените с проекта индикатори, то с контрола се установяват разходите и качеството на изпълнение на проекта. Последната фаза е крайната оценка и изпълнението, с която се установява до каква степен са достигнати целите на проекта, какви са устойчивите промени в резултат на изпълнение на проекта и генериране на нови идеи за проекти. С нея се оценяват оправдаността, ефективността и не на последно място въздействието, последиствието от проекта. Ефективността, логично се свързва с възможностите на проекта да използва определените ресурси с най-високи резултати и възможно най-малко загуби. До тук само след маркиране на принципните изисквания за работа с публичните проекти може да се твърди, че най-общо те се спазват в практиката, но за съжаление и резул-

татите от това не са най-добри. Основание за едно такова твърдение ни дава проучване на работата с утвърдените публични проекти в областните и повечето общински администрации в Югоизточна България на области с център Стара Загора, Сливен, Ямбол и Пловдив. Проучването има информативен и въвеждащ в работата на самостоятелна подготовка по дисертацията на тема "Публичните проекти – фактор за устойчиво развитие на общините". Информацията за проектите е достъпна и публично обявена в сайтовете на посочените местни администрации, а само запознаването с тях ни дава основание за някои констатации.

Първият и най-важен извод, направен от запознаване с набраните действащи публични проекти в предпочетените пет области и техните общини, определил и темата на настоящата разработка, е **състоянието на самите проекти и ефективността на тяхното управление**. Управлението на публичния сектор най-общо може да се определи като човешка дейност, насочена към ефективно използване на ограничените ресурси, с които разполагат организациите в този сектор, за постигане на техните цели. Класиците², със своето определение правилно подчертават, че управлението е "процес, при който един или повече индивиди координират дейността на останалите с цел да постигнат резултати, които е невъзможно да бъдат постигнати от всеки, действащ сам"³. Повече от ясно е, че не може да се стигне до "ефективно координиране" на която и да е дейност без планове и проекти, а още по-малко в публичния сектор, където субектът на управление упражнява координиращо действие върху работещите в организацията⁴. След като мениджмънта е **"да направиш нещо с ръцете на другите"**, то и за публичния мениджмънт най-важното и същностното си остава задоволяване на обществените потребности и интерес със средствата на

обществената власт на основата на публичните проекти. Всички подходи и проекти на управление имат една обща характеристика: **те трябва да бъдат "управлявани"**. Това е така, защото традиционните подходи, които са били полезни вчера и не са променени за да съответстват на ситуацията, днес се оказват неподходящи, което налага и системно усъвършенстване на управлението.

Затова и новите моменти в управлението на публичните проекти са:

- методологията на тяхното управление сега е много по-строга и формализиране;

- при формирането на екипи членовете се формират въз основа на тяхната компетентност, а не според мястото им в йерархията;

- премахват се и преодоляват с лекота бариерите между отделните звена в организацията.

Специално трябва да се подчертае тук и преимуществата на публичните проекти, в които се идентифицират съществуващите проблеми и осигуряват възможности за приоритетното им разрешаване. Тези проекти стимулират инициативността и оползотворяват творческия потенциал на специалистите от всички равнища на институционалната йерархия.

На фона на всичко това се очертава още една не много приятна констатация със сериозни последици за ефективността в управлението на проектите: хвърлят се доста усилия в разработването им, а след това удавени в ежедневните грижи и ситуационни изменения, екипите намаляват внимание към проектите и дълго време ги оставят "сами да се изпълняват", както и също после да се навакса или претупа изоставането. Тези приливи и отливи на внимание и некачествена работа по проектите, предопределят ефекта и ефективността в тяхното управление, както и резултатите от реализацията им. Сега в условията на криза, недостиг на време и пари, несигурност в заетостта,

грижата за проекта и неговото управление често остават на по-заден план.

Изход от тази слабост и нейното навременно преодоляване за ефективност в управлението на проектите, може и трябва да се търси в **спазване логиката и логическата рамка или матрица на проекта**⁵. Логическият подход е насочен към идентифициране на целите на проекта и определяне на начина, по който целите могат да бъдат постигнати. Той включва също определянето на ресурсите, дейностите, резултатите, рисковете и необходимите предварителни условия за изпълнение на проекта. Неговата структура се основава на съществуващите логически връзки между основните елементи – цел, резултати, дейности, ресурси. Затова и логическият процес на разработване на проекта се реализира чрез метода на логическата рамка (лог-фрейм метод), която е и средство за целево-ориентирано планиране. Нейното съставяне преминава през фазата на анализ (на заинтересованите страни, на проблемите, на целите) и фазата на планиране (с определяне логиката на действие, конкретизиране на предпоставките и рисковете, определяне на индикаторите, изготвяне на график за дейностите, изготвяне на финансов план). Тук специално трябва да се подчертае, че по отношение структурата на логическата матрица има известни малки различия в изискванията на европейските програми (ФАР, ИСПА, САПАРД и др.) докато **вертикалната логика** с основна цел конкретни цели, очаквани резултати и дейности е една за всички програми, **хоризонталната логика** има някои несъществени различия с:

- предназначение, установяване на ефекта, източници за верификация, активности;

- цели, индикатори за изпълнение, индикатори за проверка, за предпоставки и рискове;

- интервенционна логика на индикатори за източници и средства за проверка и предположение.

Ролята и мястото на логическата матрица винаги се изтъква и отчита в методиката на работата с проекти, но и тя с нейната роля и значение, често се забравя, подминава или неизползва в по-нататъшната работа за реализация и изпълнение на проектите.

Обект на управление е проектът, който целево е ориентиран за постигане на необходимата промяна. Неговото управление може да бъде дефинирано като “извършване на съвкупност от разнородни дейности с уникално съдържание, за решаване на сложен, нестандартен проблем, при наложени ограничения относно време, разходи, качество и специфични изисквания към организацията на работа.”⁶ С всичко това проектът е не само обект на управление, но и ефектен и ефективен инструмент за управление, в което много полезна е логическата матрица.

Управлението е комплекс от функции, които всяка група от хора трябва да изпълнява, за да бъде постиганата поставената цел. Управлението означава преди всичко отговорност и отчитане. Всички структури в държавната, местната и бизнес-администрация работят по проекти, но не всички имат **специализирани звена по управление на проектите**. Парадоксално е, но в немалко големи администрации у нас, включително и в някои техни структури няма нито един специалисти по управление на проекти. Безспорно това е специализирана дейност, обособена в отделна професия в такива звена трябва да се привличат специалисти по управление на проекти, които може и да не са специалисти в съответната професионална област, обект на административната структура. За успешното изпълнение на проекта са необходими безспорно хора с различни умения и опит. Работата значително може да се улесни, ако се въвлекат и партньори (специалисти) извън екипа –

от други организации, местната власт, бизнеса.

Отговорността за успеха на един проект се поема и носи от неговия ръководител, чието задължение е съставянето на планове и разчети за действие, разпределянето и възлагането на задачите, проверка за извършване на планираното в определените срокове. Още в началото трябва да се сформира работещ екип, в който всеки член да има ясно определена роля и задачи. Обичайна е практиката повечето участници да са членове на организацията, изпълняваща проекта, подпомогната от външни експерти и консултанти. Екипът, който изпълнява проекта трябва да бъде убеден още преди започване изпълнението на дейностите, че проектът има важно значение за организацията, а привлечените членове на екипа извън нея да се чувстват част от проекта. Участниците в проекта трябва да си сътрудничат пълноценно. Работните срещи също да включват всички работещи по проекта и да се провеждат в атмосфера на доверие и подкрепа, като всеки участник носи своята отговорност. От самото начало на изпълнение на дейността трябва да се създават финансови организационни системи, да се разработват реалистични програми за следващите седмици и месеци и редовно да се актуализират на срещите на екипа.

За съжаление и в много административни бизнес структури по проблема "проекти" не са утвърдени ефективни официални процедури и стандарти (отговарящи на гореизброените) или систематизирани "добри практики за изготвяне и изпълнение на проекти". Спазват се най-вече методиките и ръководствата за организиране на търгове и за сключване на договори за финансираните проекти от министерствата, агенциите и международните организации.

Една от най-важните стъпки към подобряване на ефективността и ефикасността в работата на администрацията с проекти, беше направена с

въвеждането на нов управленски подход, който най-често се нарича **управление на изпълнението (performance management)**. Този подход бе въведен и наложен след 2002 г. със системата на оценка на индивидуалното изпълнение и наредбата за условията на реда за атестиране на служителите. Също в работата с проектите, друг много важен аспект на управление на изпълнение, е свързан с промените в бюджетната процедура за въвеждане на **програмно и ориентирано към постигане на резултата бюджетиране**.

Управлението на изпълнението най-често се дефинира като стратегически интегриран подход за постигане на устойчив успех от страна на организациите, посредством усъвършенстване на изпълнението на хората, които работят в тях чрез развитие на способностите на екипите и отделните служители, заети в проектите. Постигането на целите на организацията и нейното цялостно позитивно развитие, са невъзможни без развитие компетентностите на работещите в нея и в проектните екипи. Компетентен персонал е този, който постига очакваното от него поведение и резултати в процеса на работа, т.е. **компетентността е това, което служителят знае, може, иска и прави в работата си**.

Основните предпоставки и изисквания за успешното реализиране на публичните проекти са:

- ♦ наличие на добра воля на съответните нива на публичната власт;

- ♦ наличие на необходимата ресурсна поддръжка;

- ♦ наличие на обществена поддръжка за мисията и целите на проекта и готовност за обществено участие в реализацията му

Управлението на изпълнението на организациите се основава на два основни компонента:

- ♦ постигане на ключови за успеха на организацията цели;

- ♦ развитие на компетентността на служителите.

Определянето на целите на организацията и формулирането им в проектите е част от стратегическото (дългосрочното) и оперативното (краткосрочното) планиране на развитието на организацията. Най-същественото тук е да се осигури обвързаност между краткосрочните и дългосрочните цели на организацията с целите на отделните структурни звена и целите на отделните екипи, на отделните служители, т.е. да се направи една специфична каскада от цели.

От особено значение за управление на изпълнението на проектите са и още два въпроса:

- ♦ наблюдение на изпълнението на целите;

- ♦ контролът за изпълнение на целите.

Наблюдението и контролът на изпълнение на целите дава възможност да се направи оценка на **ефективността, ефикасността и икономичността** на дейността на съответната администрация или нейно структурно звено, проектен екип за определен период от време.

Ефективността от дейността представлява степента на постигане на предварително поставените проектни цели.

Ефикасността от дейността представлява отношение от постигнатите резултати и изразходваните за това ресурси.

Икономичността на дейността по даден проект се разглежда като:

- ♦ постигане на дадени резултати с минимум ресурси;

- ♦ или с дадени ресурси да се постигнат максимални резултати.

Приключване на успешния проект предполага:

- ♦ прецизно изработване на заключителните анализи и доклади по проекта;

- ♦ стриктно изготвяне на финансови и счетоводни отчети по проекта;

- ♦ законосъобразно и целесъобразно решаване на имуществени права и задължения във връзка с проекта;

- ♦ реструктуриране и пренасочване на екипа с грижа към проявилите се участници;

- ♦ поемане на постоянни, ясни ангажименти към целевата група или институциите за работа с нея в следпроектния период;

- ♦ организиране на празненство, на което се отделя необходимото признание, уважение и благодарност на всички, които са допринесли за осъществяване на проекта.

Запознаването и най-общият анализ на събраната информация за проектите в петте области и техните общини, дава основание **да се изведат и основните причини за неуспех на проектите:**

- ♦ незадълбочен анализ на съществуващата ситуация;

- ♦ формулиране на неясни или нереалистични цели;

- ♦ недостатъчно добро планиране;

- ♦ надценяване компетентността и капацитета на кандидатстващата организация (партньорите) за успешно изпълняване на проекта;

- ♦ недостатъчно съобразяване с потенциалните рискове при осъществяването на проекта;

- ♦ времето, разходите и качеството не са балансирани;

- ♦ ръководителят на проекта е технократ, а не мениджър и не може да делегира, координира и контролира;

- ♦ не е осигурена гласност на публичния проект и не се интегрират усилията и капацитета на по-широк кръг хора за решаване поставения чрез проекта публичен проблем (самоизолация на екипа);

- ♦ страх от риск и заради сигурността се пренебрегва гъвкавостта.

Сега най-голяма грижа, проблеми и критични бележки създава изготвяне на проекти за кандидатстване по европейските програми. Основните етапи в тази дейност са:

- ♦ предпроектната подготовка или осигуряване на пълна информация за програмата и преди всичко условията за участие (Vademecum) и формулярите за кандидатстване (Application forms). Тук особено внимание трябва да се обърне на критериите за участие, приоритетите на програмата, необходимостта от партньори, максималните размери на финансирането, сроковете за представяне на проекта;

- ♦ разработване на проекта с особено внимание на определяне екипа за подготовка на проекта; подготвяне на график за разработване на проекта; разработване на основните раздели на проекта; оформяне на документацията и описание на проекта със заглавия, местоположения, искана сума, резюме, цели, обосновка, подробно описание на дейностите, методология, продължителност и план за действие, логическа матрица, бюджет на проекта, очаквани резултати и устойчивост на резултатите след приключване на финансирането;

- ♦ окончателно окомплектоване на документацията и изпращането ѝ в срок на съответния адрес.

При спазване и изпълнение на тези утвърдени от практиката за работа с проекти в ЕС изисквания, често се допускат грешки и сериозни пропуски, **забравят се или не се спазват “десетте златни правила за писане на проект”**.

Голям брой от предлаганите проекти се провалят от участващите изпълнители и специалисти поради страх или нежелание за допълнително натоварване, резервираност от ограничените средства и напрегнати срокове, както и поради слаби или напълно отсъстващи контакти с наши и чужди структури за

формиране на проектни екипи с повишена компетентност и капацитет.

Системата за оценяване на изпълнението в публичната администрация и по публичните проекти е регламентирана като система за атестиране на заетите. Сега, министър-председателят Бойко Борисов много-кратно обръща внимание за възискателността и отговорността, която трябва да се проявява към всеки включен в проектните екипи. Новият министър по управление на средствата от ЕС Томислав Дончев също в своя статия във в. “Политика” заявява “Трябва да гарантираме високо качество на проектите. Трябва да има жив, мотивиран екип, защото там, където има резултатите не закъсняват”⁷. Основните предизвикателства пред страната ни при усвояването на проектите на европейските фондове той вижда в **“скорост, качество, цена и време”**.

Тревогите и растящите изисквания на министър Дончев са основателни, след като сдружението на общините у нас сериозно настоява да се премахнат абсурди и трудности, които спъват местната власт при кандидатстване за европроектите. Основното искане на общините е да се намалят бюрократичните документи, легитимиращи конкретната община, кмета, счетоводните отчети и баланси, защото всичко това официално е публикувано и до него има публичен достъп. Това основно искане се допълва с настояването да се скъсат сроковете за оценка на проектите им и да се опростят процедурите така: сроковете от шест месеца за оценка на проектите – от 30 дни; да се одобрява оценката на комисията по даден проект да бъдат сведени до не по-малко от пет дни и бързо да се реагира за крайната оценка и одобрение на проекта.

Проектният начин на работа става все по-нужен и практически използван от почти всички организации в публичния сектор, в бизнеса, в научната и развойна дейност. Сега и в бъдеще привличането и използването на средства от

фондовете на Европейския съюз, се извършва основно на проектен принцип, а както е добре известно, България далеч не е отличник в това отношение. Дори, за съжаление, вече има не малко примери на сериозно изоставане в

привличането и усвояването на средства от програмите и фондовете на ЕС, което едва ли е в полза на така необходимото ускорено развитие на България и на мерките за излизането ѝ от криза.

Използвана литература:

1. Димитрова Д. *Разработване и управление на проекти*. Благоевград, 2003; Пенчев Р. *Управление на проекти*, С., НБУ, 2003; Рибарска Е. *Управление на проекти, основи на публичния мениджмънт*, ЮЗУ "Н. Рилски", 2005.
2. Druke R. F. D. *New Discipline*, 1989, p. 18; Мескон М. и др. *Основы мениджмента*, М. с. 38, 1992.
3. Донъли Д. и др. *Основы на мениджмънта*, С., 1997.
4. Величков Ив., Б. Бенев. *Теоретически основи на публичната администрация*, Благоевград, 2004.
5. Рибарска Е. *Управление на проекти, основи на публичния мениджмънт*, ЮЗУ "Н. Рилски", 2005.
6. Пенчев Р. *Управление на проекти*, С., НБУ, 2003.
7. Дончев Т. *Трябва да гарантираме високо качество на проектите*, в. "Политика", 22 – 28.10.2010.
8. Каролова,Т.,Иновации и иновационно развитие, Университетско издателство „Н.Рилски“, Бл.,2003
9. Каролова,Т., Корпоративна култура, Университетско издателство „Н.Рилски“, Бл.,2010
10. Дракър,П., Мениджмънт предизвикателствата през XXI век,"Класика и стил", С.,2000
11. Каменов,Д.,Бизнес планиране, С., 2002
12. Христов,Х., Управление на фирмата, „Сиела“, С.,2000

зл. ас. д-р МАРИАНА УШЕВА

ЮГОЗАПАДЕН УНИВЕРСИТЕТ „НЕОФИТ РИЛСКИ“, БЛАГОЕВГРАД

КОНЦЕПЦИЯТА „УПРАВЛЕНИЕ НА ТАЛАНТА“

CONCEPT "TALENT MANAGEMENT"

Chief Assistant Prof. Dr. MARIANA UCHEVA

SOUTH-WEST UNIVERSITY "NEOFIT RILSKI", BLAGOEVGRAD

Abstract: Talent management can be defined as a system of processes and practices designed to attract, manage, develop, motivation and holding the "key" (talented) employees. For effective talent management and stability for a long time, it should be an integral part of corporate culture at all hierarchical levels of organization. This process of integration of talent used in the business to reduce risk and costs, improve the quality of employees and improve business efficiency. The main objective of talent management: support the development of the company as a highly effective and vibrant organization, which is dominated by the properties of quick response and precise lines of business objectives.

Key words: talent management, staff efficiency, strategies, concepts, business.

*„Хората не са активи и ресурси.
Те са скъпоценности, които
трябва да се пазят“.*

Деминг¹

Управлението на таланта (Talent Management) е процес на интеграция на таланта в бизнеса с цел намаляване на равнището на риска и разходите, подобряване качеството на наемния труд и повишаване на бизнес ефективността.

Управлението на таланта също може да се определи и като система от процеси и практики, които са насочени към привличане, управление, развитие, мотивиране и задържане на "ключови" (талантливи) работници и служители. За да бъде управлението на талантите ефективно и стабилно в продължение на дълго време, то трябва да стане неразделна част от корпоративната

култура на всички йерархични нива на организацията[5].

Основната цел на концепцията за Управлението на таланта е подпомагане на развитието на компанията като високо ефективна и жизнеспособна организация, с доминиране на качествата за бързо реагиране и точно съответствие на бизнес целите.

Управлението на таланта като процес е цикъл със следните елементи:

1. Стратегия за Управление на таланта (планиране);
2. Рекрутинг (подбор на персонала);
3. Ефективност на управлението;
4. Обучение и развитие;
5. Планиране на постиженията;
6. Развитие на лидерството;
7. Мотивация.

В традиционните HR² организации този процес се развива и управлява достатъчно разграничено – всеки от компонентите се разглежда отделно от останалите. Чрез интегрирането на съставните части от неговите

¹ Уилям Едуардс Деминг (William Edwards Deming) е американски статистик, университетски професор, автор, лектор и консултант, основоположник на съвременната теория за управление на качеството.

² HR (Human Resource) – човешки ресурси

компоненти компаниите се стремят да трансформират този процес в уникален и мощен механизъм за постигане на доминантните бизнес цели. Ключовите аспекти на интеграцията могат да варират в зависимост от основните бизнес цели, към които тя е насочена. Така че основната цел трябва също да бъде интегрирана в този процес.

Основните определения и описания на Управлението на таланта като нова и стремително развиваща се област и учебна дисциплина бързо се променят и усъвършенстват. Въпреки това, най-пълно Управлението на таланта се определя от тези компании, които са пряко свързани с неговото прилагане и развитие.

1. Движещи сили на концепцията Управление на таланта.

Голямото предизвикателство пред съвременния мениджмънт е нарастващата необходимост от топ-мениджъри от „голям калибър“ [2], увеличаващата се конкуренция за професионалисти на пазара на труда, засилващата се тенденция към намаляване на лоялността на служителите. Всичко това води до ситуация на остър недостиг на „талант“. Независимо от това амбициозните и преуспяващи компании продължават постепенно да си поставят все по-големи цели: подобряване на качеството на корпоративното управление; внедряване на производствени и управленски процеси от световна класа и съвременни технологии; повишаване на ефективността от дейността; придобиване на нови активи [3].

На фона на тези цели и тенденции, демографските промени и спадове, а също така недостатъчните умения на мениджърите водят до проблеми в компетентността и понижаване на лидерски им качества. На тях трябва да се обърне внимание, за да се гарантира растеж и развитие на компанията. Но от друга страна, средствата за воденето на конкурентната борба за квалифицирани

служители чрез значителни повишения на заплатите, също са ограничени.

Първият по значение проблем на Управлението на таланта е необходимостта от справяне с липсата или недостига на кадри, насочени към лидерство. На фона на този проблем възникват трудности в обучението, и най-важното - в запазването на служителите с развити лидерски качества.

Вторият основен проблем на Управлението на таланта е необходимостта от ускоряване на темповете на икономическа ефективност на бизнеса. Този проблем е особено сложен, когато е предизвикан от необходимостта да се "оцелява" на фона на постоянно засилващата се конкуренция.

В допълнение, спецификата на проблема Управление на таланта се различава в зависимост от характера, вида и обема на производството, неговото местонахождение и степен на зрялост. По този начин, можем да различим пет основни предизвикателства, поставени пред Управлението на таланта:

1. Недостиг на лидерски компетенции.
2. Необходимост от нарастване на икономическата ефективност.
3. Закриване на "ключови" работни места.
4. Ускорено повишаване на служители във връзка с развитието.
5. Недостатъчна компетентност на служителите на "ключови" позиции.

2. Стратегии за управление на таланта

2.1. Откриване, подбор и развитие на служители „Звезди“. "Звездите" обикновено са 1-2% от общия брой на работниците и служителите. Това са хора, които постигат впечатляващи резултати и вдъхновяват и останалите си колеги за постигане на изключителни резултати. За опазването и развитието на тези служители е голямо предизвикателство и една от основните задачи на компанията.

2.2. Идентификация, оценка и подготовка на заместници за ключови позиции. Ключови позиции или длъжности са тези, които компанията не може да си позволи да остави свободни и да не разполага с достатъчно квалифициран персонал. Това са длъжности, критични за успеха на компанията. Ето защо, една от стратегиите в Управлението на таланта е **създаване и подготовка на кадрови резерв.**

2.3. Подбор и управление на ресурсите (компенсация, тренинги, обучение, подготовка и т.н.) за оптималното развитие на човешкия

капитал. Освен "Звездите" има и други **високоэффективни служители** (обикновено 20-25% от колективите) и просто **эффективни служители** (по-голямата част от персонала, които добре си вършат работата). Но компанията едва ли ще постигне значителни резултати, инвестирайки във всички. Важно е да се създаде система, която да позволи да се определи нивото на инвестиции, в зависимост от приноса на всеки служител в успеха на бизнеса[1].

В рамките на създаването, прилагането и развитието на система за Управление на таланта е необходимо да се предприеме следното:

		
⇒ Идентификация; ⇒ Оценяване; ⇒ Изготвяне на индивидуален план за развитие; ⇒ Мотивация; ⇒ Задържане; ⇒ Осигуряване на лоялност.	⇒ Определяне на списъка на „ключови“ длъжности; ⇒ Оценяване; ⇒ Мотивиране; ⇒ Изготвяне на план за кариерно развитие; ⇒ Формиране на същинския кадрови резерв; ⇒ Категоризация на персонала; ⇒ Създаване на инструменти за управление на кадровия резерв; ⇒ Изготвяне на кариерен план; ⇒ Осигуряване на лоялност.	⇒ Идентификация; ⇒ Оценяване; ⇒ Мотивиране; ⇒ Изготвяне на индивидуални планове за кариерно развитие; ⇒ Мотивиране; ⇒ Осигуряване на лоялност.

За създаването и прилагането на система за Управление на таланта е необходимо в компанията да има корпоративна компетентност и за тази

цел работеща система за управление на дейността (изпълнението).

3. Етапи при създаването на система за Управление на таланта

3. 1. Одит на системите за подбор, обучение, оценка на персонала

Цел: да се получи комплексна представа за реализираните в компанията процеси, свързани с подбора, обучението, развитието и оценката на персонала.

Съдържание на аналитичните процедури на това ниво (основни етапи):

⇒ Оценка на концепции за подбор, обучение, оценка на персонала;

⇒ Проверка на документи, регламентиращи системата за подбор, обучение, оценяване;

⇒ Оценка на корпоративните ИТ решения в областта на управлението за подбор, обучение, оценяване на персонала;

⇒ Оценка на системите за мониторинг на качеството на обучението;

⇒ Оценка на ефективността на персонала, обучението и развитието.

3.2. Създаване на концепция за Управление на таланта

Цел на етапа: Формиране на актуални принципи и елементи на фирмената система за обучение и развитие на персонала, и за Управление на таланта. Разбиране на процеса на реорганизация като система за обучение и развитие на персонала.

Съдържание на процедурите на това ниво (етапи):

⇒ Разработване на концепцията за Управление на таланта на компанията;

⇒ Разработване на изисквания за ИТ решения в областта на Управлението на таланта;

⇒ Разработване на преходни разпоредби, определящи принципите на развитие и промени в системата за подбор, обучение и оценка от досегашния формат към формата, посочен в концепцията;

⇒ Внасяне на необходимите промени в документацията, регламентираща работата на системите за подбор, обучение и оценяване на персонала;

⇒ Обучение на персонала, участващ в реализацията на концепцията за Управление на таланта в компанията.

3.3. Пакет от проучвания върху формирането на профилите на компетенции на ключови позиции и длъжности.

Цел на етапа: Създаване на профили на компетенциите на ключови позиции и длъжности.

Съдържание на аналитичните процедури на това ниво (етапи):

⇒ Анализ на бизнес процесите;

⇒ Грейдинг¹

⇒ Моделиране профилите на компетенциите;

⇒ Проверка на профилите на компетентност и определяне на необходимия набор от ценности;

⇒ Интегриране на процедури за оценка на компетенциите в процеса на подбор и оценка на персонала.

3. 4. Договори и аутсорсинг².

Цел на етапа: определяне на принципите на работа с външни компании, формулирането на целите,

¹ *Грейдинг* (от англ. Grading - степен, клас) - точково-факторен метод (*грейдинг, грейдиращи длъжности*) – всяка длъжност получава оценка в точки (балове) с вземане под внимание на тежестта и равнищата на факторите, според които се оценява. В този случай стойността на всяка длъжност се изразява в определен брой точки. След това тази точкова стойност се използва за означаване на границите на нивата (грейдовете) и изчисляването фиксирания компонент на работните заплати. Така грейдинг е изграждането на система от длъжностни нива, като се вземат предвид оценката на длъжностите, стратегията и корпоративната култура.

² Може да се срещне като *аутсорсинг* и *аутсорсинг* (от [англ.](#) outsourcing, което е съкращение от Outside Resource Using) - концепция за взимане на вътрешни функции на дадена компания и предоставянето им за изпълнение от външна компания. С други думи - форма на сътрудничество между предприятия (компани), определена със специален договор, когато членовете от една организация (постоянни или специално наети) работят на щат в друга, подчиняват се на мениджърите на организацията-възложител. Организацията, към която се изнася дейността се нарича *дестинация на производствения износ* (outsourcing destination)

изнасяне на работата извън фирмата или за аутсорсинг или аутосорсинг, формулиране на критерии за избор на изпълнители.

Съдържание на процедурите на това ниво (етапи): Подготовката и провеждането на търг за избор на фирми, предоставящи грейдинг¹ услуги и описание на компетенциите.

3.5. Въвеждане на системи за Управление на таланта

Цел на етапа: да се получи комплексна представа за технологията на управление и етапите на процеса на въвеждане.

Съдържание на процедурите на това ниво (етапи): Въвеждане на концепцията за Управление на таланта в компанията.

4. Етапи на въвеждане на системата за Управление на таланта

Бизнес климатът и съответните проблеми, свързани с Управлението на таланта създават корпоративна заявка за формиране на интегрирана система от стратегии за Управление на таланта.

Цели на системата за Управление на таланта:

1. Идентифициране, развиване и използване на таланта в полза на компанията.

2. Подобряване на възможностите за личностна и професионална реализация на талантливите служители в компанията – запазване на таланта.

3. Осигуряване на дългосрочна кадрова сигурност (резерв от кадри, подходящи за ключови позиции в компанията).

¹ Често се ползва методиката IPE (International Position Evaluation – Международна Оценка на Длъжностите), в която всяка длъжност трябва да получи оценка по всеки от петте фактора: влияние на резултата (impact); комуникация (communication); иновации и нововъведения (innovation); знания (knowledge); риск (risk). Доколкото факторите, IPE са универсални, техника е приложима за всяка организация, независимо от отрасъла и позволява на ръководителите както ефективното сравнение на различни длъжности в рамките на организацията, така и сравнение на своите длъжности с тези на други фирми.

4. Създаване на среда, мотивираща развитието и кариерния растеж в компанията.

5. Създаване на привлекателен имидж на компанията за талантливите кандидати от пазара на труда.

6. Осигуряване на лидерски ресурс за нови бизнес проекти.

Системата за Управление на таланта коренно променя подхода за управление на персонала, чрез:

- Идентифициране на най-добрите, притежаващи потенциал за развитие, служители и мениджъри във и извън компанията.

- Съгласуване и изграждане на индивидуална работа с талантите и приоритетни инвестиции в тяхното развитие.

- Осигуряване на възможности за кариерно развитие на талантливи служители и ръководители.

Преди да се тръгне към въвеждане на система за Управление на таланта в компанията е необходима сериозна работа на топ-мениджърите в посока на създаването на ясно структурирана стратегия за това управление, в чиято основа да са залегнали на първо място бизнес целите на организацията.

Методология на разработването на стратегия за Управление на таланта:

1. Формиране на ясна представа за спецификата на корпоративната култура и актуалните проблеми [6].

2. Определяне на спецификата на талантите (качества и компетенции), необходими за постигането на бизнес целите; въз основа на обозначената специфика да се разработи водеща стратегия и съпровождащи (поддържащи) практики на системата на Управление на таланта.

3. Разработване на практика за определяне на степента на готовност на наличните таланти да следват бизнес стратегиите в настоящето и бъдещето.

4. Въвеждане на системата за Управление на таланта в практиката.

Факторите, които е необходимо да се вземат предвид в процеса на

въвеждане на стратегията за Управление на таланта: готовност на корпоративната култура; техническа готовност; необходимите разходи на ресурс; времеви потребности (загуби); взаимозависимост на системата за Управление на таланта с другите HR системи в компанията [4].

Ключови дилеми на системата за Управление на таланта:

1. *Каква е основната цел на компанията в Управлението на таланта?* * Максимално да се развие и използва потенциала на талантливите служители. * Да осигури кадрова „защитеност“ на компанията, чрез осигуряване резерв от кандидати за заемане на ключовите длъжности.

2. *Къде да търси талантливите служители?* * Вътре в компанията. * Извън компанията.

3. *На какви равнища на йерархията може да се използва системата на Управление на таланта?* * На най-високото ниво. * На всички нива.

4. *По какви критерии ще се избират талантливите?* * Потенциалът за развитие. * Компетентност. * Ефективност (результативност). * Лоялност към компанията.

5. *Как ще се избират талантливите?* * С използване на обективни методи за оценка. * С използване на субективни методи за оценка.

6. *Как ще се задържат талантливите „резерви“?* * За да се задържат ще им се плаща допълнително. * Мотивиране чрез самия факт на попадането в резерва, без допълнително заплащане.

5. Ролята на технологиите в поддържането на системата за Управлението на таланта

Повечето компании днес използват иновативни решения за въвеждането на програмно обезпечение, разработено за автоматизация и събиране на данни по отношение на човешките ресурси:

рекрутинг¹; управление на качеството; интегрирано придобиване на таланти [4]; разработване на компенсаторни пакети; планиране на професионалното развитие.

Тези практики се прилагат вече дълго време и формират ефективна, но фрагментирана система от практики всяка, от които използва независим модел на данните и на различните потребителски интерфейси. В рамките на този подход информацията, която подпомага стимулирането на бизнес решенията не е структурирана и интегрирана в структурата на другите практики. Например, "проблеми" в някои от ключовите компетенции, посочени при оценката на ефективността на работата, които не са взети под внимание при определянето на посоката на обучение на служителя. Така, практиката на системата за Управление на таланта обикновено засяга цял комплекс от функции, затова изискват интегриране на бизнес процесите.

С появяването на концепцията за Управление на таланта (практика, обединяваща разнородни HR-процеси), технологията се превръща в ключов стимул и основен двигател за превръщането на технологиите в организационна необходимост.

Процеса на интеграция подпомага дейността, защото количеството на настоящите потребители е повече от запланираното, усъвършенства се процеса за вземане на решение, осъществява се организационно регулиране с цел стратегията да съответства на бизнеса.

Възможности за използване на информацията, получена по време на реализацията на стратегията за Управление на таланта:

¹ *Рекрутинг* (или *рикрутинг*), среща се още и като *рекрутинг по препоръка* ([англ. referral recruitment](#)) - процес на намиране, подбор и наемане на работници и служители, а служителят, който намира работния екип се нарича "*рекрутър*".

1. *Разпределяне на ресурсите.* Стратегията за разпределяне на ресурсите (в частност, на работната сила) определя спецификата на работа с липсващи компетенции и ключови решения.

2. *Кариерно развитие.*

Упълномощава служителите да търсят вътрешни възможности и да претендират за свободни длъжности. Това дава възможност на служителите да оценят собствените си компетенции и да направят сравнение с изискваното от новата длъжност равнище. Липсващите компетенции могат да бъдат осигурени в рамките на съответното обучение с цел подготовка за новата длъжност [7].

Групите кандидати за кадровия резерв включват: **опитните практики**, които са достигнали максимума: имат високо актуално ниво на управленска активност, но с малък потенциал за развитие; **тактическия резерв**: имат високо актуално ниво на управленска активност, но среден потенциал за развитие; **"златния резерв"**: имат високо актуално ниво на управленска активност и висок потенциал за развитие; **ограничено ефективни ръководители**: имат средно актуално ниво на управленска активност, но с малък потенциал за развитие; **допълнителния резерв**: имат средно актуално ниво на управленска активност и среден потенциал за развитие; **стратегическия резерв**: имат средно актуално ниво на управленска активност и висок потенциал за развитие; **рисковата група**: имат ниско актуално ниво на управленска активност и нисък потенциал за развитие; **изпълнителите**: имат ниско актуално ниво на управленска активност, но среден потенциал за развитие; **иноваторите / неопитните таланти**: имат ниско актуално ниво на управленска активност, но висок потенциал за развитие[5].

3. *Качество на наемане.*

Изготвяне на профил на най-добрите служители, които могат да бъдат използвани в процеса на търсене на

нови кандидати, както и в търсенето на надеждни източници за набиране на персонал. При наемането трябва да се вземат под внимание четири измерения: компетентност; потенциал; резултативност; деструктивност: недоверие, арогантност, отчуждение, перфекционизъм.

4. *Планиране на развитието на ефективни методи и организация на труда.*

5. *Планиране на приемствеността.* Подготовка на потенциални заместници за „ключовите“ длъжности.

6. *Проследяване на историята на развитието на служителя* и оценка на резултатите от рекрутинга, за да се определят планове за развитие, както и да се прецени необходимото време за усвояване на необходимите за новите длъжности знания, умения и компетенции.

6. **IT решения в сферата на Управлението на таланта**

В момента на IT пазара се представя широк избор от решения в областта на автоматизацията на управлението на компетентността и управлението на таланти.¹

Определяне на решения

Автоматизиране на планирането и оценяването на персонала. Автоматизиране на планирането на обучението на персонала.

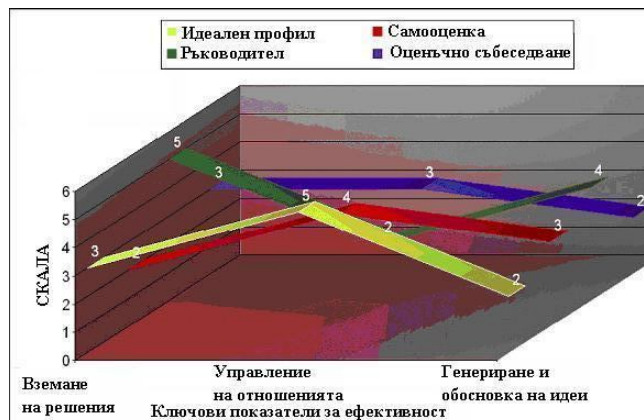
Технологията включва създаване на интернет портал, чрез които служителите участват в процедурите за оценка и изпълняват административни функции, свързани с оценката и планирането на компетенциите.

Чрез APM² администраторите на системата могат да създават профили на компетенции за всяка длъжност (до индивидуални), да създават оценъч-

¹ Графиката на скалата за оценяване е адаптирана от източник: статията „Автоматизация развития и оценки персонала. Решение на базе системы Web Tutor“, публикувана на сайта <http://websoft.ru>

² APM – автоматизирано работно място

Фиг. 1

Източник: Статията „Автоматизация развития и оценки персонала. Решение на базе системы Web Tutor“, публикувана на сайта <http://websoft.ru>

ни процедури, да получават доклади за резултатите от оценката на компетентността, да планират по-нататъшното обучение на служителите.

Решаваните задачи са: автоматизация на оценката на персонала по компетенции (ключови показатели за изпълнение); автоматизиране на процедурите за оценяване и планиране на дейността; получаване на обратна връзка по метода „3600“; тестови методики; попълване през портал на оценъчни форми от служителите; оценка и ранжиране на длъжностите; публикуване на информационни материали; изготвяне на аналитични доклади по резултатите от оценката.

Основните функции включват: въвеждане на библиотека на компетенциите на персонала; въвеждане на библиотека на ключовите показатели на ефективността; създаване на профили на длъжностите; оценка на персонала по компетенциите; оценка на дейността.

Дългосрочните програми за развитие на персонала вече придобиват първостепенно значение, тъй като уменията на персонала се нуждаят от непрекъснато усъвършенстване. Заедно

с това, много от специалистите по човешки ресурси твърдят, че съществуващите в техните организации системи за управление на таланта (където изобщо има такива) се нуждаят се от усъвършенстване. Така, голяма част от служителите смятат, че обемът на кадровия резерв в техните организации трябва да се увеличи, а други отбелязват, че недостатъците на корпоративната култура в техните компании са причина за голямо текучество на кадрите, трети – обръщат внимание на нередности и пропуски в компетенциите на персонала в техните организации. Съвременните ръководители се нуждаят от стратегически действия и прилагане на нови технологии почти толкова, колкото от придобиването на таланти.

С развитието на процесите на глобализация разнообразието на човешките ресурси в компанията се превръща в един от най-важните фактори за развитие, който едновременно с това изисква повишено внимание към системите за управление човешките ресурси, в това число и концепцията за управление на таланта. Те могат да бъдат от ключово значение

за поддържане на качеството и целостта
на човешкия потенциал на всяка

компания и гарант за нейното бъдеще.

Литература:

1. Майклз, Э., Х. Хэндфилд-Джонс и Э. Экселрод. Война за таланты, **Изд. „Манн, Иванов и Фербер“**, 2005.
2. Минцберг, Г. Требуются управленцы, а не выпускники МВА. Жесткий взгляд на мягкую практику управления и систему подготовки менеджеров, Изд. „[Олимп-Бизнес](#)“, 2008
3. Робертсон, А., Э. Грэм. Управление талантами: Как извлечь выгоду из таланта ваших подчиненных. Изд. „Баланс-Клуб“, 2004
4. Салливан, Д. „Интегрированная система приобретения талантов – пора собирать из кусочков мозаики целое“, стат. от 14 септ. 2009г., публикувана на сайта www.hgm.ru
5. Ушева М. Управление на таланта (Talent Management). Благоевград: Унив. изд. «Неофит Рилски», 2010.
6. Шемятихина, Л. Философия менеджмента: интеграция российской и западной культур // Философия образования: науч. журнал. 2006. № 2. С. 85-91.
7. Шемятихина, Л. Компетентностный подход в основе профессионального образования российских менеджеров // Управление экономическими системами: электрон. науч. журн. / Кисловодский институт экономики и права [электр. ресурс]. Киров: МЦНИП, 2008. №1(13).

доц. д-р ДЕСИСЛАВА СТОИЛОВА

ЮГОЗАПАДЕН УНИВЕРСИТЕТ „НЕОФИТ РИЛСКИ”, Благоевград

доц. д-р ПРЕСЛАВ ДИМИТРОВ

ЮГОЗАПАДЕН УНИВЕРСИТЕТ „НЕОФИТ РИЛСКИ”, Благоевград

**СЪЗДАВАНЕ НА ВЪЗОБНОВЯЕМО ДЕПО ОТ ЗНАНИЯ ЗА ИКОНОМИКАТА НА
ЗДРАВЕОПАЗВАНЕТО И БЕЗОПАСНОСТТА НА РАБОТНОТО МЯСТО –
ПРЕДСТАВЯНЕ НА ТЕКУЩИТЕ ПОСТИЖЕНИЯ НА ПРОЕКТ С АКРОНИМ „ROWER”**

**BUILDING UP OF A KNOWLEDGE REPOSITORY OF OCCUPATIONAL HEALTH AND
SAFETY ECONOMICS – PRESENTATION OF THE “ROWER” PROJECT’S
ACHEIVEMENTS**

Associate Prof. Dr. DESISLAVA STOILOVA

SOUTH-WEST UNIVERSITY “NEOFIT RILSKI”, Blagoevgrad

Associate Prof. Dr. PRES LAV DIMITROV

SOUTH-WEST UNIVERSITY “NEOFIT RILSKI”, Blagoevgrad

Abstract: The project named "Building a knowledge Repository for Occupational Well-being Economics Research", also known as the "ROWER" Project under its acronym is financed under the EU 7th Framework Programme for scientific research and aims to settle the fundamental basis that will enhance research on Occupational Health and Safety (OHS) Economics, which will allow for the development of policies regarding this issue. This goal is to be achieved through a Coordination Action which has already brought and will continue to bring together the leading OHS Economists in Europe. Their knowledge is envisaged to be gathered through literature reviews, meetings and conferences and made available to the community through a dynamic on-line repository which will contain OHS Economics issues and will allow for discussion and communication of principles, case studies and handy management (accounting) tools.

Two specialised Working Group (WinG) meetings focusing on OHS Macroeconomics and OHS Microeconomics, respectively and two conferences on OHS Economics have been scheduled to attract new contributions in order to assess the impact of changing conditions of economy and labour on OHS¹.

In the course of the implementation of the Project, the two specialized Working Group (WinG) meeting, the first one held in Amsterdam, Netherlands (September 17-18, 2009) and the second one, held in Sandanski (April 15-16, 2010), Bulgaria, as well as the first ROWER conference, held in Izmir, Turkey (April 23-25, 2009) succeeded to attract more than 80 leading OSH scientists from across Europe and North America.

The online OSH economics repository, envisaged under the ROWER Project, has also been taking shape and can certainly be successfully accomplished by the end of the life of the Project with the help of all the active visitors and participants in the ROWER Project web site (<http://www.rower.eu.eu>) and its forum part.

Key words: knowledge repository, occupational health and safety macro- and micro- economics,

¹ Tragoutsidis, A. and Christos Chatziioannou, 2008: Presentation of ROWER Project, The Kick off meeting of the ROWER Project, 7th – 8th August 2008, Mediterranean palace, Thessaloniki, Greece;

Проектът **„Създаване на възобновимо депо от знания за изследванията в сферата на икономиката на благополучието на работното място”**, известен още като Проект **„ROWER”** съгласно абревиатурата си на английски език, е финансиран по 7-ма Рамкова програма за научни изследвания има за цел да изгради фундаментална основа, която ще позволи разширяване на изследванията в областта на икономиката на здравеопазването и безопасността на работното място, като по този начин ще се спомогне за разработването на съответните управленски политики в тази област. Тази цел се предвижда да бъде постигната чрез координационна дейност, която вече е привлекла и ще продължи да привлича към съвместна работа водещите икономисти в Европа в сферата на икономиката на здравеопазването и безопасността на работното място. Техните знания се предвижда да бъдат събрани посредством осъществявани прегледи на литературата, съвместни срещи и конференции, както и да бъдат направени достояние на научната общност и обществеността в Европейския съюз и останалата част на света посредством едно динамично възобновяемо депо от знания, което ще обхваща въпросите, с които се занимава икономиката на безопасността и здравеопазването работното място и ще позволи създаването на дискусия и обмяната на идеи, принципи, конкретни изследвания и съответния управленски и измерителен инструментариум.

Главна цел и основни под-цели

Главната цел на Проект **„ROWER”** е да ускори и насърчи изследванията в сферата на икономиката на здравеопазването и безопасност на работното място чрез един структуриран и изпълнен с подкрепящи мерки „инкубационен период”, по време на който се предвижда да бъде договорена и формулирана фундаменталната основа

на икономиката на здравеопазването и безопасността на работното място като научно направление, за да се позволи на нови учени и изследователи в тази област да надграждат вече постигнатото. В последствие, Проект **„ROWER”** цели да привлече и нови изследователи и да ги улесни при започването на техните изследвания посредством осигуряването на един цялостен и постоянно усъвременяем он-лайн наръчник и справочник за съответните научни публикации и разработки.

Тази цел се транслира в споменатото вече динамично депо от знания, което започва със съществуващото в началото на проекта **„Изследване на състоянието”** и се предвижда да бъде развито по време на тригодишния живот на проекта чрез усвояване на научните приноси на водещите изследователи в тази област на науката. Тези научни приноси е предвидено да бъдат насърчавани и разширявани структурирана съвкупност от конференции и планирани срещи на специализирани работни групи по определени теми в областта на икономиката на здравеопазването и безопасността на работното място. Участието на учените в тези научни форуми се подпомага чрез частично финансиране на разходите по пътуване на водещите научни изследователи.

В допълнение, Проект **„ROWER”** има за цел да постигне дори нещо повече чрез подпомагане и разширяване на информацията и документацията, предназначена за заинтересованите лица и организации, като вземе под внимание и техния принос. Он-лайн форумите се предвижда да предоставят възможност на заинтересованите лица и организации да бъдат отговорно информирани относно определени въпроси по разработването на управленски политики в сферата на здравеопазването и безопасността на работното място. В допълнение се предвижда също така Проект **„ROWER”** да създаде групи за комуникации от заинтересованите лица и организации

(най-вече правителствени организации, организации на социалните партньори), на които да им бъдат изпращани най-новите разработки по Проекта и да им бъдат представяни тяхното съдържание. Това е една дейност на Проект „ROWER“, която пряко ще изведе постигането на неговите цели извън чисто изследователския му обхват.

За да се постигнат така описаните цели, трябва да бъдат изпълнени определени изисквания с цел осигуряването на подходящи условия за ефективна работа.

Международно равнище на научните изследвания представлява едно от тези изисквания. Проблематиката на икономиката на здравеопазването и безопасността на работното място не може да бъде успешно разрешена само и единствено на национално равнище, тъй като националните особености създават объркващи и противоречиви ефекти, особено когато икономиката е отворена, какъвто е случая с ЕС. В допълнение, в световен мащаб броят на изследователите в областта на икономиката на здравеопазването и безопасността на работното място е ограничен. Тяхната експертно познание е ценно и необходимо, но поради бюджетни и управленски ограничения това не може да бъде осъществено посредством участие на техните институции в Консорциума по изпълнението на проекта. Поради тази причина **първата основна под-цел на Проект „ROWER“ (O1) е да привлича участие на отделни експерти**, като по този начин се подпомага провеждането на работните срещи на специализираните работни групи и научните конференции. Едно подобно участие е ключово изискване за високото равнище на научно изследователската дейност и създаването на мрежови контакти.

Друго изискване представлява използването на **мултидисциплинария подход**. Икономиката на здравеопазването и безопасността на работното място е тема, която намира отражение в

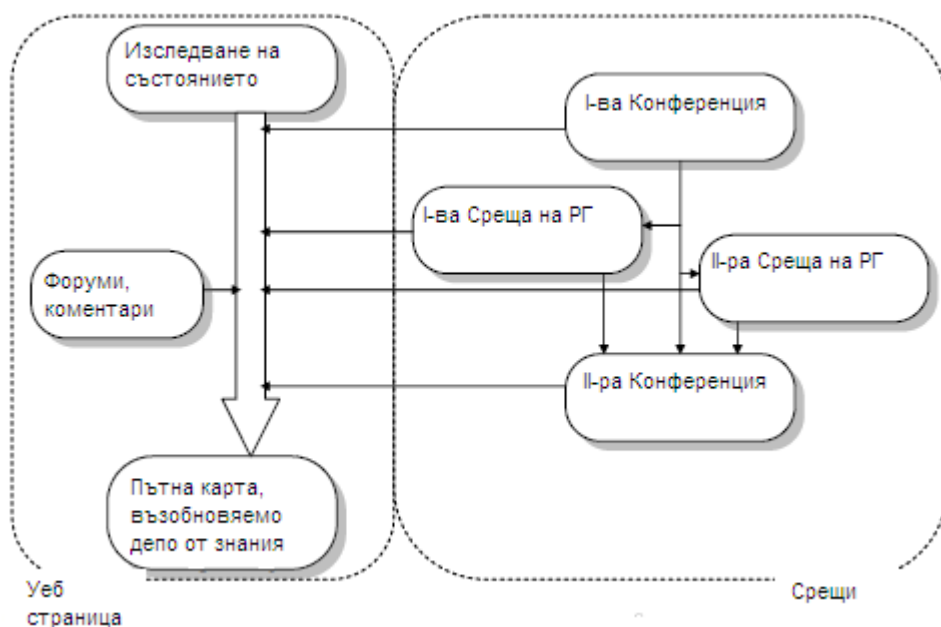
много модули на учебни дисциплини като „Обществено здраве“ и „Икономика на здравеопазването“. Това свидетелства за различните аспекти, които следва да бъдат разгледани при изследване на икономическото измерение на една такава мултидисциплинарна тема, каквато е здравеопазването и безопасността на работното място. Дори при разглеждане единствено на икономическото измерение на тази тема, определени аспекти от инженерните науки, науките за здравето, психологията и икономическата теория могат да способстват за изграждането на една цялостна картина, която е необходима като основа за разработването на съответните управленски политики. По този начин, **втората основна под-цел (O2) на Проект „ROWER“ е да отговори на това изискване посредством същността на участващите институции, които съчетават всички научни дисциплини, включени в здравеопазването и безопасността на работното място.**

Разпространяването на постиженията на Проекта и отвореността му към обществения контекст като цяло (най-вече по отношение на участващите заинтересовани лица и организации като правителствата и техните институции, социалните партньори, неправителствените организации и т.н.) представлява друго изискване, тъй като в една такава обществена и политическа проблематика с разнопосочни (а понякога дори конфликтни) интереси, каквато е здравеопазването и безопасността на работното място, участието на заинтересованите лица и организации е задължително. По този начин, **третата основна под-цел (O3) на Проект „ROWER“ е да изпълни това изискване чрез осигуряването на откритост на научно-изследователската си дейност към съответстващата ѝ научна общност.**

Ускоряване и улесняване на научно-изследователската дейност в областта на икономиката на здравеопазването и безопасността на работ-

НОТО МЯСТО представлява друго изискване. Изследванията в сферата на икономиката на здравеопазването и безопасността на работното място е необходимо да бъдат своевременно развити в структурирана и независима изследователска област, за да може да бъдат наваксани бързите проблеми в работната среда (новите форми на заетост, новите технологии, новите рискове, новите изисквания), в икономиката (глобализацията, конкуренцията, намаляване силата на синдикатите) и в обществото като цяло (застаряване на населението, имиграцията, повишаване на интереса към здравеопазването и т.н.). Така, **четвъртата основна под-цел**

(O4) на Проект „ROWER” е да осигури „инкубационна клетка”, която **насърчи и ускори развитието на научните изследвания в тази научна област**. Това се предвижда да бъде постигнато посредством един продължителен и цикличен период на реализиране и събиране на научно-изследователски приноси, на обработката им и включването им в възобновяемото онлайн депо от знания, което ще подпомогне учените и изследователите да откриват необходимата им научна литература, като по този начин ще улесни разработването и постигането на научните им приноси.

Фиг. 1 Поточна диаграма и времева последователност на основните дейности по Проект „ROWER”

Накрая, последното изискване се явява в лицето на **продължаване на научните изследвания**. След осигуряването на „инкубационната клетка” **петата основна под-цел (O5) на Проект „ROWER”** е да привлече нови

изследователи, които да навлязат в тази научно-изследователска тема. Това навлизане се предвижда да бъде мотивирано и улеснено посредством онлайн наръчника (възобновяемото депо от знания) и всички свързани с темата

OCCUPATIONAL HEALTH AND SAFETY ECONOMICS

A STATE OF THE ART

by Antonis Targoutzidis

Attention: This report is a draft edition. It is
available on-line only for internal use and development.
There may be serious errors and omissions. Author does
not take yet responsibility for the content.

Фиг. 2 Заглавната страница на първоначалния вариант на „Изследването на състоянието по Проект „ROWER”

Първата конференция по Проект „ROWER” по въпросите на икономиката на здравеопазването и безопасността на работното място

изследвания, осигурени от депото, както и чрез потенциала на поредицата от научни конференции и срещи по въпросите на икономиката на здравеопазването и безопасността на работното място.

Още по време на подготовката на проектното предложение, двете специализирани срещи на работните групи,

фокусирани върху макроикономиката и микроикономиката на здравеопазването на работно място, както и двете научни конференции по икономика на здравеопазването и безопасността на работното място бяха предвидени и запланувани с цел привличането на нови научни приноси разработки по отношение на оценката на

**Фиг. 3 Мястото на провеждане на първата конференция по Проект „ROWER” –
гранд-хотел „Плаза”, гр. Измир, Турция**

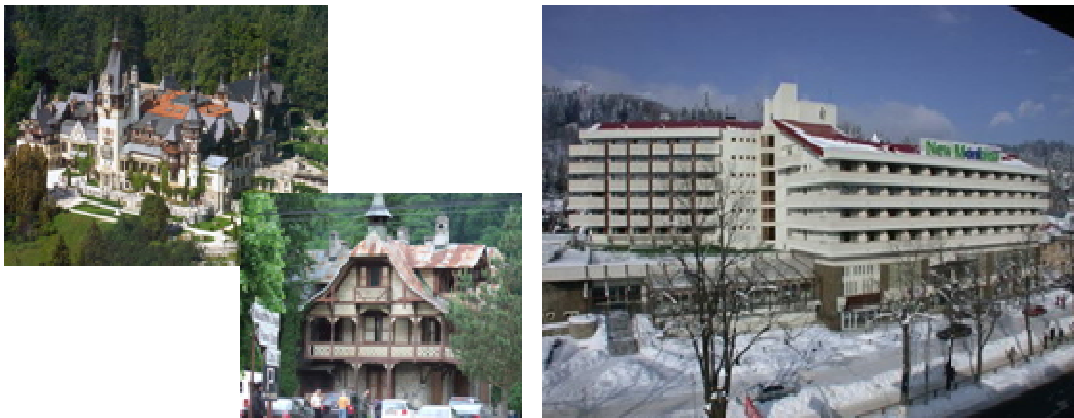
въздействието на променящите се условия в икономиката и трудовите отношения върху здравеопазването и безопасността на работното място¹. Първата конференция по Проект „ROWER” по въпросите на икономиката на здравеопазването и безопасността на работното място беше проведена в гр. Измир, Турция в периода 23-25 април 2009 г. Конференцията беше отворена към участието на учени и изследователи от цял свят. Тя успя да събере множество разработки с научни приноси по темата на икономиката на здравеопазването и безопасността на работното място. Конференцията успя

да събере водещите изследователи в тази област, като бяха поставени основите на възобновяемото депо от знания в сферата на икономиката на здравеопазването и безопасността на работното място.

Конференцията беше финансирана от Европейската комисия чрез Проект „ROWER”. Поради тази причина Конференцията беше без такса правоучастие, като разходи за хотелско настаняване за участниците с най-високо оценените доклади бяха също поети по линия на Проекта.

Основна част от докладите бяха публикувани в **специален брой** на научното списание на Университета „Еге” – „Еге Академик Ревю” (Ege Academic Review).

¹ Цит. Изт.;

Фиг. 4 Мястото на провеждане на Втората конференция по Проект „ROWER” – хотел „Ню Монтана”, Синая, Румъния

Организацията на конференцията като осигуряване на конкретното място на нейното провеждане, хотелското настаняване на участниците и всички необходими технически подробности бяха осигурени от организацията-партньор по Проект „ROWER” – Университета „Еге” в гр. Измир, Турция.

Втора конференция по Проект „ROWER” по въпросите на икономиката на здравеопазването и безопасността на работното място

Втората конференция по Проект „ROWER” по въпросите на икономиката на здравеопазването и безопасността на работното място ще се проведе в Синая, Румъния в периода 27-30 април 2011 г. Тази конференция също ще бъде отворена към участието на учени и изследователи от целия свят. Очакванията са, че програмата на Конференцията ще бъде с отлично качество, като тя ще обхваща във времево отношение два и половина работни дни и ще включва по същество изказвания на ключовите докладчици и провеждането на паралелни научни сесии с участието на международно признати експерти. На участниците в Конференцията ще бъде предоставена и

възможност за дебати, дискусии и обмен на идеи и информация в областта на икономиката на здравеопазването и безопасността на работното място. Надеждите са, че по този начин втората конференция по Проект „ROWER” ще се првеърне в отлична възможност за размяна на ценна научна информация.

Организацията на Конференцията ще бъде осигурена от Университета в Букурещ, който ще поеме грижата за всички аспекти по нейното провеждане (осигуряване на място за самата конференция, хотелско настаняване, изхранване на участниците и т.н.).

Конференцията ще бъде финансирана от Европейската комисия посредством Проект „ROWER”. Поради тази причина на участниците в нея ще бъде предоставена безплатна регистрация, включително участие в научните сесии, отпечатани конферентни материали, обеда и кафе паузи, без да им се покриват обаче пътните разходи.

Комбиниран уъркшоп на 2 проекта на ЕС: „ECOSH” и „ROWER” – „Икономическата оценка на правителствените намеси в здравеопазването и безопасността на работното

място на микроикономическо равнище

(Първа среща на специализираните работни групи)

Комбинираният уъркшоп на Проектите „ECOSH” и „ROWER” беше проведен в Амстердам, Нидерландия в периода 17-18 септември 2009 г. Уъркшопът се фокусира върху микроикономиката на здравеопазването и безопасността на работното място с акцент върху разляните фактори, които действат на равнище предприятие. Специфична цел на уъркшопа беше формулирането на методически указания за изследователите на тази научна област, които да се състоят от прост набор от препоръки за това, как проектират, как да разработват и провеждат икономическа оценка на правителствените намеси в сферата на здравеопазването и безопасността на работното място.

Основните резултати от уъркшопа са както следва:

1. Ттри проекто-разработки (научни публикации):

а. Методически указания за проектиране и провеждане на икономическа оценка на здравеопазването и безопасността на работното място (с водещ автор: Емил Томпа);

б. Измерване на производителността от гледна точка на обществото и от гледна точка на работодателя (водещ автор: предстои да бъде определен);

с. Приложение на резултатите от икономическите оценки на правителствените намеси в сферта на здравеопазването и безопасността на работното място: или как да се въздейства върху процеса на вземане на решения (водещ автор: Йос Вербеек);

2. Доклада за срещата и изводите от нея.

Всички участници в уъркшопа (работната среща) получиха монографията на Емил Томпа „Икономическата оценка на правителствените намеси в здравеопазването и безопасността на работното място” („Economic evaluation of

interventions for occupational health and safety”).

Втора среща на специализираните работни групи по въпросите на макроикономиката на здравеопазването и безопасността на работното място

Втора среща на специализираните работни групи по въпросите на макроикономиката на здравеопазването и безопасността на работното място беше предвидено да се фокусира върху една специфична област на научното познание и беше структурирана така, че да произведе определени резултати. Срещата беше конферентна проява от закрит тип, като на нея бяха поканени водещи научни изследователи по определени теми в сферата на икономиката на здравеопазването и безопасността на работното място (основно тези, участвали в Първата научна конференция по Проект „ROWER”).

Втора среща на специализираните работни групи по Проект „ROWER” беше проведена в парк-хотел „Пирин”, гр. Сандански в периода 15-17 април 2010 г.¹ Организацията на работата среща ще бъде осигурена от Югозападния университет „Неофит Рилски”, гр. Благоевград, който пое грижата за всички аспекти по нейното провеждане (осигуряване на място за самата конференция, хотелско настаняване, изхранване на участниците и т.н.). Срещата, както беше вече посочено, се фокусира върху макроикономиката на здравеопазването и безопасността на работното място с акцент върху различните фактори на национало и обществено равнище. Специфичната цел на срещата беше да анализира и оцени въздействието на регулацията, промените в структурата на работната сила и промените в иконо-

¹ Stoilova, D. and Preslav Dimitrov, Alan Spence, Henk Groen, Antonis Targoutzidis, 2010, Minutes of the Second ROWER WinG Meeting - Occupational safety and health at the macroeconomic level.

миката по отношение на здравеопазването и безопасността на работното място. Специално внимание беше отделено на измерването на икономическото въздействие на трудовите злополуки и заболявания на национално равнище, както и на проблемите на вътрешното приемане (интернализацията) на разходите. Освен организациите-партньори

по Проект „ROWER”, работната среща привлече изявени експерти в сферата на здравеопазването и безопасността от САЩ, Канада, Германия, Австрия и Полша, които допринесоха за успешното осъществяване на проявата с техните знания и експертиза.

Фиг. 5 Мястото на провеждане на Втората среща на работните групи по Проект „ROWER” – парк-хотел „Пирин”, гр. Сандански, България

Както беше първоначално планирано по Проект „ROWER”, **основните тематични направления** по време на работната среща бяха:

- Въздействие на промените в структурата на работната сила (застаряване на населението, нарастване на заетостта сред жените т.н.) и отношението им към качеството на заетостта;
- Въздействие на промените в икономиката (преориентирането към по-малко трудово-интензивни сектори, нарастване на международната конкуренция, появата на нови форми на заетост и т.н.);
- Измерване на икономическото въздействие на трудовите злополуки и заболявания на национално равнище

(постигане на съгласие върху общите принципи за измване на разходите);

- Въздействие на регулацията (законодателство, осигурителни системи, осигуряване на равни възможност и т.н.);
- Вътрешно приемане (интернализация) на разходите (примера на държавата).

Разбира се, не всички от така поставените теми получиха отделно и самостоятелно разглеждане, макар че всички те бяха дискутирани в една или друга степен в изнесените презентации или в дискусиите, които се осъществиха по време на работната среща. Нещо повече, настоящата световна финансова и икономическа криза провокира разширяване на дневния ред на работната среща с темата за **въздей-**

ствието на икономическия цикъл върху здравеопазването и безопасността на работното място и по-специално върху трудовите злополуки.

Както беше първоначално запланувано по Проект „ROWER“ за тази работна среща, бяха организирани кръгли маси за постигането на един неизбавен и продуктивен обмен на мнения. Всяка кръгла маса беше организирана така, че да изработи кратък доклад, който да бъде предоставен за ползване от Проект „ROWER“. Тази структура беше запазена (макар и леко променена) и в заключителната част на работната среща. Изнесените доклади и презентации бяха последвани от „дискуссионни сесии“, където бяха обсъдени отделни теми. Всяка дискуссионна сесия включваше участието на председател и докладчик, така че да могат да бъдат водени записки и съответно резултатите от всяка една дискусия бяха представени в заключителното пленарно заседание на всички участници в срещата.

В съдържателно отношение, отчитайки опита от Първата научна конференция по Проект „ROWER“ и от предходния комбиниран уъркшоп на Проектите „ROWER“ и „ECOSH“, обхватът на разглежданите въпроси и аспекти (който очевидно представяваще обхвата на научните полета на работа на участниците в срещата, а именно икономиката, социологията, здравеопазването, правото, инженерните науки и стопанското управление) не беше в състояние да позволи провеждането на кодифицирана дискусия по определени теми и въпроси. Подобна ситуация е нормална и е логично да се очаква по отношение на една такава обществена проблемна област, каквато е

здравеопазването и безопасността на работното място. Въпреки това обаче, изнесените презентации, както и заключенията и изводите от дискусиите бяха с изключителна стойност.

Участниците от различните области и аспекти на науката имаха възможността да разменят възгледи и идеи и да обогатят работата си по отношение на бъдещите си научни приноси под егидата на Проект „ROWER“ като участие в заключителната, Втора научна конференция, която ще се проведе в Румъния през пролетта на 2011 г. или пряко посредством уеб страницата и он-лайн форума на Проект „ROWER“, които бяха представени по време на работната среща. Псочено беше също така, че изнесените презентации по време срещата ще бъдат публикувани на уеб страницата на Проекта, а именно: http://www.rower-eu.eu:8080/rower/activities/2nd_WG/macro.html.

Възобновяемото он-лайн депо от знания

Въз основа на така проведените Първа научна конференция и две специализирани срещи на работните групи по Проект „ROWER“, възобновяемото онлайн депо от знания в областта икономиката на здравеопазването и безопасността на работното място също започва да придобива завършен вид и със сигурност ще бъде успешно приключен като инструмент до края на живота на Проекта с помощта на всички активни посетители и участници в уеб страницата на Проект „ROWER“ (<http://www.rower-eu.eu>) и форума, включен в нея.

Използвана литература:

1. Stoilova, D. and Preslav Dimitrov, Alan Spence, Henk Groen, Antonis Targoutzidis, 2010: Minutes of the Second ROWER WinG Meeting - Occupational safety and health at the macroeconomic level;

2. Tragoutsidis, A. and Christos Chatziioannou, 2008: Presentation of ROWER Project, The Kick off meeting of the ROWER Project, 7th – 8th August 2008, Mediterranean palace, Thessaloniki, Greece;
3. Tragoutsidis, A., 2008: Occupational Health and Safety – A State of the Art, draft edition, ROWER Project;
4. http://www.rower-eu.eu:8080/rower/activities/2nd_WG/macro.html
5. http://www.rower_eu.eu

Настоящата статия е разработена в рамките на Проект „ROWER” финансиран по 7-ма Рамкова програма за научни изследвания на Европейския съюз.

The present article was worked out within the frames of the “ROWER” Project funded under the EU 7th Framework Programme for scientific research.

доц. д-р. ДЕСИСЛАВА СТОИЛОВА

ЮГОЗАПАДЕН УНИВЕРСИТЕТ „НЕОФИТ РИЛСКИ”, БЛАГОЕВГРАД

ИКОНОМИЧЕСКИ АСПЕКТИ НА ЗДРАВЕОПАЗВАНЕТО И БЕЗОПАСНОСТТА НА РАБОТНОТО МЯСТО В БЪЛГАРИЯ: ПОСТИЖЕНИЯ, ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА, РЕФОРМИ

ECONOMIC ASPECTS OF OCCUPATIONAL HEALTH AND SAFETY IN BULGARIA: ACHIEVEMENTS, CHALLENGES AND REFORMS

Associate Prof. Dr. DESISLAVA STOILOVA

SOUTH-WEST UNIVERSITY “NEOFIT RILSKI”, BLAGOEVGRAD

Abstract: This paper is intended to analyze the dynamics and economic impact of occupational accidents and diseases in Bulgaria during the period 2000 – 2009, grounded on data provided by the National Social Security Institute, the Ministry of Labor and Social Policy, and the National Center of Public Health Protection. The effectiveness of state regulations and economic incentives to improve occupational health and safety is discussed on the base of the legislation in force. The conclusion is that Bulgarian legislation in the scope of occupational health and safety is harmonized with the requirements of the EU directives regarding the implementation of measures intended to stimulate occupational health and safety improvement. Due to the stable legal base, statistics has recorded diminishing rates of work accidents and occupational diseases during the analyzed period. The economic incentives are generally recognized as an effective instrument to promote occupational safety and health in Bulgaria. They are potentially strong instruments in driving enterprises towards health and safety excellence. Basic precondition for stimulating corporate investments in occupational health and safety activities is reinforcement of the link with profitability.

Key Words: occupational health and safety, work accidents, occupational diseases, social insurance, economic incentives.

1. Introduction

Investments in occupational health and safety have often been supported by social and ethical arguments, but during the 1990s economic arguments prevailed by calculating the cost of occupational diseases, injuries and accidents to employers, workers, society, and national economy. National governments, through their regulators and agencies aim to improve occupational health and safety (OHS) to reduce the cost to society of occupational diseases and accidents, while at the same time improving competitiveness and efficiency of the national economy. (OHSA, 2007a)

The economic impact, and more specifically the estimating of the costs and benefits of occupational safety and health,

has become an important issue in all of the member states of the European Union. Moreover, the attention paid to it is still increasing. Different member states apply variety of economic incentives and instruments in occupational health and safety policy. One of the best known and most often applied tools at the moment is the cost-benefit analysis. In some member states the assessment of the economic impact is one of the standard procedures used in political decision-making process. (OHSA, 2006) In other countries, such as Bulgaria, economic assessments still does not influence decision-making process on the existing and new policy measures in the scope of occupational health and safety.

Actually, cost-benefit analysis is carried out after implementation of an occupational health and safety measure in only a few EU

member states. The way assessments are performed varies from one country to another. Estimating the benefits proves to be a particularly difficult task, mainly due to the social aspects, which are often impossible to assess in monetary units. Other problems involved in estimating the benefits include a lack of reliable data, difficulties in isolating relevant factors, and the fact that benefits often become apparent only after a period of time. All of these problems exist in Bulgaria. Estimating the costs is quite easier, allowing for national and international comparisons. According to the estimations the cost of work accidents and occupational diseases as a percentage of the gross domestic product in the EU member states range from 2.6% to 3.8%. (OSHA, 2007b)

This study is intended to analyze dynamics and economic impact of occupational accidents and diseases in Bulgaria, discussing the effectiveness of state regulations and economic incentives to improve occupational safety and health. Besides the introduction the paper consists of the following sections: the second section presents a short retrospective overview the state regulations in the scope of occupational health and safety and presents the main institutions and legislation in force; sections three and four provide analyses respectively of the dynamics and economic impact and of occupational accidents and diseases in Bulgaria during the period 2000 – 2009, grounded on data provided by the National Social Security Institute, the Ministry of Labor and Social Policy, and the National Center of Public Health Protection; section five includes a brief survey on applicable economic incentives of occupational health and safety improvement; section six concludes.

2. OHS Regulation in Bulgaria: A Retrospective Overview

Occupational health and safety in Bulgaria is not a new phenomenon. In 1918 the General Law on Public Social Insurance

adopted for the first time the principle of mandatory insurance for all workers and employees in private and public enterprises. The insurance covered only accidents and sickness risks. The injured worker or employee had the access to a medical assistance, cash benefits and personal pension. In case of death, the inheritors received a pension and certain amount of funeral expenses. A complete public social insurance system was created in Bulgaria by the Law on Public Insurance (1924). The system covered all categories of workers and all kinds of insurance risks, namely work accident and occupational disease, sickness and maternity, invalidity, old age, and death. Each social insurance fund enjoyed financial autonomy in respect to property and accountability.

During the communist period reorganization of social insurance system was carried out in conformity with the Labor Code (1951), the Decree on National Free Medical Aid (1951), and the Law on Pensions (1958). According to the legislation social insurance funds were absorbed by the state budget. Since the beginning of transition towards market-based economy in 1990, a broad reform related to social insurance system's legislation and institutional structure has been carried out. In response to the fast-changing legal and financial environment during the transition period, public sector finance as a whole and social insurance transactions in particular have been very dynamic. Economic stagnation, financial instability, inflation and severe budget deficits have negatively influenced the effectiveness of social insurance system during the last decade of 20th century.

Financial stabilization and economic growth, achieved during the first years of the new century, parallel to legislative amendments, stabilized the social insurance system in Bulgaria and provided a solid base for development and implementation of a complex state policy in the scope of occupational health and safety. Now, according to the Social Insurance

Code (2000), the insurance for the risks of work accident and occupational disease is mandatory under the public social insurance system, parallel to the risks of sickness and maternity, invalidity, old age, and death.

Institutionally, the **Ministry of Labor and Social Policy** (MLSP) develops, coordinates and implements state policy on public social insurance in Bulgaria. The body responsible for administration of public insurance funds, including Work Accident and Occupational Disease Fund is the **National Social Security Institute** (NSSI). The Institute is a public organization, which guarantees citizens' pensions and benefits right. NSSI is also entrusted with the care of work accidents ascertainment, investigation, registration and report. Unfortunately, there is not a legal obligation for creation of database of occupational disease incidents.

Bulgarian legislation in the scope of occupational health and safety is entirely harmonized with the requirements of Directive 89/391/EEC regarding the implementation of measures intended to stimulate occupational health and safety improvement. A strong system, comprising variety of rules, standards and requirements is developed and implemented according to the Law on Safe and Healthy Work Conditions (1997), with the purpose to prevent work accidents and occupational diseases. The **Chief Labor Inspection**, an executive agency under the Ministry of Labor and Social Policy, is entrusted with the responsibility to control the employers about the legislation observance. It reports that the majority of employers observes the legislative requirements and ensure safe work environment.

Financially, occupational accidents and diseases protection is grounded on the **Work Accident and Occupational Disease Fund** (WAODF), which is a relatively autonomous component of the public insurance system. The National Assembly adopts the NSSI budget, which is

a part of the consolidated state budget for a period of a calendar year. Work accident and occupational disease **insurance contributions** are determined in a percent of the insured persons' monthly insurance income and they are totally at the employers' expense. Since 2005 the insurance contributions rates vary from 0.4% to 1.1% differentiated by groups of economic activities. Differentiation is based on risk assessment, according to short-term and long-term expenditures, paid off by the WAODF, depending on frequency and severity of insurance cases occurred in the relevant economic activity. In order to overcome shadow economy, so called **minimal social insurance thresholds** are adopted. The thresholds guarantee the minimal monthly insurance income and vary for different professions. They are intended to legally protect the workers' social insurance rights.

The compulsory insured persons for work accident and occupational disease risks include all categories employed persons (workers and employees, civil and military servants). Only the self-insured persons are not insured for work accident and occupational disease on a mandatory basis. **Work accident risk** covers all cases of unexpected health injury, which caused certain work inability or death and occurred during usual work process, or with respect to labor process, or during each work, performed in interest of the enterprise, or even during the usual route from home to work place and back. **Occupational disease risk** covers diseases, occurred under the harmful factors impact, due to the labor environment, during the labor process. The occupational diseases are included in a national list, but enumeration is not exhaustive and it is possible occupational disease non-existent in the list, to be recognized in case of reduced work capacity or death.

Insurance payments are relatively broad and include cash benefits in the cases of temporary disability and readjustment, disability pensions, inheritors'

pensions and cash aid in case of death, prevention and rehabilitation cash aid, medical services and treatment.

Insured persons are enabled to a cash benefit in lieu of labor remuneration for the leave period, due to **temporary disability**. Benefit right does not require an insurance length of service before the insurance case. Benefit shall be paid from the first day of the disability until recovery or invalidity fact. Benefit amount due to work accident or occupational disease (90% of the gross labor remuneration) is higher than benefit amount, due to general sickness or other accident (80% of the net labor remuneration). Cash benefits for the first working day shall be paid at the employers' expense and for the remaining period – at the WAODF expense.

In case of temporary reduced work capacity, resulting from work accident or occupational disease, the worker or employee shall be transferred to other suitable work place or shall perform the same labor activity under more comfortable conditions. If this **readjustment** leads to wage reduction, the insured person receives a cash benefit, which amounts to the difference between the remuneration before and after readjustment. The benefit shall be paid for the readjustment period, but not longer than six months.

Insured persons who have lost 50% or more of their work capacity in result of work accident or occupational disease, irrespective of their insurance length of service can apply for **disability pension**. According to the legislation the amount of disability pension due to work accident or occupational disease shall not be lower than the amount, calculated as an invalidity pension due to general sickness or other accident. In case of insured person's death the inheritors (spouse, children and parents) are allowed to get an **inheritor pension** and a **cash aid**, amounting to two minimal wages.

Victims of work accidents and persons with occupational diseases receive **medical**

services and treatment under the usual order in the General Health and Social Assistance System. **Prevention and rehabilitation cash aid** is intended to reduce the WAODF's expenditures for cash benefits and disability pensions, by prevention and rehabilitation of work accidents victims and persons with chronic occupational diseases. Prevention and rehabilitation cash aid is a lump sum during a calendar year. It covers partially the nutrition, and completely – the main medical services and accommodation.

Actually, financing of the prevention measures is the weakest point of the system. Each year, some of the WAODF's resources, are transferred into the Work Conditions Fund (WCF) at the Minister of Labor and Social Policy. The WCF is set up according to the Law on Safe and Healthy Work Conditions with the purpose to finance projects and programs, aiming at work conditions improvement; development of rules, standards, and requirements; publication of educational and informative materials in the scope of occupational health and safety.

In a nutshell, occupational health and safety in Bulgaria is based on strong legislation. Workers' rights in cases of occupational accidents and diseases are institutionally and financially provided through the public social insurance system. A strong system, comprising variety of rules, standards and requirements is developed and implemented according to the Law on Safe and Healthy Work Conditions, intended to prevent work accidents and occupational diseases. The Chief Labor Inspection, an executive agency under the Ministry of Labor and Social Policy, is entrusted with the responsibility to control the employers about the legislation observance. It reports that the majority of employers observes the legal requirements and ensures safe work environment.

3. Occupational Accidents and Diseases Dynamics in Bulgaria (2000 – 2009)

Typical of the period 2000-2009 is a sustainable tendency to occupational accidents reduction. From 6 391 in 2000, occupational accidents diminished to 4 405 in 2004 and reached 2 956 in 2009, registering 53.7% decrease. Incidence rate, measured as number of accidents per 1000 persons in employment, decreases due to decrease of occupational accidents on the one hand, and increase of insured persons

on the other hand. The reduction of the incidence rate is 62.7% - from 2.87 in 2000 to 1.07 in 2009. Due to the economic growth accompanied by unemployment decrease and measures against shadow economy, insured persons for the analyzed period increase from 1 900 940 in 2000 to 2 765 577 in 2009. A negative tendency – the fatal accidents increase by 21.1%, from 133 in 2000 to 161 in 2008 was overcome in 2009. Moreover, deaths represent only 3.1% of the total accidents number.

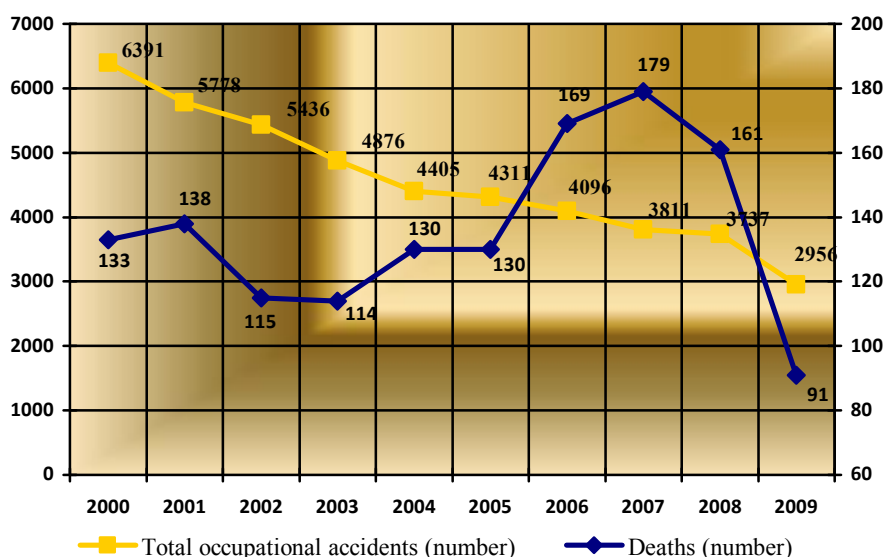
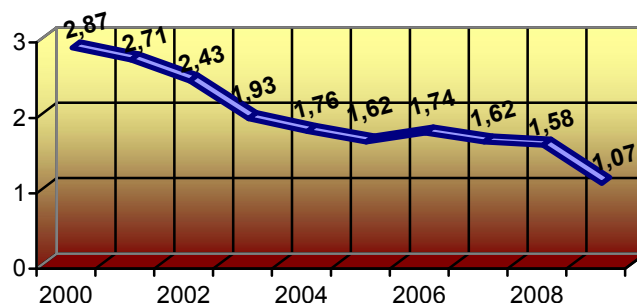

Chart 1 Occupational Accidents in Bulgaria (2000 – 2009)

Source: National Social Security Institute

According to the International Labor Organization database, the incidence rate of work accidents in Bulgaria (1.07) is relatively low by comparison with the rates officially reported by Luxembourg (65.7), Spain (58.2), Slovenia (42.6), France (39.4), Austria (39.3), Portugal (38.7),

Belgium (37.9), Finland (28.9), Germany (28.4), Malta (27.8), Italy (27.5), Czech Republic (16.8), Denmark (15.8), Greece (7.8), Sweden (7.5), Cyprus (6.9), Slovakia (6.5), Estonia (5.7), Hungary (5.3), United Kingdom (5.2), Lithuania (3.1), Latvia (1.7), and Romania (0.8).

■ Accidents at work (per 1 000 persons in employment)

Chart 2 Incidence Rates of Work Accidents in Bulgaria (2000 – 2009)

Source: National Social Security Institute

Normally, different economic activities do not contribute equally to the employment and accidents occurrence. Prevailing share of the work force (29%) is employed in the manufacture, followed by the trade (14%) and agriculture (13%). The employed in the transport and communications sector represent 7% of the work force. In the construction sector are engaged 6% of the

employed. There is a tendency toward increase the employment in the service sector (27%). For example 5% of the work force is employed in the hotels and restaurants, 2% - in the communal services, 4% offer financial intermediation, real estate and business services, and 16% offer others types of services.

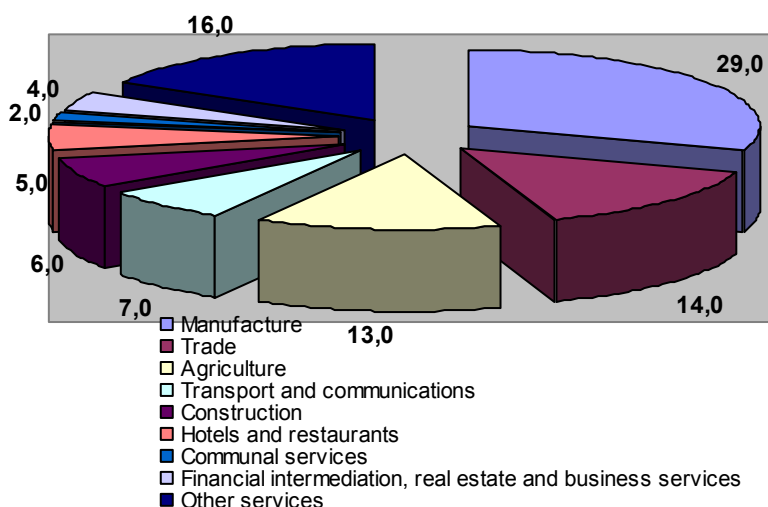

Chart 3 Employment by Economic Activity (%), 2009

Source: Ministry of Labour and Social Policy

Traditionally, manufacturing registers 31.3% of total accidents at work in 2009, followed by construction (11.3%), transport (11.1%), wholesale and retail trade, repair of motor vehicles and household goods (8.8%), mining and quarrying (6.9%). Comparatively moderate is the contribution of the sectors financial intermediation, real estate and business services with 6.4% of

the total work accidents, public administration and social security (5.2%), health and social work (5.1%), education (3.8%), electricity, gas and water supply (3.6%). Expectantly low is the share of economic activities such as agriculture, hunting, fishing and forestry (2.1%), hotels and restaurants (1.7%), and all the other services (2.9%).

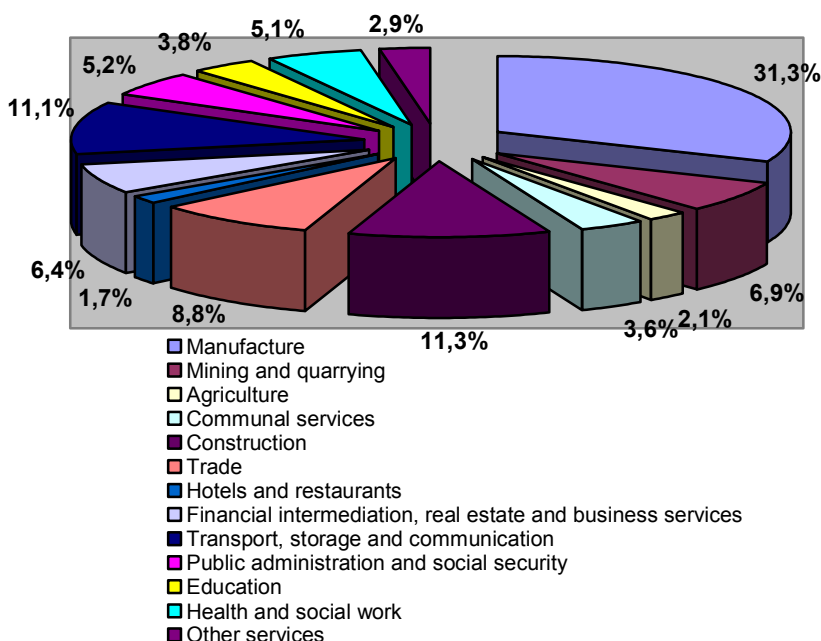

Chart 4 Accidents at Work by Economic Activity, 2009

Source: National Social Security Institute

According to the incidence rate, the riskiest economic sector is mining and quarrying with 10.8 accidents per 1000 employed, which exceeds almost seven times the national average (1.58) in 2009. Above the average are the rates in sectors as electricity, gas and water supply (3.63), transport, storage and communication (2.95), manufacturing (2.51), and construction (2.33). Near the average are

activities as agriculture, hunting, fishing and forestry (1.55), health and social work (1.44), public administration and social security (1.30). Economic activities, associated with relatively low risk of work accidents are financial intermediation, real estate and business services (0.90), education (0.82), trade, repair of motor vehicles and household goods (0.73), hotels and restaurants (0.68).

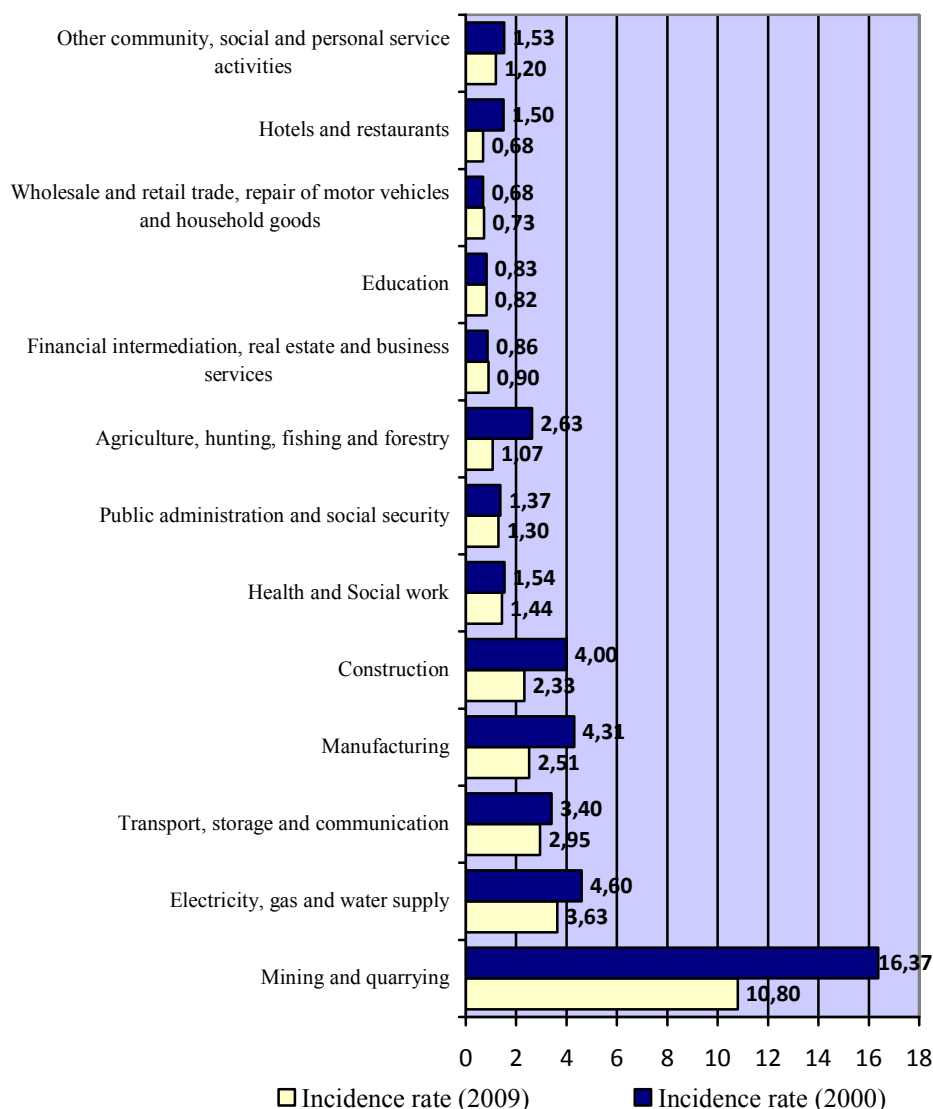

Chart 5 Incidence Rates by Economic Activities

Source: National Social Security Institute

The most significant incidence rate reduction for the analyzed period has been recorded in the economic sectors hotels and restaurants (54.7%), manufacturing (41.8%), construction (41.8%), agriculture, hunting, fishing and forestry (41.1%), mining and quarrying (34.0%), electricity, gas and water supply (21.1%), transport, storage and communication (13.2%). Comparatively moderate is incidence rate

reduction in the public administration and social security (5.1%), health and social work (6.5%), and education (1.2%). Only two economic sectors register increase of the incidence rate, but the percentages are insignificant – 7.4% and 4.7% respectively in the sectors trade, repair of motor vehicles and household goods, and financial intermediation, real estate and business services.

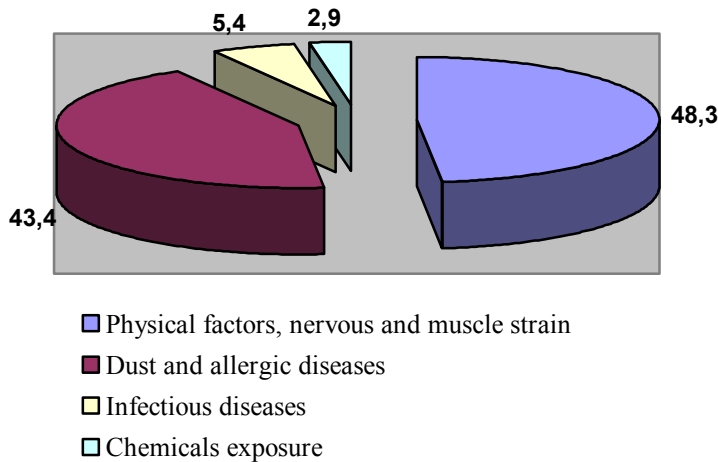

Chart 6 Occupational Diseases by Factors (%), 2009

Source: National Center of Public Health Protection

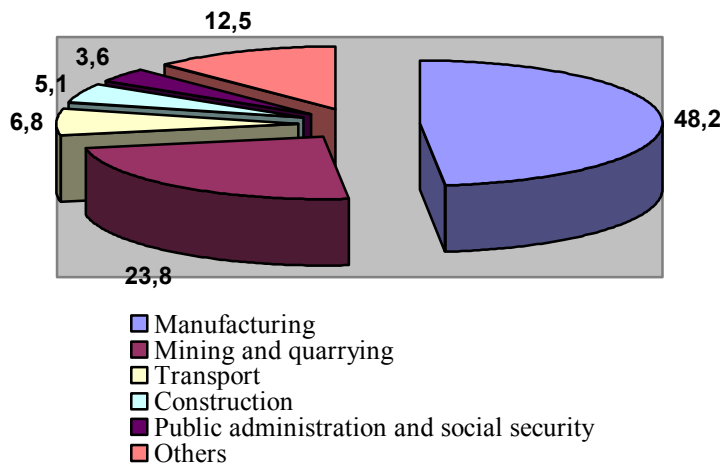

Chart 7 Occupational Diseases by Sectors (%), 2009

Source: National Center of Public Health Protection

According to data, provided by the National Center of Public Health Protection occupational disease incidents, registered for the period 2000-2009 totaled up to 2643. In 2009 there are only 72 new cases recorded, which represents 31% and 75% decrease by comparison with the new occupational disease incidents registered respectively in 2006 and 2002. Different types of occupational diseases contribute to the total number of incidences in 2009 as follows: physical factors, nervous and

muscle strain - 48.3%, dust and allergic diseases - 43.4%, infectious diseases - 5.4%, and chemicals exposure - 2.9%. The most significant number of occupational disease incidents is registered in the economic sectors such as manufacturing (48.2%), mining and quarrying (23.8%), transport (6.8%), construction (5.1%), public administration and social security (3.6%).

4. Economic Impact of Occupational Accidents and Diseases in Bulgaria (2000 – 2009)

Parallel to the occupational accidents and diseases reduction, the number of working days lost during the analyzed period has diminished with 46.9% from 297 804 days in 2000 to 158 266 days in 2009. Financially, economic costs of work

accidents and occupational disease in Bulgaria are measured by the total expenditure of the Work Accidents and Occupational Disease Fund. Due to inflation and salaries increase, typical of the periods of economic growth, total expenditure of the WAODF raised with 96.6%, from 14.9 millions euro in 2000 to 29.3 millions euro in 2009.

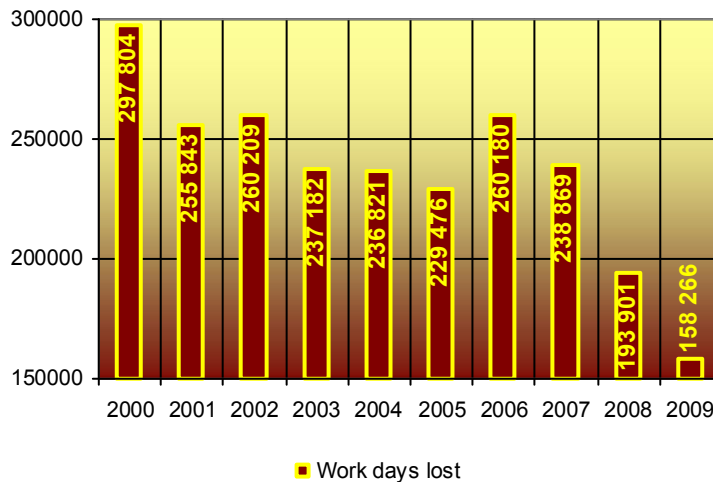

Chart 8 Number of Work Days Lost (2000-2009)

Source: National Social Security Institute

Specific of public sector economics in Bulgaria is the tendency of enormous budget surpluses accumulation, especially after fiscal year 2003. The total consolidated budget surplus varies between 1.7% (2004) and 3.8% (2008) of the gross domestic product (GDP). As a component of the National Social Security Institute's budget, the WAODF has recorded a surplus for each fiscal year of the analyzed period. It is interesting to note that parallel to the WAODF's total expenditure increase with 52.3%, the surplus increase for the same period is 222.6%, from 6.2 millions euro in 2000 to 20.0 millions euro in 2008. Measured as a percent of the total

expenditure the WAODF's budget surplus represents 41.6% in 2000 and reaches the record-breaking 106.8% in 2009. Due to the currency board, which preserved financial stability, Bulgaria faced the new world economic crisis later than most of the countries. In 2009 a budgetary deficit of 0.8% of GDP occurred, but WAODF's budget surplus (31.3 mio Euro) was not affected. The effectiveness of such enormous surplus is doubtful, having in mind unexplored possibilities for prevention measures strengthening and undeveloped system of economic incentives to occupational health and safety improvement in Bulgaria.

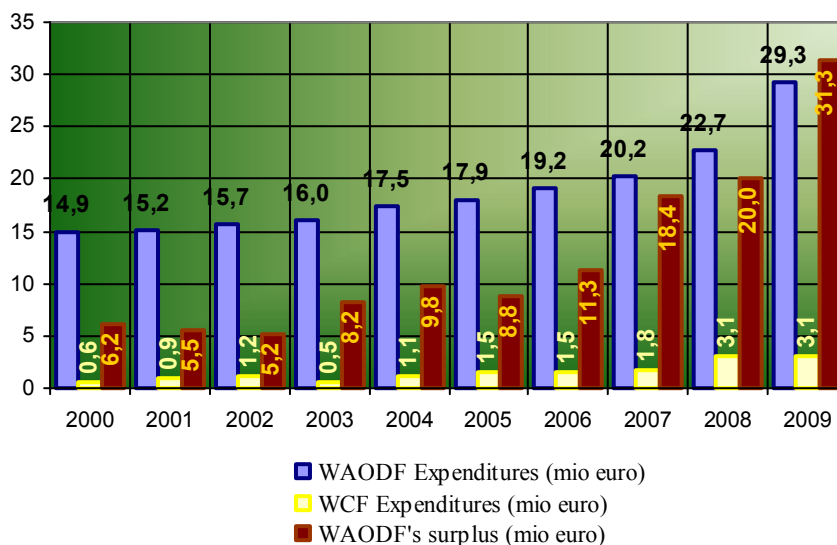

Chart 9 Public Expenditures for Occupational Accidents and Disease in Bulgaria (2000 – 2009)

Source: National Social Security Institute

Financing of prevention and rehabilitation activity is the weakest point of the system. Prevention measures are financed in two ways – directly from the WAODF on the one hand and from the Work Conditions Fund (WCF) on the other hand. However, the WCF is funded by transfers from the WAODF. During the period 2000 – 2009 the WAODF's expenditure for prevention and rehabilitation measures have been cut down by 3.5 times in absolute terms, from €18 304 in 2000 to €7 492 in 2004 and €5 018 in 2009. In relative terms prevention and rehabilitation expenditure represent 0.1% of the WADOF's total expenditure in 2000, 0.04% in 2004 and only 0.02% in 2009. In other words 99.98% of the WAODF's expenditures in 2009 are directed toward compensating the consequences and only 0.02% are referred toward preventing the accidents. A positive tendency is Work Conditions Fund's budget increase from 0.6 millions euro in 2000, to 1.1 million euro in 2004, and 3.1 millions euro in 2009. In relative terms WCF's budget represents 4.0%, 6.3%, and 10.6% of the WADOF's total expenditure, respectively in 2000,

2004, and 2009. However, some of the WADOF's budget surplus should be directed towards development of the system of economic incentives to occupational health and safety improvement in Bulgaria.

5. Applicability of the Economic Incentives of OHS Improvement

Economic incentives aim to stimulate enterprises to invest in management of occupational health and safety by making it more financially attractive. They are potentially strong instruments in driving companies towards safety and health excellence, especially if they reinforce the link with profitability. In general, to be considered successful, incentives must stimulate company's activities that are both beyond what is already required by law and would not otherwise have been carried out. By this reason, economic incentives are considered an approach that encourages the companies "to go a step further" than legal requirements in the occupational health and safety activities. However, assessment of their effectiveness is not straightforward in practice and systematic

empirical assessments of existing incentives are rare.

Economic incentives of various types exist in all member states of the European Union. They are usually put in place by public administration or by insurers and may act at national, regional or sector level. Basically, they grant financial advantages to companies that improve the quality of their working conditions. The most popular economic incentives may be broadly divided into three categories: firstly, state subsidies, grants, and other types of financing, secondly, incentives based on tax systems and thirdly, insurance premium variation.

Subsidies that promote the occupational health and safety measures exist in a majority of the EU member states. Examples include government programs that subsidize companies to invest in safe machinery, innovative production methods or models of work organization. However, only in a few member states the effects of these subsidies are evaluated. **Tax policy** of a majority of the EU member states is tailored to influence the behavior of companies. Corporate tax reduction, for instance, is often offered to employers who invest in equipment or machinery that is safer than the minimum legal requirement. (OSHA, 2005)

Incentives of the third type aim to establish a strong link between the **insurance premium** paid by a company and its safety and health performance. Premium graduation often reflects outcomes following past exposures (e.g. hearing loss as a consequence of many years of noise exposure) or current exposures (e.g. the current exposure to noise at the company). In addition, premium graduation may be more or less aggregated. It may be focused on the performance of the economic sector to which the company belongs or on the performance of the individual company.

In Bulgaria economic incentives are not a usual practice. Subsidies and corporate tax reduction have never been applied as incentive of occupational health and safety improvement. Social insurance contribution is differentiated, but economic incentives in insurance policy are more related to the economic sector experience than to assessment of the effectiveness of the individual organization's safety and health arrangements. The applicability of economic incentives has been outlined for the first time in the Strategy for occupational health and safety (2008 – 2012) and the National Program for occupational health and safety (2009), which were adopted in 2008. Now, the economic incentives are generally recognized as an effective instrument to promote occupational safety and health.

6. Conclusion

In general, occupational health and safety in Bulgaria is based on strong legislation. Workers' rights in cases of occupational accidents and diseases are institutionally and financially provided through the public social insurance system. Bulgarian legislation in the scope of occupational health and safety is entirely harmonized with the requirements of Directive 89/391/EEC regarding the implementation of measures intended to stimulate occupational health and safety improvement. A strong system, comprising variety of rules, standards and requirements is developed and implemented according to the Law on Safe and Healthy Work Conditions, with the purpose to prevent work accidents and occupational diseases. According to the official reports the majority of employers observes the legislative requirements and ensures safe work environment.

During the period 2000 – 2009, due to the stable legal base, Bulgarian statistics has recorded diminishing rates of work accidents and occupational diseases. Work accidents register 41.5% decrease, while the reduction of the incidence rate is 45% -

from 2.87 in 2000 to 1.07 in 2009. According to the International Labor Organization database, the incidence rate of work accidents in Bulgaria is relatively low by comparison with the rates officially reported by the EU member states. Newly registered cases of occupational disease have been reduced by 75%. Parallel to the occupational accidents and diseases reduction, the number of working days lost during the analyzed period has diminished with 46.9%.

Financially, economic costs of work accidents and occupational disease in Bulgaria are measured by the total expenditure of the Work Accidents and Occupational Disease Fund. Due to inflation and salaries increase, typical of the periods of economic growth, total expenditure of the WAODF raised with 52.3%, from 14.9 millions euro in 2000 to 22.7 millions euro in 2008. Even in the first year of crisis 2009 is reported an increase of the expenditures for work accidents and occupational diseases to 29.3 millions euro. The financial focus should be shifted from alleviating the consequences of occupational accidents and diseases towards strengthening the prevention measures. The tendency of enormous budget surpluses accumulation, specific of public sector economics in Bulgaria, especially during the period 2003-2008, is valid for the WAODF's budget as well. The surplus increase for the analyzed period is 222.6%. Measured as a percent of the total expenditure the WAODF's budget surplus represents 41.6% in 2000 and reaches the record-breaking 106.8% in 2009. The effectiveness of such enormous surplus is doubtful, having in mind unexplored possibilities for prevention measures strengthening and undeveloped system of economic incentives to

occupational health and safety improvement in Bulgaria.

The economic incentives are generally recognized as an effective instrument to promote occupational safety and health in Bulgaria. Subsidies and corporate tax reduction can and should be applied as incentive of occupational health and safety improvement. Social insurance contributions are differentiated, but economic incentives in insurance policy are more related to the economic sector experience than to assessment of the effectiveness of the individual company's safety and health arrangements. The efforts should be directed toward shifting from generalization to innovative solutions differentiated for small and large companies, taking into account the individual company's safety and health performance. Basic precondition for stimulating corporate investments in occupational health and safety activities is reinforcement of the link with profitability.

Some of the following issues need further consideration. Firstly, the relationship between traditional occupational safety and health regulation and economic incentives: how should these two kinds of instrument interact and what are their respective roles? Secondly, the free riders problem in the case of tax incentives and subsidies: to what extent free riders present a problem and, if so, should public money be used to pay for something that may have happened anyway? Thirdly, the heterogeneity of companies, with the most typical difference between small and medium enterprises and other companies: how can economic incentives be effective for all companies without losing efficiency?

References:

1. European Agency for Safety and Health at Work (OHSA). (2000). "The State of Occupational Safety and Health in the European Union – Pilot Study," Luxembourg: Office for Official Publications of the European communities
2. European Agency for Safety and Health at Work (OHSA). (2005). "Effectiveness of Economic Incentives to Improve Occupational Safety and Health," <http://osha.europa.eu/en/publications/forum/14>. (10.03.2010)

3. European Agency for Safety and Health at Work (OHSA). (2006). "Economic Impact of Occupational Safety and Health in the Member States of the European Union," <http://osha.europa.eu/en/publications/>. (16.03.2010)
4. European Agency for Safety and Health at Work (OHSA). (2007a). "National Economics and Occupational Safety and Health," <http://osha.europa.eu/en/publications/factsheets/76>. (10.03.2010)
5. European Agency for Safety and Health at Work (OHSA). (2007b). "The Business Benefits of Good Occupational Safety and Health," <http://osha.europa.eu/en/publications/factsheets/77>. (10.09.2010)
6. International Labor Organization. Labor Statistics. <http://laborsta.ilo.org/STP/do>. (22.09.2010)
7. Ministry of Labor and Social Policy of the Republic of Bulgaria. (2008a). "Strategy for Occupational Health and Safety (2008-2012)". <http://www.mlsp.government.bg/bg/docs>. (28.02.2010)
8. Ministry of Labor and Social Policy of the Republic of Bulgaria. (2008b).
9. "National Program for Occupational Health and Safety 2009". <http://www.mlsp.government.bg/bg/docs>. (28.02.2010)
10. National Social Security Institute Database. <http://www.noi.bg/en>. (20.09.2010)
11. National Social Security Institute. (2008). "Social Insurance in Bulgaria in 2007 Yearbook", Sofia
12. National Center of Public Health Protection. <http://www.ncphp.government.bg/>. (25.10.2010)

Настоящата статия е разработена в рамките на Проект „ROWER“ финансиран по 7-ма Рамкова програма за научни изследвания на Европейския съюз.

The present article was worked out within the frames of the "ROWER" Project funded under the EU 7th Framework Programme for scientific research.

проф. д-р НАЗМИЕ АЛТЪНТАШ
УНИВЕРСИТЕТ „ЕГЕ“, ИЗМИР, ТУРЦИЯ

проф. д-р АЛИ ОСМАН КАРАБАБА
УНИВЕРСИТЕТ „ЕГЕ“, ИЗМИР, ТУРЦИЯ

доц. д-р ЧЕНГИЗ ДЕМИР
УНИВЕРСИТЕТ „ЕГЕ“, ИЗМИР, ТУРЦИЯ

ас. д-р НУРАЙ АЛТЪНТАШ
УНИВЕРСИТЕТ „ЕГЕ“, ИЗМИР, ТУРЦИЯ

**ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ НА ЗДРАВЕОПАЗВАНЕТО И БЕЗОПАСНОСТТА НА
РАБОТНОТО МЯСТО С ПАРАЗИТНИ АГЕНТИ ВЪВ ВЕТЕРИНАРНАТА И ХУМАННА
МЕДИЦИНА**

**OCCUPATIONAL HEALTH AND SAFETY WORKING WITH PARASITIC AGENTS IN
ANIMAL AND HUMAN MEDICINE**

Prof. Dr. NAZMIYE ALTINTAS
EGE UNIVERSITY, İZMİR, TURKEY

Prof. Dr. ALI OSMAN KARABABA
EGE UNIVERSITY, İZMİR, TURKEY

Associate Prof. Dr. CENGİZ DEMİR
EGE UNIVERSITY, İZMİR, TURKEY

Assicant Prof. Dr. NURAY ALTINTAS
EGE UNIVERSITY, İZMİR, TURKEY

Abstract: The risk of exposure to some of the parasitic agents (such as zoonotic agents) is quite common during experimental and laboratory work. Especially some professions such as veterinarians can have risk of exposure to zoonotic agents is inherent in the practice of veterinary medicine as well as health care workers providing patient care at the hospitals, clinical laboratories and during experimental researches. Even a small percentage of occupational injuries and diseases are reported, if the health workers are working animal models they can expose themselves to these agents. A number of parasites causes parasitic diseases. This paper provides a brief description of some of the relevant parasitic diseases (which include blood and tissue and intestinal protozoon and helminthic diseases; such as trypanosomiasis, toxoplasmosis, malaria, leishmaniasis, cryptosporidiasis, giardiasis, amoebiasis, schistosomiasis, echinococcosis) encountered by working in animal and human medicine.

Key Words: Occupational health and safety, parasitic disease, parasitic agent

INTRODUCTION

Persons working in research and clinical laboratories are at risk of becoming infected with parasites through accidental exposures. Some of the accidents that resulted in laboratory-acquired infection

were directly linked to poor laboratory practices (recapping a needle or working barehanded etc.) and even persons who realize they have had a laboratory accident often do not know whether they truly were exposed to organisms and what the

inoculum size was and also how to monitor for infection after accidental exposures. Because of such uncertainties and the potential severity of some parasitic diseases even in immunocompetent persons, the first reactions to laboratory accidents often are confusion and anxiety (Herwaldt, 2001).

Because protozoa, in contrast to most helminths, multiply in the human host, even a small inoculum can cause illness. Few laboratory-acquired helminthic infections have been reported despite protozoan infections. The scarcity of such reports might reflect in part the fact that helminthic infections generally are less likely than protozoan infections to be acquired in the laboratory. Even if laboratorians became infected by ingesting infective eggs or through penetration of skin by infective larvae, they typically would have low worm burdens and few symptoms because most helminths do not multiply in humans (Abramowicz, 2000; Herwaldt, 2001)

Persons working with materials and agents that can cause systemic infection detectable by serologic testing according to different parasitic diseases. Serum should be obtained at the time of person, periodically thereafter (such as; every six months) to screen for asymptomatic infection, and after laboratory accidents it should be taken immediately after the accident and periodically thereafter (such as; 8 weeks continuously after infection or monthly) and if clinical manifestations suggestive of parasitic infection develop.

To minimize the risk for accidental exposures, laboratorians working with parasites should use the containment conditions known as biosafety which are based on standard microbiological practices and incorporate personal protective equipment and biological safety cabinets when appropriate.

Parasites to which laboratory workers could be exposed to blood and tissue protozoa include *Trypanosoma* spp. (*Trypanosoma cruzi*, *T. brucei*, *T. rhodesiense*, *T. gambiense*), *Toxoplasma gondii*, *Plasmodium* spp., *Leishmania* spp. and intestinal protozoa include *Cryptosporidium parvum*, *Giardia lamblia*, *Entamoeba histolytica*; and to helminths include *Schistosoma* spp., *Strongyloides* spp., *Ancylostoma* spp., *Ascaris lumbricoides*, *Enterobius vermicularis*, *Fasciola hepatica*, *Taenia solium*, Hookworm and *Echinococcus granulosus*.

The purpose of this review is to get attention to laboratorians and health care workers and may be public if they are interested about the potential hazards of handling specimens with viable parasites and the diseases they can cause. So this paper will also provide a brief description of some of the relevant parasitic diseases in animal and human medicine.

A. BLOOD AND TISSUE PROTOZOA

a) TRYPANOSOMIASIS

Trypanosoma cruzi causes the trypanosomiasis disease in humans and animals in America. Human American trypanosomiasis, or Chagas disease, is a potentially fatal disease of humans. Chagas disease is named after the Brazilian physician Carlos Chagas, who was the first to describe in 1909 this protozoan agent. The American form of trypanosomiasis is a serious public health problem in Central and South American countries (Kraus et al., 2003).

T. cruzi is found in the blood as a nonpropagating trypomastigote (Figure 1), after penetration into cells of the host it differentiates into amastigote form (Figure 2).

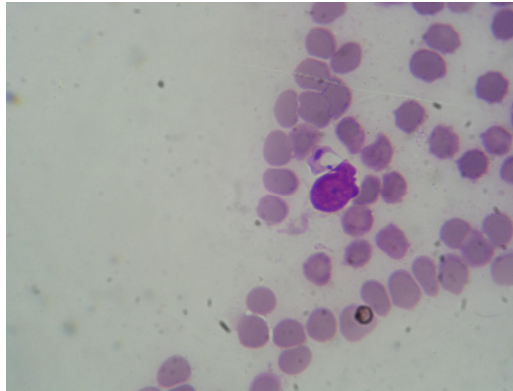

Figure 1. *Trypanosoma cruzi* trypomastigote (Original, N.Altintas).

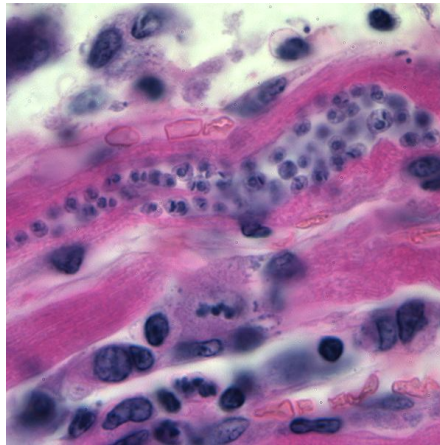

Figure 2. *Trypanosoma cruzi* amastigote (Center Disease Control, CDC).

Transmission occurs when the reduviid bug deposits feces on the skin surface and subsequently bites; the human host then scratches the bite area which facilitates penetration of the infected feces containing infective metacyclic trypomastigotes. The acute form usually goes unnoticed and may present as a localized swelling at the site of entry. The chronic form may develop 10 to 20 years after infection. This form affects internal organs (e.g. The heart, esophagus, colon and the peripheral nervous system). Affected people may die from heart failure. Laboratorians can become infected through exposure to the feces of infected triatomine bugs, by handling cultures or blood specimens from infected persons or animals. So that's why especially research workers at the laboratory must be very careful. Because

accidental puncture with a needle while working with animals is particularly common. In my personal experience when I was working with the parasite and had the laboratory accident in USA, after the accidental exposure my blood samples were taken 8 weeks and sent to CDC for serological examinations.

b) TOXOPLASMOSIS

Toxoplasma gondii is a coccidian parasite which is the agent of toxoplasmosis disease. Infection with the protozoan *Toxoplasma gondii* is one of the most common parasitic infections of humans and in domestic and other wild animals worldwide. The host spectrum is extremely broad and includes warm-blooded animals. Domestic cats and other felines are the definitive hosts. Based on

seroepidemiological studies, the prevalence of infection with *T.gondii* in cats ranges between 10 and 80% (Dubey and Beattie, 1988; Kraus et al., 2003).

The life cycle of oocyst-transmitted infection has been studied in mice (Dubey et al., 1997a; Speer and Dubey, 1998). After ingestion of sporulated oocysts, sporozoites excyst, penetrate enterocytes and goblet cells of the intestinal epithelium, and are carried to the lamina propria via an unknown mechanism. Some sporozoites can be found circulating in peripheral blood as early as 4 h after ingestion. Infection can eventually spread to all other organs. According to some of the authors there is a very low chance that working with cats in veterinary practise or experimental research would result acquisition of *T.gondii* infection. It has been reported that cat ownership appears to be a higher risk for veterinarians to seroconvert than is working with cats in practise. Some of the authors reported that under laboratory conditions domestic cats shed millions of oocysts after feeding on one *T.gondii*-infected mouse (Dubey and Frenkel, 1972; Fox et al., 1974; Tizard et al., 1976; Hill et al., 2001; Weese et al., 2002).

The main concern regarding *T.gondii* is its potential for zoonotic transmission to pregnant women. Acute infection in a previously uninfected pregnant woman can lead to congenital disease with retinochoroiditis, neurologic or systemic disease occurring in infant. Acute *T.gondii* infection can also lead to ocular lesions. In addition, *T.gondii* leads to a chronic infection that can reactivate causing severe or even fatal encephalitis or other systemic disease in immunocompromised persons. It has been found worldwide in nearly one-third of the human population. The prevalence in humans varies in different geographical areas, even within one country, and among different ethnic groups. The prevalence of human infections increases with age. The seropositivity rate in human populations is low in children up to 5 years age, but then it begins to increase

and reaches its highest levels in the population 20 to 50 years old. The congenital toxoplasmosis is particularly important because of the severity of the sequelae in both the fetus and the newborn. There are three infectious stages of *T. gondii* for all hosts: tachyzoites (individually and in groups), bradyzoites (in tissue cysts), and sporozoites (in oocysts) (Kraus et al., 2003; Altintas, 2008; Jones and Dubey, 2010).

All *Toxoplasma* isolates should be considered pathogenic for humans even if they are avirulent for mice. Laboratorians can become infected through ingestion of sporulated oocysts from feline fecal specimens or through skin or mucosal contact with either tachyzoites or bradyzoites in human or animal tissue or culture. Procedures for separating oocysts from feline feces and for infecting mice have been described; fecal flotations should be performed before oocysts sporulate and thus become infectious. Instruments and glassware that are contaminated with oocysts should be sterilized because oocysts are not readily killed by exposure to chemicals or the environment. There are the risk factors to become infected with *T.gondii* by laboratory workers, such as; needlestick injury, spillage onto skin, splash into an eye, working with viable parasites or performing the Sabin Feldman dye test which is a serologic test that uses live tachyzoites, a bite from an infected rabbit, and a cut with a coverslip containing infected tissue culture cells. Also risk to female veterinary personnel or laboratory personnel is through oral contact with cat feces (Herwaldt, 2001; Weese et al., 2002; Kraus et al., 2003).

c) MALARIA

Malaria is important human disease caused by various *Plasmodium* spp. The genus *Plasmodium* includes at least 172 named species that infect a wide range of mammals, birds, reptiles, and amphibians. *Plasmodium falciparum*, *P.vivax*, *P.ovale* and *P.malaria* commonly infect humans. All

malaria parasites are transmitted by female mosquitoes during blood meal. Congenital transmission and transmission by blood transfusion also occur. Patients who naturally acquired infection with simian *Plasmodium* spp. developed headache, fever, fatigue, anorexia, nausea and hepatosplenomegaly (Kraus et al., 2003).

Thirtyfour cases of malaria in laboratorians and health care workers have been reported including six cases that were not published previously. At least 19 laboratory-acquired mosquito-borne (sporozoite-induced) cases have been reported, including at least 10 cases of *P. cynomolgi* infection, 5 cases of *P. vivax* infection, and 4 cases of *P. falciparum* infection. Fifteen cases acquired through accidental contact with infected blood have been reported (Herwaldt, 2001).

Laboratorians who dissect mosquitoes could become infected through subcutaneous injection of sporozoites. Another means of transmission to laboratorians and health care workers is through contact with infected blood from persons or animals or with cultured parasites, thus bypassing the hepatic stage of the parasite's life cycle. Laboratory personnel working with simian malaria should carefully adhere to rules of good laboratory practice when handling infected blood, isolated sporozoites or infected mosquitoes.

d) LEISHMANIASIS

The leishmaniasis are caused by 20 species pathogenic for humans belonging to the genus *Leishmania*, a protozoa transmitted by the bite of a tiny 2 to 3 millimetre-long insect vector, the Phlebotomine sand fly (Figure 3). The promastigote form of the parasite is found in the vector, and the amastigote form is found in macrophages in mammalian hosts (Figure 4). The major clinical syndromes are visceral leishmaniasis, which affects internal organs (e.g., spleen and bone marrow) and is life-threatening; cutaneous leishmaniasis, which causes skin lesions that can persist for months, sometimes years (Figure 5); and mucosal leishmaniasis, a sequela of New World (American) cutaneous leishmaniasis that involves the naso-oropharyngeal mucosa and can result in considerable morbidity. These infections are prevalent where sand fly vectors and mammalian reservoirs exist in sufficient numbers to permit frequent transmission. Depending on the leishmanial species, virulence, and tropism; on the specific vectors; and on the immun response of the host, visceral, cutaneous, and mucosal manifestations are induced by involvement of macrophages in various organ systems (Killick-Kendrick, 1999; Herwaldt, 1999; Kraus et al., 2003; Altintas, 2008).

Figure 3. Phlebotomine sand fly (Original, Yusuf Ozbel)

Figure 4. Promastigote form of *Leishmania infantum* (Original, Yusuf Ozbel)

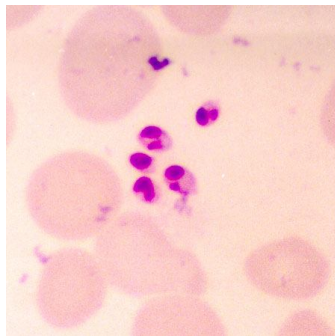

Figure 5. Amastigote form of *Leishmania infantum* (Original, Yusuf Ozbel)

In laboratory settings, leishmaniasis could be acquired through inadvertent contact with an infected sand fly. Transmission could also occur through contact with cultured parasites or specimens from infected persons or animals. Such as; through accidental needlestick injuries, recapping an infected needle, passaged suspensions of amastigotes in hamsters barehanded or by accidental selfinoculation while injecting an animal or via preexisting microabrasions of the skin. Blood specimens should be handled with care, even though fewer parasites generally are found in the bloodstream than in infected tissues. Twelve cases of laboratory-acquired leishmaniasis caused by six different species (*L.donovani*, *L.braziliensis*, *L.tropica*, *L.guyanensis*, *L.mexicana*, *L.amazonensis*) have been reported. Although most of the infected persons

developed cutaneous leishmaniasis, sometimes with associated local lymphadenopathy, one person developed visceral leishmaniasis and one developed mucosal leishmaniasis as a sequela of cutaneous leishmaniasis (Herwaldt, 2001).

B. INTESTINAL PROTOZOA

Intestinal protozoa of potential concern to laboratorians include *Cryptosporidium parvum*, *Giardia intestinalis* and *E.histolytica*. They are infectious when excreted. Laboratory personnel should be careful working with stool specimens and fecally contaminated material. Even preserved specimens should be handled with care because if the specimens are inadequately preserved the parasites could still be viable.

a) CRYPTOSPORIDIASIS

Cryptosporidium spp. are common parasites of humans, domestic animals and

wild vertebrates. Cattle have been considered to be an important source of zoonotic cryptosporidiosis since the 1980s. Contact with infected calves has been implicated as the cause of many small cryptosporidiosis outbreaks in veterinary students, research technicians, and children attending agricultural camps and fairs. Environmental contamination with *Cryptosporidium* oocysts is problematic, especially for persons working with infected calves; during the peak period of shedding, infected calves shed billions of oocysts per day. Cases of cryptosporidiosis have been reported among persons exposed to experimentally infected animals and also occupational transmission from human patients to health care workers. Nosocomial patient-to-patient transmission of *C. parvum* in hospitals has also been reported. *Cryptosporidium parvum* infects primarily the intestinal epithelium but may be disseminated to epithelial cells of other organs. In immunocompetent persons, infection is frequently asymptomatic. Clinically overt disease develops after an incubation period of 5 to 28 days. Symptoms are profuse watery diarrhea without blood, epigastric pain, nausea, anorexia, fever and weight loss. It occurs with more severe symptoms in particularly immunocompromised patients (Herwaldt, 1999; Kraus et al., 2003).

b) GIARDIASIS

Intestinal protozoa of potential concern to laboratorians include *Giardia intestinalis*

which is the flagellated protozoan agent and caused giardiasis. It's an infectious gastrointestinal disease, predominantly of the small intestine. Giardiasis is a common cause of diarrheic disease in dogs and cats, especially amongst young animals. In a recent survey of fecal samples from 1216 dogs in 15 veterinary practices across Canada, 7.2% of samples were detected as seropositive, and 73% of infections occurred in animals less than 1 year of age.

Giardia infections of humans are diagnosed worldwide but it shows differentiation geographically. The infectious cysts of *Giardia* spp. are excreted in large numbers (such as several million per day) in feces infected persons. *Giardia* cysts are immediately infectious upon excretion and do not need to sporulate in the environment (Figure 6). Cysts are also very resistant and able to survive for several weeks in the environment, resulting in a gradual increase in environmental infection pressure. They contaminate hands, drinking water and food. Human and animal feces used as fertilizer contaminate vegetables and fruits. The main clinical symptoms are a sudden onset of diarrhea accompanied by yellowish, foul-smelling stools without blood, mucus or pus; abdominal cramps; vomiting; anorexia; nausea; bloating with malodorous flatulence; and sometimes malaise, headache and chills (Jacobs et al., 2001; Kraus et al., 2003; Geurden et al., 2010).

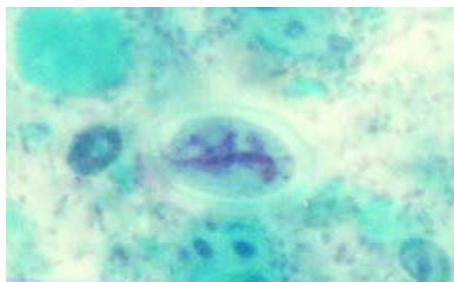

Figure 6. Cyst of *Giardia intestinalis*.

Giardia isolates are generally not highly host-specific. It is a common cause of

diarrheic disease in dogs and cats, especially amongst young animals. Thus,

contact with dogs, cats, or both has been shown to be a significant risk for giardiasis in humans. Zoonotic transmission of *Giardia* from animals to humans involves ingestion of the cyst stage of the parasite in feces. Fecal samples from any dog and cat with acute or chronic diarrhea should be considered as potential sources of *Giardia* infection. Proper disposal of feces and handwashing should decrease the risk of zoonotic transmission. Monitoring of dogs and cats for *Giardia* infection should be part of a regular health check program. Laboratory workers who checked in several hundred stool survey specimens, stamping numbers and dates on report cards, many of which had been contaminated from leaky containers become infected with *G. intestinalis*. That's why laboratory personnel should observe routine precautions for work with stool specimens and fecally contaminated material, including careful hand washing after handling specimens. Even preserved specimens should be handled with care because parasites in inadequately preserved specimens could still be viable (Cook, 1961; Herwaldt, 2001; Weese et al., 2002).

c) AMOEBIASIS

Amoebiasis is an infectious disease caused by the intestinal protozoan parasite *E.histolytica*. Transmission occurs by oral ingestion of four nucleated cyst of *E.histolytica*. *E.histolytica* is estimated to infect about 50 million people worldwide. It is pathogenic and infection can lead to amoebic dysentery or amoebic liver abscess. The incubation period of amoebic dysentery varies. Usually 2 to 6 weeks after ingestion of amebic cysts acute invasive dysentery starts gradually, with mild gastrointestinal symptoms (such as diarrhea, sometimes constipation). Symptoms can include fulminating dysentery, bloody diarrhea, weight loss, fatigue, abdominal pain, and amoeboma. Amoebic liver abscess may also rupture into the peritoneal cavity and pericardium both associated with high mortality.

C. HELMINTHS

According to few reports helminthic infections generally are less likely than protozoan infections to be acquired in the laboratory. Even if laboratorians became infected by ingesting infective eggs or through penetration of skin by infective larvae, they typically would have low worm burdens and few, if any, symptoms. Because most helminths do not multiply in humans. On the other hand, even preserved specimens should be handled with care because some helminth eggs can develop and could be viable in formalin (Garcia, 2001).

a) SCHISTOSOMIASIS

Schistosomiasis (also known as bilharzia, bilharziosis or snail fever) is a parasitic disease caused by several species of fluke of the genus *Schistosoma*. It is the second most socioeconomically devastating parasitic disease after malaria. This disease is most commonly found in Asia, Africa, and South America, especially in areas where the water contains numerous freshwater snails, which may carry the parasite. The disease affects many people in developing countries, particularly children who may acquire the disease by swimming or playing in infected water. It causes intestinal and urinary infections.

Laboratorians working with aquaria for snail intermediate hosts could become infected through skin penetration by schistosome cercaria, which swim freely, dissecting or crushing infected schistosome –infected snails could also result in exposure to droplets that contain cercaria. Therefore, laboratorians should wear gloves, a long-sleeved gown or coat to minimize the uncovered skin and also shoes rather than sandals during doing such work (Herwaldt, 2001).

b) ECHINOCOCCOSIS

Echinococcosis is a chronic disease of humans which has a serious prognosis and is caused by metacestodes of the genus

Echinococcus which include *E.granulosus*, *E.multilocularis*, *E.vogeli* or *E.oligarthrus* species. *E.granulosus* has a world wide distribution and occurs in all continents (Figure 7). *E.multilocularis* is distributed in the northern hemisphere. *E.vogeli* and *E.oligarthrus* are endemic in Central and South American countries. Larval infection

(hydatid disease) is characterized by long-term growth of metacestode cysts in the intermediate host (Figure 8). *Echinococcus granulosus* and *E. multilocularis* - the two major species of medical and public health importance - cause cystic echinococcosis (CE) and alveolar echinococcosis (AE), respectively (Altintas, 2008).

Figure 7. Adult *Echinococcus granulosus* from dog (Original).

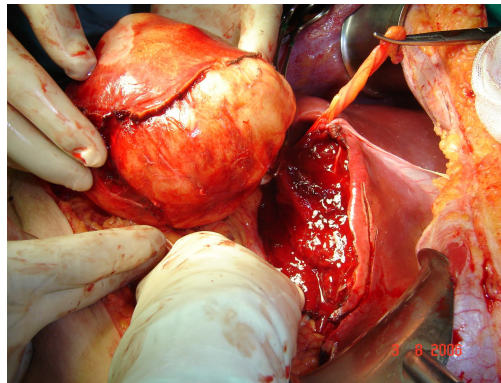

Figure 8. Multiple hydatid cyst from human (Original)

The prevalence of *E.granulosus* in final hosts varies with geographic areas. In some highly endemic regions, such as Mediterranean area up to 50% of dogs are found infected. The prevalence in Central Europe is less than 1%. Hundreds and thousands of adult *E.granulosus* may be present in the small intestine of a dog without clinical signs. A dog infected with *E.granulosus* produces approximately 8500 eggs per day. Eggs, passed in faeces, are

highly infective to a variety of domestic/wild herbivores and omnivores, including humans. Humans are infected directly or indirectly from eggs excreted with dog faeces. In the intermediate host, hatched larvae (oncospheres) can produce a systemic disease, CE. CE may occur in laboratory animals. AE, is a potentially fatal disease that is confined to the northern hemisphere. Foxes are the usual definitive hosts and small mammals are intermediate

hosts. Humans, infected from eggs, develop a highly infiltrative metacestode almost exclusively in the liver, which in late stages, metastasizes to other organs. In many parts of the world, both CE and AE are emerging or reemerging zoonoses (Gemmell, 1990; Kraus et al., 2003; Altintas, 2008; Torgerson and Deplazes, 2009).

Diagnosis is a basic component of population studies on echinococcosis. Other than careful necropsy in animals, there is no perfect gold standard. In the definitive host, techniques for direct parasite identification include copro-antigen and copro-DNA detection. In intermediate hosts, necropsy is typically used. The sedimentation and counting technique is considered the gold standard and the most accurate quantitative method for both species of *Echinococcus*. The intestine is opened and incubated in physiological saline and the intestinal mucosa is scraped with a spatula. The released worms can be retrieved and counted from the sediment using a binocular microscope. The intestinal scraping technique is a less laborious method for mass screening and has a sensitivity that is 78% of that of the SCT. Deep mucosal scrapings (a total of 15 per intestine) are made using microscope slides, and these are squashed into thin layers and examined microscopically, enabling semiquantitative estimation of the worm burden. Safety precautions must be strictly followed when using either of these diagnostic strategies (Hofer, 2000; Eckert, 2001; Eckert, 2001a; Eckert, 2003).

CONCLUSION

Workplace injuries and illnesses range in severity and may cause short-term or long-

term pain, disability or death. As well as the impact on their health, injured workers may also be absent from work, suffer loss of income or perhaps even lose their job.

Potential exposure to parasitic and especially zoonotic diseases is an inherent risk in health related professions with human and animals. It is almost impossible to completely protect themselves exposure to these agents, but measures can be taken to protect laboratory staff from acquiring infections. If attention is paid to awareness of disease with zoonotic potential, identification of infected animals, proper handling and housing, and personal hygiene, the risks to veterinary personnel and laboratory researchers can be greatly reduced. To decrease the accidental exposures, persons who will be working at the laboratory or research studies that could be exposed to pathogenic parasites must be attend to ongoing training programs and learn safety precautions before they begin to work. Such as; wearing gloves, wash hands frequently, use mechanical pipettors, do not recap needles, decontaminate work surfaces, and use biological safety cabinets when appropriate.

Although parasitic diseases generally are treatable, some infections are difficult to treat because of some of the reasons including drug-related toxicity, advanced disease (e.g., mucosal leishmaniasis, cerebral malaria etc.), or host factors. Despite therapy, some parasites (*Toxoplasma gondii*) can persist for years in the body and can reactivate if the host becomes immunocompromised (Herwaldt, 2001).

REFERENCES:

1. Abramowicz, M. (ed.). (2000). Drugs for parasitic infections. Med. Lett. Drugs Ther. 2000(March):1–12. [Online.]
2. Altintas N. (2008). Parasitic zoonotic diseases in Turkey. Veterinaria Italiana, 44(4):633-646.
3. Cook, E. B. M. (1961). Safety in the public health laboratory. Public Health Rep. 76:51–56.
4. Dubey, J.P., and Frenkel J.K., (1972). Cyst-induced toxoplasmosis in cats. Journal of Protozoology. 19, 155-177.

5. Dubey, J.P., Beattie, C.P., (1988). *Toxoplasmosis of Animals and Man*. CRC Press, Boca Raton, 220 pp.
6. Dubey, J.P., Speer, C.A., Shen, S.K., Kwok, O.C.H., Blixt, J.A., (1997a). Oocyst-induced murine toxoplasmosis: life cycle, pathogenicity, and stage conversion in mice fed *Toxoplasma gondii* oocysts. *J. Parasitol.* 83, 870–882.
7. Eckert, J. et al. (2001) Echinococcosis in animals: clinical aspects, diagnosis and treatment. In *WHO/OIE Manual on Echinococcosis in Humans and Animals: A Public Health Problem of Global Concern* (Eckert, J. et al., eds), pp. 72–99, WHO/OIE
8. Eckert, J. et al. (2001a) Prevention of echinococcosis in humans and safety precautions. In *WHO/OIE Manual on Echinococcosis in Humans and Animals: A Public Health Problem of Global Concern* (Eckert, J. et al., eds), pp. 238–247, OIE and WHO
9. Eckert, J. (2003) Predictive values and quality control of techniques for the diagnosis of *Echinococcus multilocularis* in definitive hosts. *Acta Trop.* 85, 157–163
10. Fox JG, Campbell LH. (1974). Serological survey of toxoplasmosis in a selected population of veterinarians in California. *Calif Vet*, 28:32–35.
11. Garcia LS. (2001). *Diagnostic medical parasitology*. 4th ed. ASM Press, Washington DC.
12. Geurden T, Vercruysse J, Claerebout E. (2010). Is *Giardia* a significant pathogen in production animals?. *Experimental Parasitology*, 124: 98–106.
13. Herwaldt, BL. (1999). Leishmaniasis. *Lancet* 354:1191–1199.
14. Herwaldt, BL. (2001). Laboratory-acquired parasitic infections from accidental exposures. *Clinical Microbiology Reviews*, 659–688.
15. Hill SL, Cheney JM, Taton-Allen GF, Reif JS, Bruns C, Lappin MR. (2000). Prevalence of enteric zoonotic organisms in cats. *J Am Vet Med Assoc*, 216:687–692.
16. Hofer, S. et al. (2000) High prevalence of *Echinococcus multilocularis* in urban red foxes (*Vulpes vulpes*) and voles (*Arvicola terrestris*) in the city of Zurich, Switzerland. *Parasitology* 120, 135–142
17. Jacobs SR, Forrester CP, Yang J. (2001). A survey of the prevalence of *Giardia* in dogs presented to Canadian veterinary practices. *Can Vet J*, 42:45–46.
18. Jones JL and Dubey JP. (2010). Waterborne toxoplasmosis- Recent developments. *Experimental Parasitology* 124, 10-25.
19. Krauss H, Weber A, Appel M, Enders B, Isenberg HD, Schiefer HG, Slenczka W, Graevenitz A von, Zahner H. (2003). *Zoonoses : Infectious Diseases Transmissible from Animals to Humans*, Third Edition, ASM Press.
20. Speer, C.A., Dubey, J.P., (1998). Ultrastructure of early stages of infection in mice fed *Toxoplasma gondii* oocysts. *Parasitology* 116, 35–42.
21. Tizard IR, Caoili FA. Toxoplasmosis in veterinarians: an investigation into possible sources of infection. *Can Vet J* 1976; 17:24–25.
22. Torgerson PR and Deplazes P. (2009). Echinococcosis: diagnosis and diagnostic interpretation in population studies. *Trends in Parasitology* 25 (4):164–170.
23. Weese JS, Peregrine AS and Armstrong J. (2002). Occupational health and safety in small animal veterinary practise: Part II-Parasitic zoonotic diseases. *Can Vet J*, 43 (October):799-802.

Настоящата статия е разработена в рамките на Проект „ROWER“ финансиран по 7-ма Рамкова програма за научни изследвания на Европейския съюз и е представена на международната научна конференция „Икономически и социални въздействия на здравеопазването и безопасността на работното място“.

The present article was worked out within the frames of the “ROWER” Project funded under the EU 7th Framework Programme for scientific research and it was presented on the international scientific conference “The Economic and Social Implications of Health and Safety at Work”, held in Milan, Italy 2-3 July 2010.

доц. д-р ЛЮДМИЛА ИВАНОВА, дм

ЮГОЗАПАДЕН УНИВЕРСИТЕТ "НЕОФИТ РИЛСКИ", БЛАГОЕВГРАД

СЪВРЕМЕННИ ТЕНДЕНЦИИ В РЕСТОРАНТЪОРСКОТО ХРАНЕНЕ

CURRENT TRENDS IN RESTAURANT NUTRITION

Associate Prof. LUDMILA IVANOVA, MD, PhD

SOUTH WEST UNIVERSITY "NEOFIT RILSKI", BLAGOEVGRAD

Abstract: Human diet and nutrition patterns have undergone a sequences of major shifts defined as broad patterns of food use and corresponding nutrition-related diseases called 'nutrition transition'. The concept of nutrition transition focuses on shift in diet and activity patterns especially their structure and overall composition. The current dietary changes appear to be shifting universally toward a diet dominated by higher intakes of animal and partially hydrogenated fats, lower intakes of fiber as a result of low vegetable and fruit consumption. Large scale decreases of food prices have increased access to supermarkets and expansion of fast-food restaurants is a key underlying factor for overeating and a diet of 'poor quality'. The globalization has impact on food production and supply influenced by agricultural system and technology, as well as homogenization and hybridization in nutrition patterns and all this factors have impact on nutrition in general and out of home eating in particular. Global nutrition dynamics is characterized by increased the proportion of people eating out and spending on fast food and soft drinks. The modern restaurants should be flexible in introduction of healthy, organic, vegetarian foods, low fat dishes preserving the unique taste and flavor of local culinary traditions

Key words: Nutrition transition, globalization, eating out of home trends, restaurant menu, new trends in restaurants

Особености на хранителните преходи

Ресторантърското хранене, като вид извъндомашно хранене, следва основните глобални тенденции в храненето. В исторически аспект моделът на хранене претърпява значителни промени, като периодите на промени се определят като 'хранителни преходи'. Концепцията за 'хранителните преходи' е основана върху промяна в диетата и специално в нейната структура и състав¹. Съвременният хранителен преход се характеризира с хранителен модел в който доминират животинските и частично хидрогенирани мазнини, сладките и промишлено преработени, рафинирани храни, относително ниска консумация на зърнени храни, плодове и зеленчуци и оттук ниско съдържание на баластни

вещества. Това формира диета с 'лошо качество' и ниска плътност, тоест бедна на витамини и минерални вещества, известни като есенциални нутриенти, която е тясно свързана с разрастващата се пандемия на социално-значими заболявания като наднормено тегло и затлъстяване, сърдечно-съдови и ракови заболявания и диабет тип 2. Настоящият хранителен преход има своите дълбоки корени в процеса глобализация. Чрез радикални изменения в агропроизводството, глобализацията променя наличността и вида на храните и стимулира стремежа за потребление. Цените на храните се понижават и се повишава достъпът до тях, като някои от водещите фактори са експанзия на супермаркетите, урбанизация на градските и селски райони както. Появата на вериги ресторанти за бързо хранене и консумацията на бутилирани безалкохолни напитки играят значителна роля при формиране на новия модел на

¹ Popkin, B Global Nutrition dynamiques...(2006) Amer.J.Clin. Nutr, 84,289-296.

хранене. Няколко основни процеса са водещи при производството, разпределението и потреблението на храни. Това са либерализация на търговията с храни и поява на глобални източници на храни, директни чужди инвестиции в хранителната индустрия и реструктуриране на търговията чрез навлизане на супермаркетите, глобален агробизнес и поява на транснационални хранителни компании, разработаване на глобална нормативна уредба регламентираща производство, търговия, разпределение и маркетинг на храни, реклама и агресивна промоция на някои индустриално произведени храни и напитки, както и културни промени и влияния¹. Всичко това има сериозно въздействие върху хранителната система, като в крайна сметка променя хранителния профил. Наред с това, измененията в доходите и стила на живот водят до ограничена двигателната активност и намален енергоразход, както в процеса на работа, така и в извъндомашните и домашни дейности. Промененият глобален модел на хранене и стилът на живот променя хранителния статус в различна степен сред различните социални слоеве и в различните географски региони.

Хранене в туризма в ерата на глобализация

Глобализацията е динамичен процес на едновременно протичащи масови промени и локална диференциация. В аспекта на хранене се наблюдават две тенденции, които протичат паралелно - 'конвергенция, сближаване на диетата' и 'адаптиране на диетата' като двете макар и противоречиви характеризират в еднаква степен хранителния преход².

¹ Hawkes, C.(2006) Uneven dietary development: linking the policies and process of globalization with the nutrition, obesity and diet-related chronic diseases. *Globalization and Health*, 2;4.

² Kennedy, G, G. Nantel, P. Shetty (2004). Globalization of food system in developing countries: a synthesis of country case studies. *FAO Food and Nutrition Paper*, 1-24.

Конвергенцията създава предпоставки за доближаване в количествен аспект консумация на основни храни - зърнени, месо, месни и млечни продукти, мазнини, сол и захар както и нисък прием влакнини. Според FAO, в по-значително интегрираните в световата икономика държави има по-силна конвергенция в потреблението на основни храни³. От друга страна феноменът „хранителната адаптация“ стимулира повишена консумация на индустриално произведени хранителни брандове, закупени от супермаркети, увеличава относителният дял на извъндомашното хранене и променя хранителното поведение, стимулирано от появата на нови храни. Конвергенцията е предимно в резултат от промени в дохода и цените, докато адаптацията - от ограниченото за хранене време, експанзивна и агресивна реклама, присъствие на нови храни на пазара и поява на нови обекти за търговия с храни⁴. Тези две тенденции създават предпоставки за поява на така наречената „глобална диета“. Тенденциите детерминирани от глобализацията влияят върху модела на хранене и в това число и върху модела на извъндомашно хранене. В редица индустриализирани държави се наблюдава чувствително повишаване относителният дял на разходи за извъндомашно хранене⁵. Това е от една страна израз на икономически растеж, но едновременно с това стимулира развитието на редица индустрии като хотелиерство, ресторан-търство и други ангажирани в хранителния сектор.⁶

³ Brunsma J.(2003) *World agriculture towards 2030. The FAO perspective*. Ed. by Brunsma J. London Earthcam Publications Ltd. XII.

⁴ FAO(2004). *Globalization of food system in developing countries: impact on food security and nutrition*. Rome, FAO

⁵ Fabiosa, J (2008). *The Food away from Home Consumption Expenditures Pattern in Egypt*. Working paper 08-WP 474. www.card.iastate.edu.

⁶ Ma, H, J.Huang, F. Fuller, S.Razelle(2006) *Getting Rich and Eating out. Consumption of Food Away from Home in Urban China*. *Canadian Journal of Agricultural Economics*, 54;101-119.

Фактори като доход, демографска характеристика на семейството, работна заетост на жената, свободно време и други определят предпочитанията към извъндомашно хранене. Тази практика е по-честа сред млади семейства с висок доход, с повече от едно дете и работна ангажираност на жената¹. Храната и храненето е съществен елемент от туристическото преживяване. Приблизително 30% от разходите при пътуване се изразходват за консумация на храни и напитки². Храната е израз на идентичност и култура и се разглежда и като елемент на културния туризъм. Тя създава чувството за регионална идентичност и може да се използва като средство за диференциация в туристическия пазар³. В съвременния свят съществуват опасения за негативно влияние на глобализацията, като фактор за кулинарна хомогенизация и хибридизация и размишаване на идентичността. Поради това, от особено значение в ресторантьорството е запазване на местната кулинарна култура и целенасочен маркетинг на местните храни като признак на дестинацията, както и превръщането им в атракция и самостоятелен повод за пътуване. Това може да се постигне чрез формулиране на определени ресторанти, производители на храни, вино, бира и кулинарни събития (изложения, панаири, кулинарни школи)⁴

Нови тенденции в кулинаруята

С развитие на съвременното общество, интересът към извъндомашното,

включително ресторантско хранене нараства постоянно. Световната ресторантьорската индустрия е огромен пазар с продажби само в САЩ през 2009 година на стойност 580 милиарда долара, функциониране на 945 000 ресторанта с 12.7 милиона служители и по този начин е най-големият работодател в частния бизнес. Ресторантите имат относителен дял от 49% в продажбата на храни. През 2008 година средният годишен разход на домакинство за извъндомашно хранене е бил 2.698 долара, а 40% от анкетираните американци са отговорили, че ценят възможностите на извъндомашното хранене, тъй като това ги прави по-продуктивни. Независимо, че водещ мотив за хранене в ресторант е желанието за социализация (78 % от анкетираните) нараства броят на лицата, които проявяват интерес към здравословно хранене – 73%, а повече от половината от анкетираните (56%) са по-склонни да посетят ресторант в който се предлагат органични и екологично-чисти храни.⁵ Тези основни факти очертават тенденциите и перспективите за развитие на съвременното ресторантско хранене – предлагане на екологично, атрактивно и ориентирано към здравето на клиента меню при максимално съхранение на кулинарната традиция.

Съвременните тенденции в извъндомашното хранене съответствуват на общоприетите принципи за здравословно хранене - ограничаване на животинските мазнини, солта и захарта, използване на щадящи кулинарни технологии и редукция в консумацията на транс-мастни киселини от хидрогенираните масла, повишаване предлагането на риба и меса от птици и пълнозърнести храни. Възниква интерес към консумация на сурови(живи) нерапреработени храни, т. нар. Макро-биотични храни, органични продукти,

¹ Maurique, J. (2008). Working Women and Expenditures on Food Away from Home and at Home in Spain. J. Agricultural Economics, Vol 49, issue 3, 321-333.

² Economic Research Associate (1996). Survey of San Francisco Visitors. www.sfvisitors.org/memberinfo/html/VisitorStats.html

³ Bessiere, J(1998) Local development and heritage. Sociologia Ruralis, 38(1), 21-24.

⁴ Hall, CM, L.Sharpley, R. Mitchel(2003). Food Tourism around the World. Butterworth Heinemann, Elsevier Ltd. NY, pp1-25.

⁵ 2010 Restaurant Industry Overview, Natl. Restaurant Association. www.restaurant.org/research/facts

храни приготвени по стари, традиционни технологии наподобяващи 'домашните' както и потребност за намаляване на порциите и предлагане на по-физиологични количества храна в ресторантите с оглед предлагане на огромни порции храна през последните десетилетия¹. Доказателство за драстично нарастване на порциите е отразено дори в някои произведения на Леонардо Д'Авинчи като „Последната вечеря“, датираща от края на 15 век. Сравнително проучване върху размера на порциите, публикувано през април 2010 година доказва се, че от този период до наши дни порциите с основни ястия са нарастнали с 69 %, размерът на чиниите – 66 % а количеството на хляба с 23 %². Друго, не по-малко значимо предизвикателство пред съвременното ресторантьорство е намаляване на мазнините в храната, без това да се отрази негативно върху вкусовите и качества като консистенция и текстурата. Съществуващите възможности за редуция на мазнините включват заместването им с въглехидрати (модифицирани нишестета, смолисти вещества, алги, яйчен белтък, соя и др.³

Иновация в съвременното ресторантьорство е сливане на науката с кулинарната практика чрез въвеждане на 'молекулярна гастрономия', ново научно-практическо направление което свързва науката с готварството и е подчинена на една единствена цел доставяне радост и удоволствие за сетивата. Молекулярната гастрономия изучава и изяснява химичните реакции, които предизвикват трансформация на хранителните съставки при готвене, както и социалните,

артистични и технически компоненти на кулинарните и гастрономични феномени.⁴

Основните направления в молекулярната гастрономия са социалните феномени свързани с кулинарната активност, както и артистичните и технически елементи на кулинарията⁵. Във връзка с това молекулярната гастрономия изучава настъпващите промени в отделните съставки на храната при прилагане на различни кулинарни методи на обработка; ролята на сензорните органи при определяне удоволствието от храната; механизмите на действие на аромата и възприемането на вкуса и мириса; влияние на кулинарните технологии върху качеството на хранителните съставки. Изучава се как удоволствието от храненето се повлиява от други външни фактори като обкръжение, настроение, начин на поднасяне и приготвяне. Молекулярната кулинария е авангардна и перспективна област, която се предсказва от едни от бащите на молекулярната кулинария физикът Николас Курти, „Тъжно отражение на цивилизацията е фактът, че ние измерваме температурата на атмосферата на Венера, но не знаем какви процеси протичат вътре в нашето суфле“⁶. В днешно време тя включва по-широки аспекти наука и технологии. В тази нова рамка молекулярната гастрономия се дефинира като 'изкуство и наука' при подбор, приготвяне сервиране и наслаждаване от храната. Това е също наука за деликатесността, която показва, че възприятията и емоциите са толкова важни при готвенето както и физиката и химията. Молекулярната гастрономия използва специални техники, инградиенти и готварски принципи за да

¹ Edward; Kushi, Michio (1991). *The macrobiotic approach to cancer: towards preventing and controlling cancer with diet and lifestyle*. Wayne, N.J: Avery Pub. Group. ISBN 0-89529-486-9.

² Marchione, M. Study: Last Supper paintings supersize the food; <http://www.mindlesseating.org/lastsupper>

³ IFIC. The benefits of Balance Managing Fat in Your Diet. <http://www.ificinfo.health.org>

⁴ Herve This (2005). *Molecular gastronomy*. Nature Materials, Vol4, January. www.nature.com/naturematerials

⁵ Herve This (2009). *Building a Meal. From Molecular Gastronomy to Culinary Cosnuctivism*. Columbia University Press, ISBN978 0231144 667

⁶ History of Molecular Gastronomy-Khymos.org

стимулира някои химични реакции, които създават нови аромати и качества на приготвената храна.

Теория на менюто в ресторантьорството

Менюто в даден ресторант отразява стила и концепцията на ресторанта, създава неговата уникалност, задоволява потребностите на клиента, но и създава условия за съпричастност към модерните тенденции в храненето и кулинарията. То не може да бъде преписано механично и пренесено с успех дори и от най-успешния конкурент. Под теория на менюто се разбира както същинското планиране, така и съставяне на карта с готово меню и отделни ястия. Менюто трябва да бъде съставено прецизно и оформено естетично¹. Съставяне на менюто се съобразява общото състояние на пазара на храни, сезона, тематиката на ресторанта, профила на посетителя, регионалните специфики и традиции както и съвременните концепции за здравословно хранене и търсене на храни. В последните години нараства интересът към профилираните ресторанти със строга ориентация към здравословна храна: вегетариански, макробиотични, органични както и етнически популярни със здравословни характеристики - суши, китайски, тайландски и др. Дори веригите ресторанти за бързо хранене напоследък увеличават предлагането на свежи салати, ястия от пилешко и риба, както и плодови десерти като чрез това внасят здравословен елемент в своите менюта². Актуален момент при представяне на менюто е разработване на етикет с информация за енергийната стойност, съдържанието на общи и наситени мазнини, сол и захар, които се съдържат в една порция, както и относителния дял спрямо физиологичните препоръки за хранене. Тази

информация служи и за обучение на здравословно хранене и подпомага клиента да направи своя информиран избор. Предстои въвеждане на т.нар. светофарна система за етикетиране на храните при което с цветовете на светофара се означават храни съдържащи мазнини, наситени мазнини, сол и захар³. Наредбата ще касае производителите на храни, но съответен информационно предупредителен знак може да бъде адаптиран и за нуждите на извън-домашното хранене.

Съвременните възможности в ресторантското хранене са огромни, но те изискват солидни познания в областта на храните, храненето и кулинарията, познаване на културните традиции, предпочитания и нагласи на клиента и креативност и иновативен подход при създаване и представяне на храната, като не на последно място е активно отношение към създаване на удоволствие и наслада и стимулиране на здравословния избор на клиента.

¹⁹ Mealey, L. (2006) Tips for writing Your Restaurant Menu. About.com Guide. www.restaurantsabout.com

² Happy News (2009), III, 5, May, 20-22.

³ Светофарна система за етикетиране на храни (2010). <http://www.aktivnipotrebiteli.bg>

д-р ЕЛЕНА КИРИЧИ

УНИВЕРСИТЕТ "ФАН. С. НОЛИ", КОРЧА, АЛБАНИЯ

ИЛИР СОСОЛИ

УНИВЕРСИТЕТ "ФАН. С. НОЛИ", КОРЧА, АЛБАНИЯ

РАЗВИТИЕ НА ТУРИСТИЧЕСКИЯ ПРОДУКТ ЗА РЕГИОНА НА КОРЧА

TOURISM PRODUCT DEVELOPMENT FOR THE KORÇA REGION

Dr. ELEINA QIRICI

"FAN. S. NOLI" UNIVERSITY, KORCA, ALBANIA

ILIR SOSOLI

"FAN. S. NOLI" UNIVERSITY, KORCA, ALBANIA

Abstract: Tourism in Albania is a relatively new phenomenon. During the 50 years of communist rule groups of Western tourists were only allowed to visit Albania after the 1980s. Since the end of the dictatorship, tourism has been progressing, slowly at first but at spectacular rates in recent years.

Albania's vast number of tourism assets offers a range of different experiences to visitors - from 470 km of Mediterranean coast with excellent beaches to mountain areas and lakes as well as a rich and varied cultural heritage and remarkable history. The most visited areas of the country include the capital Tirana, mostly as a gateway to Albania and for business purposes; the coast with the beach resorts at Durres near Tirana and Vlore in the south; the archaeological sites of Butrint and Apollonia; and the historical towns of Berat, the 'town of 1000 windows'; and Gjirokastra, the UNESCO heritage site. The north of the country offers wild mountainous landscapes and excellent eco and adventure tourism opportunities. The Korça Region located in the Southeast of the country is reputed for its culture and history as well as its lakes (Ohrid and Prespa), historic villages and mountains. The region has a range of products based on its history, culture and traditions, its villages and its lakes and mountains.

Key words: tourism product; tourism development, Korça region

Introduction

Tourism in Albania is a relatively new phenomenon. During the 50 years of communist rule groups of Western tourists were only allowed to visit Albania after the 1980s. Since the end of the dictatorship, tourism has been progressing, slowly at first but at spectacular rates in recent years.

Albania's vast number of tourism assets offers a range of different experiences to visitors - from 470 km of Mediterranean coast with excellent beaches to mountain areas and lakes as well as a rich and varied cultural heritage and remarkable history. The most visited areas of the country include the capital Tirana, mostly as a gateway to Albania and for business purposes; the coast with the beach resorts at Durres near Tirana and Vlore in the

south; the archaeological sites of Butrint and Apollonia; and the historical towns of Berat, the 'town of 1000 windows'; and Gjirokastra, the UNESCO heritage site. The north of the country offers wild mountainous landscapes and excellent eco and adventure tourism opportunities. The Korça Region located in the Southeast of the country is reputed for its culture and history as well as its lakes (Ohrid and Prespa), historic villages and mountains. The region has a range of products based on its history, culture and traditions, its villages and its lakes and mountains.

1. Tourism Projects and Initiatives

The tourism projects and initiatives carried out by the different organizations are described in this section and most

organizations plan to continue supporting the sector in the future.

SNV: SNV has been very active in the tourism sector since 2005. The organization has carried out the following projects during this period:

- ✓ Facilitating the budgeting process through participation, prioritizing tourism
- ✓ Assisting the Korça City Municipality to organize events (beer festival, pie festival, end of year fair)
- ✓ Inventory and cataloguing of Korça region monuments and attractions through a participatory process
- ✓ Other activities include creating partnerships and cooperation with different stakeholders or partners.

GTZ: GTZ has been involved in the Korça Region tourism sector since 2002 through its economic development and employment promotion programme. Tourism has been one of its priority sectors for intervention. The following activities were carried out over this period:

- ✓ Renovation of guest houses around Prespa Lake.
- ✓ Tourism Strategy for Korça Region, in collaboration with external consultants and the University of Korça.
- ✓ The tourism strategy chapter in the Regional Development Strategy.

GTZ has sponsored a number of training initiatives including: hotel management; improvement of service quality (waiters, chefs, housemaid); trainings for tour guides; English for waiters; family tourism in some villages in Korça's Region.

USAID: The tourism sector is a component of USAID's Enterprise Demand and Export Market Services (EDEM) project. Over the years, several initiatives have been launched by USAID in the tourism sector. The main objectives cover two aspects: building the capacity of tour operators in the industry; and improving the image of Albania abroad. In the Korça Region, USAID have been involved in a couple of initiatives: It helped set up a tourism association in Voskopoja; in collaboration with SNV, it organized training of local stakeholders in some villages.

2. The Product / Market Fit

The Product / Market Fit is a technique which is used to analyze the products that tourists visiting a destination enjoy. The Korça Marketing and Product Development Strategy Working Group, went through a Product / Market Fit exercise to reflect on the link between markets attracted to the region and products that they consume during their visit. This method provides a simple grading system to assess markets and products at a destination. A matrix is developed listing all the markets visiting the region in columns and the products available in the region in rows. Two points are allocated to products which are of particular interest to a specific market; one point to products which the market is somewhat interested in; and no point if the market has no interest in the product. The scores across the markets for each product are totaled (column on the right of the matrix). This indicates the products that are of most interest to the greater number of markets. The scores for each market are totaled (last row). This indicated the markets that enjoy the greatest number of products in the region.

The results of the approach allow us to make a number of inferences about products and markets in the Korça Region.

➤ Products

It is clear that both soft culture (i.e. intangible culture such as arts, crafts, folklore and society) and hard culture (i.e. historical and contemporary monuments) are the greatest pull factors to the Korça's Region. 'Cuisine and Drinks' and 'Music and Events' score the highest amongst the majority of markets closely followed by more tangible culture of "Churches and Museums" and Villages. In fact there is a close link between Villages, "Cuisine and drinks" and "Music and events". History also scores very highly and historical attractions are popular with many of the market segments.

Nature is a strong pull factor to the Korça Region with "Mountains and Lakes" scoring high. However, it is also apparent that currently visitors do not participate in

many activities in nature surroundings such as cycling and horse riding. Hiking is the activity that is enjoyed the most, but that is still fairly limited. The lack of organized activities, information on what is possible to do in the area and the few opportunities to rent equipment and facilities to actively enjoy Korça's natural environment is hindering the development of nature tourism and ecotourism. According to anecdotal evidence from the volunteer Tourist Information Office in Korça, 80% of enquires last year were from visitors wanting to know about cycling possibilities in the area. This would indicate that new products could be developed in the region. It is clear that nature is an important tourism asset for the region but its potential is not being realized.

➤ **Market Segments**

According to the analysis of the Korça Marketing and Product Development Strategy Working Group, independent foreign visitors enjoy most products in the Korça Region. Although this is a broad category, it can be presumed that the independent traveler is under less time pressure than other market segments and will take time to explore the region and participate in as many activities as possible, enjoying all the experiences that are on offer. However, the number of visitors is estimated to be currently fairly small

(although data is not readily available yet) and targeting the marketing effort to this segment is harder than to well defined segments like tour groups which can be reached through tour operators and geographically demarcated segments such as Albanian Americans and Canadians.

Foreign residents with Albanian background fall into 3 main categories: Albanian that emigrated in the 1930s and 1940s – a substantial number are located in the US; Albanians that emigrated in the 1990s after the change of regime; and ethnic Albanians from Kosovo and Macedonia. Albanian Americans and Canadians are potentially a strong market segments and, according to the brainstorming, enjoy a variety of products in the Korça Region.

The domestic market is strong; particularly the domestic middle aged visitors, the domestic youth and school groups. They enjoy the regions soft culture as well as its nature. The youth and school groups enjoy the opportunities for active tourism such as sports. Tour groups are also a good market to target. The potential of combining tours with neighbouring countries(cross-border products) must be explored so that the Korça region can offer a product that is distinct from those in the other countries and represents the diversity of Albania in the package.

MARKET SEGMENTS	Domestic middle age	Domestic families	Domestic Youth	Schools	American Albanians	Albanians: Kos\Mac	Others	Tour group	Independent neigh	Independent others	Business/etc	TOTAL
PRODUCTS												
Villages	2	2	1	2	2	0	2	2	1	2	1	17
Churches/ Museums	2	1.5	1	2	2	1	1	2	2	2	2	18.5
History (arch./medi eval)	1	1	0	2	2	1	1	2	2	2	1	15
Mountains/nature	1	1	2	2	2	0	1	1	1	2	1	14
Lakes /	2	2	2	1	1	0	1	1	2	2	0	14

MARKET SEGMENTS PRODUCTS	Domestic middle age	Domestic families	Domestic Youth	Schools	American Albanians	Albanians: Kos/Mac	Others	Tour group	Independent neigh	Independent others	Business/etc	TOTAL
beaches												
Hiking/walking	1	0	1	1	1	0	0	0	1	2	1	8
Cycling	0	0	0	0	0	0	0	1	1	1	0	3
Horse riding	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1
Skiing	1	0	1	1	1	0	1	0	0	0	0	5
Bird watching	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1
Cuisine/drinks	2	2	2	1	2	1	2	2	2	2	2	20
Music/events	2	2	2	2	1.5	1	2	2	1	2	2	19.5
Handicrafts	1	1	0	0	2	1	1	1	2	2	2	13
Communist era	0	0	0	0	1	0	0	1	1	2	1	5
Sports	1	0	2	2	0	1	0	0	0	0	0	6
Matrimonial	1	0	1	0	1	0	2	0	0	0	0	5
Total	17	12.5	15	16	18.5	6	14	15	16	23	13	

Independent visitors from neighbouring countries will include Albanian immigrants returning home to visit friends and relatives, those that have invested in property in Korça but also tourists visiting Albania for a change of scenery and culture (i.e. weekend visit) or for shopping. These are more difficult to market but products should be made available to them and well publicized so that they are aware of them and can find them easily.

3. Product Development Strategy

This chapter presents the methodology used to formulate the marketing and product development strategy for the Korça Region. It starts with a review of the core strategies

that are central to developing a strategic plan.

➤ Core Marketing and Product Development Strategies

As with all strategic processes, developing tourism destination strategy comprises a number of stages:

✓ *Analysis* which involves assessing the products and resources that exist at the destination; the markets that visit the destination; the environment in which tourism at the destination operates; and the destination's competitors. The question which is answer at this stage is: **Where are we now?**

✓ *Strategy Formulation* which involves segmentation, targeting markets and positioning the destination. The question which is answer at this stage is: **Where do we want to go?**

✓ *Formulation of tactics* which involves ensuring that the product is appropriate for the markets targeted, promoted and distributed accordingly through focused marketing channels, and priced within their expectations and possibilities. At this stage the question

which is answered is: **How do we get there?**

✓ **Monitoring:** It is important that plans that are made are carefully followed and monitored to ensure that they are achieving what they were designed to do. Therefore, the impact of the activities prescribed must be checked on a regular basis, and if these are not achieving the desired results, they must be reviewed and reoriented. This answers the question: **Did we or are we getting there?** Therefore the special considerations in the formulation of a marketing strategy for a

destination are the two core strategies of:

✓ Market segmentation and the identification of target markets; and

✓ Destination positioning and branding.

Determining target markets and developing destination products are interrelated tasks because of the relatively static nature of the tourism product at the destination. To attract markets suitable for the mix of products available at the destination, marketing strategy focuses on identifying potential visitors with common characteristics and on developing the appropriate activities and services to satisfy their needs. The second essential task in the strategy is to position the Korça Region as a destination vis-à-vis each target market and to endow it with a strong, easily recognizable and unique identity. Once these aspects have been determined, a number of strategic actions can be programmed to promote the destination and increase the number of tourist arrivals as well as business turnover.

➤ **Methodology to Formulate the Korça Region Marketing and Product Development Strategy**

The methodology adopted to formulate the Korça Region marketing and product development strategy involves a number of steps and stages. Both primary and secondary research was carried out.

✓ All documents concerning tourism development in Albania (i.e. the National Tourism Strategy, the Tourism Law and so

on...) and the initiatives that have been carried out in the Korça Region, in particular the TAP processes conducted by SNV Balkans in collaboration with local stakeholders were reviewed in detail.

✓ Field trips were undertaken around the Korça Region to examine the products and assess their potential. Three brainstorming sessions were held with an especially created working group of Korça Region stakeholders, each on a different theme to elicit their views, to involve them in the formulation process and to agree the best way forward to develop the regions products and target the markets which will bring the greatest positive impact to the region. The strategic process was undertaken in collaboration with the working group and the SNV tourism advisors has involved:

✓ Two techniques to analyze tourism markets and tourism products of the Korça Region: the Product / Market Fit and Value Chain Analysis.

✓ Based on the analyses, three markets to be developed in the short term were selected and the appropriate product improvement, expansion and development identified.

We used hypothesis evaluations in this study, as follow:

❖ To evaluate Hypothesis 1 a – Nationality of tourists affects the interest to natural and historical heritage of the rural destination”, let us see the cross tabulations between their elements and test Chi-Square. For: $\chi^2 \text{ llog}=2.54$, $df= 3$, $p= 0.4 > 0.05$. Thus, the Hypothesis 1a was not proved. The same conclusion results from the simple linear regression ($F= 0,009$; $p=0.92$).

❖ Hypothesis 1 b: The higher the interest for the rich nature, the higher the frequency of visits in destination, is : $\chi^2 \text{ llog}=12.31$, $df= 8$, $p=0.04$, $\chi^2 \text{ tab}= 15. 5$, $F= 4.88$ for $p < 0.05$. so, $\chi^2 \text{ llog} < \chi^2 \text{ tab}$, Hypothesis 1b was proved.

❖ For the Hypothesis 2- Nationality of tourists affects considerably their expenses in rural destination, the following results were found: $\chi^2 \text{ llog} = 31.22$, $df=12$, for $p=$

0.002, $\chi^2 \text{ tab} = 21.22$, $F = 1.5$, $p = 0.02$. So, $\chi^2 \text{ llog} > \chi^2 \text{ tab}$, that is why Hypothesis 2 b was not proved.

❖ Hypothesis 3 -The more satisfied tourists during their vacation, the more recommendations will they give to other people about the destination affecting thus its image, : $\chi^2 \text{ llog} = 7.11$, $df = 6$, $\chi^2 \text{ tab} = 12.59$, $F = 5.105$; $p = 0.02$. So, $\chi^2 \text{ llog} < \chi^2 \text{ tab}$, that is why the Hypothesis 3 was proved.

4. THE OBSTACLES AND CONSTRAINTS

✓ *Transport in the area Markets:* national road under construction from Progradec to Korça City;lack or insufficient signage;rented car only in Tirana;roads in the region need improvement; narrow roads for buses

✓ *Marketing Channels:*marketing only of events (newspapers, posters, local TV); relies on word-of-mouth rather than promotion strategy;only local TV used – not national TV, especially to reach Albanians in Macedonia, Kosovo and Greece,but also in Tirana etc;local characteristics such as clement climate in summer and snow in winter not sufficiently promoted if at all (people just seem to know about it);limited collaterals and often out of date – collaterals usually developed with assistance of NGOs and are‘one time’ initiatives;lack of knowledge of marketing at local level;lack of research on market needs Interventions to solve the problems caused by the constraints and obstacles are recommended as shown:

Areas of potential intervention:
Markets / Marketing Channels:marketing strategy should focus strongly on domestic tourism,especially Albanians in neighboring countries by promoting events and festivals not only on local TV but also on nationalTV and in national newspapers;also promote the opportunities to enjoy tourism in the region;seek endorsement of famous personalities originating from Korça; invite journalists and tour operators to see the tourism attractions of the Korça Region (fame trips); market research to uncover

their needs in order to adapt the product in Korça; capacity building in tourism,especially in marketing;attend relevant trade fairs in Albania and in areas with Albanian populations reside to promote the Korça Region; **Transport in the area:** lobby local and central government to improve roads to attractions;review and develop appropriate signage;encourage local business to establish a rented-a-car service in Korça City;develop and distribute a Korça Region map with attractions and tourism services clearly indicated (encourage private sector business).

Based on the analysis of the value chain, it is possible to draw conclusions about the viability of the market or the product.

In conclusion, the domestic market is currently the main market to the region which has the choice of other areas to visit if they are not satisfied with the attractions and services of the area. It is a large market that comes to the Korça Region for day excursion, weekends as well as longer holidays. It can be generally reached through the national media and trade fairs, for specific groups such as schools and trade unions as well as for special interest groups through their associations.This market enjoys many of the region's products, including experiencing nature and events. However, promotion to this market needs to be improved and should be stronger and more sophisticated.

Value Chains focused on Products

This section focuses on the products that tourists enjoy in the Korça Region.

➤ **Village Tourism**

Villages are an integral component of the Korça Region tourism product and Voskopoja in particular is featured on most tour operator itineraries through the area. Village tourism is already becoming well established and the domestic market in particular is increasingly aware of Korça's villages. The Korça villages provides direct benefit to local communities thus improving standards, quality of life and alleviating poverty as well as enhancing SMEs in the region. The development of tourism in

villages encourages improvement of infrastructure. Interesting villages can be found throughout the state, each with the possibility of offering a different experience to the visitor. However, the Village Tourism product offer needs to be upgraded to fit in with market needs and expectations and to be strongly promoted.

➤ **City or Urban Tourism**

Cities are the arrival points in the region where tourists will start to explore other areas. They represent the region and are the centre within their area where services can be found, used, purchased or booked. They are also where several attractions can be found within a small and well defined area (i.e. museums, theatres, exhibitions etc...). However, cities in the Korça Region must be made 'tourist friendly' and upgraded accordingly; for instance, there is no official tourist information office in any of the cities; there is a lack of signage to attractions and amenities that are important to tourists like museums and restaurants; attractions are often closed, even during publicized opening times; menus are generally only in Albanian; there are few higher category hotels for tourists who require this type of facility and hospitality services are not professional...

➤ **Cultural and Historical Tourism**

The Korça Region is famed for its historical and cultural assets. History and culture are found in cities but also in villages, and tourists travel around the region to experience 3000-year old Illyrian archaeological sites, medieval and Byzantine churches and buildings, Second World War monuments and memorials as well as vestiges from the communist era.

Culture and history are of interest to the general sightseeing tourist market, to the specialist market (domestic and international) and of particular interest of the Diaspora to see where much of Albania's culture and history generated (Albanian language, first school etc...).

The region is rich in traditional culture with each area offering original music and dance. Korça is famous for its 'serenades' which are internationally known. Many of

the towns and villages in the region claim famous poets, writers and painters, some of which are known around the world. The culture of the Korça Region is also enriched by ethnic minorities such as the Macedonian community in the Prespa area which offer tourism alternatives and unique traditions to present to visitors. Organizing historical and cultural assets into tourism products will encourage tourists to stay longer in the area

➤ **Festivals and Events Tourism**

Festivals and events bring visitors, especially domestic tourists, to the region including during the off-season. They increase the income of tourism stakeholders including those that provide services to tourists but are not direct stakeholders such as taxi drivers. They promote the Korça Region as a region of activity, entertainment, fun and dynamism – somewhere there 'is always something going on' – a positive brand image for the region therefore increase visibility of the region in tourist markets. Festivals and events have been very successful for the Korça Region in the last couple of years which is now gaining a reputation in Albania and in the neighboring countries.

➤ **Beach and Lake Tourism**

The Ohrid and Prespa Lakes are outstanding tourism assets with international recognition. They attract the domestic market for day excursions, weekends as well as longer stays during the summer and the international market for relatively short periods of time to see the lakes. However, there is a need to upgrade the product to compete with similar products in Macedonia and Greece and highlight the characteristics that are special about Albania. Environmental clean up is vital to the success of this product.

➤ **Nature Tourism**

The Korça Region has outstanding opportunities for nature tourism. It can attract the general tourists who are interested to see high quality landscapes as well as fauna and flora but also specialist markets such as ecotourists; adventure tourists who want to enjoy activities in

nature such as trekking, climbing and sports; and researchers and scientists.

Specialist markets are easier to target than general tourists as they have their own marketing channels. Nature tourism can involve day excursions but also longer stays in the area. It spreads tourism in the region to other areas apart from the cities, enhancing opportunities for villages to offer new products. It can offer opportunities at different times of the year (i.e. skiing in winter). Currently, there are ongoing initiatives to develop nature tourism and developing a range of products and activities will encourage specialist tour operators to feature the region. However, some of the initiatives that are proposed replicate ventures that have been implemented in other countries and may not be suitable for the region. The implications of launching these initiatives must be carefully assessed. This market is not yet properly developed although it presents undeniable potential. It should be encouraged but will take time to become established.

➤ **Handicrafts and Local Specialties**

Handicrafts and local specialties are important additions to the tourism assets of a destination. They represent the variations in culture and traditions that can be found within the region. The value chain is different to tourism value chains as it concerns the creation, production and distribution of physical goods rather than services. The stages of the value chain involve the sourcing of raw materials; their treatment and processing; their design and production; their distribution; and their marketing and sales.

Linking handicrafts and local specialties with tourism will allow the traditions to live on and develop, and skills can be passed onto the younger generation. The traditions of past generations and the cultural heritage of the society are preserved for future generations. Handmade and cottage industry products tend to be of high quality and cut across other value chains (i.e. agriculture, textile etc...). The sector employs women, creates income through

new businesses and promotes the region nationally, but also if properly marketed internationally.

5. General Recommendations for all Value Chains

It is clear from the value chain analysis that there are areas of general improvement which must be achieved if the Korça Region is to become a major tourism destination in Albania and in Southern Europe. The following section provides essential recommendations to advance the tourism sector in the region.

Positioning and Branding the Korça Region

The first rule of destination positioning and branding is : ***'it is not what you say it is, it is what they say it is'***. Being the first to claim a unique position in the mind of the consumer is very powerful and provides a great advantage. The second entrant will find it difficult to claim the position even when the attributes are better or stronger. To select the Korça Region's best position, its attributes have to be isolated, the market perception of each attribute assessed and then evaluated against competing destinations. It is therefore important to identify the attributes that characterize the Korça Region to extract the core attribute and the supporting assets. The position is conveyed through the brand. A brand is not a slogan or a logo; these are tools that are employed to communicate the values and identity of the brand or in this case the destination. Branding a destination is transmitting an experience, a feeling; not places to look at or things to do "***Tourists want experiences not places***".

The Korça Region brand needs to reflect the Korça Region's personality and its identity. Brand of Korca is "Alternative Korca" To make sure that tourists enjoy their visits in the rural destination with natural and cultural features that would make them stay longer and spend more money, it is recommendable to:

~ Encourage the local businesses to develop activities like riding and cycling, rent equipments and improving passages

with appropriate signals and compiling tourist guides.

~ Encourage the improvements of hotels, guest houses to comply with tourists' standards (were needed).

~ Encourage the restaurants to offer and promote traditional cooking making use of the regional specifications and distinctions between villages.

~ Encourage owners to train their staffs in tourist services and apply their knowledge.

~ Keep records of their tourist activities not only as business, finding ways to increase the tourists' number.

~ Guest houses should advertise their services so tourists could see what they offer, especially the characteristic cuisine of the area.

All mentioned above will help in increasing the quality of tourist products in rural areas and make these products fit the tourist markets.

REFERENCES:

1. Armstrong & Weiler,(2002), Ecotourism and its role in sustainable development
2. Armstrong W,B. Weiler, (2002),The evolving concept of ecotourism and its potential impacts
3. Beeton.S. (2002), Demand control-Journal of Sustainable Tourism
4. Buckley R, (2004), Environmental Impacts of Ecotourism
5. D. Weaver, (2000), A broad context model of destination development scenarios
6. Dodds.R, (2003), The application of ecotourism to urban and rural environments
7. Eagles P, McCool S, (2002), Tourism in National Parks and Protected Areas: Planning and Management.
8. Hawkins D (2003) The Greening of Tourism: From Principles to Practice
9. Lane B (2004), Sustainable rural tourism strategies: a tool for development and conservation

Гл.ас. ВЯРА КЮРОВА

ЮГОЗАПАДЕН УНИВЕРСИТЕТ "НЕОФИТ РИЛСКИ", БЛАГОЕВГРАД

**ВЛИЯНИЕ НА СЕЗОННИЯ ФАКТОР ВЪРХУ РЕАЛИЗИРАНИТЕ НОЩУВКИ ОТ
ХОТЕЛИЕРСКИЯ БИЗНЕС**

**THE IMPACT OF SEASONALITY ON REALIZED OVERNIGHT STAYS IN THE HOTEL
BUSINESS**

Chief Assistant Prof. VYARA KYUROVA

SOUTH-WEST UNIVERSITY "NEOFIT RILSKI", BLAGOEVGRAD

Abstract

The year-round capacity utilization is of primary importance for the hotel business. The uneven distribution of tourism demand over time as a result of seasonality, however, leads to negative consequences, such as decrease of the effectiveness of utilization of facilities, decrease of revenues from sales of services and respectively - decrease in annual profits. Some seasons or months are even marked by significant losses. That is why concrete measures should be taken to eliminate the impact of seasonality at the greatest possible degree. The impact of seasonality on the hotel business can be most evidently seen through the number of realized overnight stays.

The purpose of this paper is to study the impact of seasonality on realized overnight stays in the hotel business and reveal the possible decisions for its overcoming. With regard to this, an analysis of statistical data for the period between 2002 and 2009 has been done. As a result of the analysis, some conclusions and concrete suggestions for overcoming the negative impact of seasonality have been presented.

Key words: seasonal fluctuations, hotel business, realized overnights, factor, influence

В настоящият момент туристическият отрасъл в България е най-динамично изменящ се в положителна посока. Масовият туризъм формира основната част (около 70 %) от предлагането на българския туристически продукт (Национална стратегия за устойчиво развитие на туризма в България 2008-2020 г.). Той е определяща предпоставка за развитие на хотелиерството, което според Иванова осъществява връзката между туристите и туристическите ресурси (Иванова, 2007).

Имайки предвид, че масовият морски и планински туризъм се реализира в определени сезони, е необходимо да се изтъкне силното влияние на сезонния фактор върху състоянието на хотелиерството. Във връзка с това някои автори подчертават, че силно изразената сезонност в туристическите

потоци и свързаната с това голяма неравномерност във функционирането на бизнеса е особено типично именно за най-масовия туризъм – морския и планинския (Бъчваров, Тончев, 1996). Сезонността се явява един от основните проблеми за развитието на хотелиерския бизнес, тъй като оказва силно влияние върху икономическите резултати от неговата дейност.

Важно значение за състоянието на този бизнес има целогодишното натоварване на производствената мощност. Неравномерното разпределение на туристическото търсене във времето в резултат на сезонния фактор обаче води до такива отрицателни последици, като намаляване на ефективността на използване на материалната база, намаляване обема на приходите от продажби на услуги и съответно намаляване на

годишните печалби. В определени сезони и месеци от годината дори се реализират значителни загуби. Ето защо е необходимо предприемане на конкретни действия за отстраняване влиянието на сезонния фактор във възможно най-голяма степен.

Влиянието на сезонността върху хотелиерския бизнес според нас най-осезателно може да се отчита посредством реализираните нощувки. Основания за това твърдение ни дава обстоятелството, че показателят реализирани нощувки разкрива степента на експлоатация на хотелите, продължителността на туристическия сезон, типа туристи, сезонната и годишната заетост на човешките ресурси, равнището на разходите, които туристите правят по време на престоя си в туристическото място и др. Същевременно е необходимо да се има предвид и мнението, че този показател има изключителна тежест при характеризиране на чуждестранните туристически посещения (Ракаджийска, 2001).

В тази връзка целта на разработка е да се изследва влиянието на сезонността върху реализираните нощувки от хотелиерския бизнес и да се разкрият възможните решения за нейното преодоляване.

Изследването е осъществено на областно равнище, като по-конкретно са избрани областите Благоевград и Бургас. Изборът на тези две области се обуславя от факта, че едната от тях е център на морския туризъм, а другата - главно на ски туризма и съответно са едни от най-развитите в съответния вид туризъм, поради наличието на благоприятни природни условия за развитието на летен морски и планински (зимен ски) туризъм. Същевременно в тези области наред със сезонността и във връзка с нея се проявява и значителната пространствена (териториална) концентрация на туристическото търсене.

Този избор позволява да се изясни влиянието на сезонните колебания върху хотелиерския бизнес при типично морски

и типично планински (зимен ски) туризъм, като на тази база се направи съпоставка между реализираните нощувки в двата обекта на изследването. Това ще позволи да се разкрият възможните решения за преодоляването на негативните последици от проявлението на сезонността.

Определянето на влиянието на сезонния фактор върху реализираните нощувки, с отчитане само на сезонните причини и елиминиране действието на всички останали причини, е осъществимо чрез прилагането на статистическите методи за измерване на сезонността. Съществен е въпроса за изборът на метод, който следва да се прилага и с чиято помощ може да се измерва и анализира силата на сезонните колебания. В статистическата литература са известни редица методи за изследване на сезонните колебания, но най-често използваните са методът на простите средни и методът на фактическите към изгладените стойности (Мишев, Гоев, 2010). Най-подходящ за измерване влиянието на сезонния фактор върху реализираните нощувки от хотелиерския бизнес е методът на отношенията на фактическите към изгладените стойности, тъй като позволява да се отстранят както случайните, така и трайнодействащите несезонни фактори, определящи тенденцията в развитието явленията.

При прилагането на статистическите методи за измерване на сезонността е важен въпроса за определянето на продължителността на периода, от който се извличат данни. Според В. Гоев за да се приложи методът на фактическите към изгладените стойности се поставя изискването дължината на реда да бъде най-малко 4 пъти по-голяма от периодичността в него, като в определени случаи тя трябва да бъде най-малко пет пъти по-голяма от периодичността, тоест при месечни данни да съдържа най-малко 60 наблюдения (Мишев, Гоев, 2010). Сходно е становището и на А. Манов. Авторът посочва, че според

статистическата теория, за да се извърши анализ на сезонните колебания в развитието на определен динамичен ред, е необходимо той да се състои най-малко от четири дължини на сезонния цикъл. В този смисъл, ако динамичният ред е съставен от месечни данни, минимално допустимата му дължина е 48 елемента (Манов, 2001). Посочените аргументи определят избора на период за изследване в тази разработка, а именно период от осем години (01. 2002 - 12. 2009 г.).

Анализът на влиянието на сезонния фактор върху реализираните нощувки в хотелите е направен по отношение на:

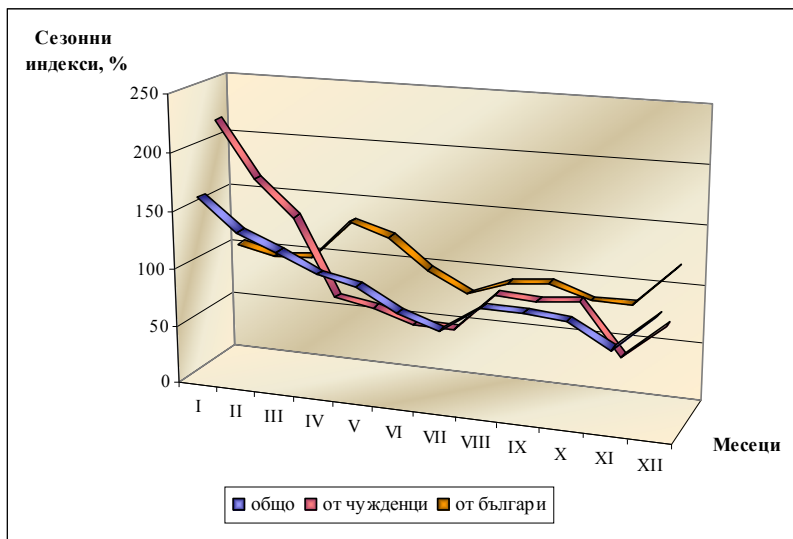
- общо реализираните нощувки в хотелите в областите Благоевград и Бургас;
- реализираните нощувки от чужденци в хотелите в областите Благоевград и Бургас;

➤ реализираните нощувки от българи в хотелите в областите Благоевград и Бургас.

Влияние на сезонния фактор върху реализираните нощувки в хотелите в областите Благоевград и Бургас

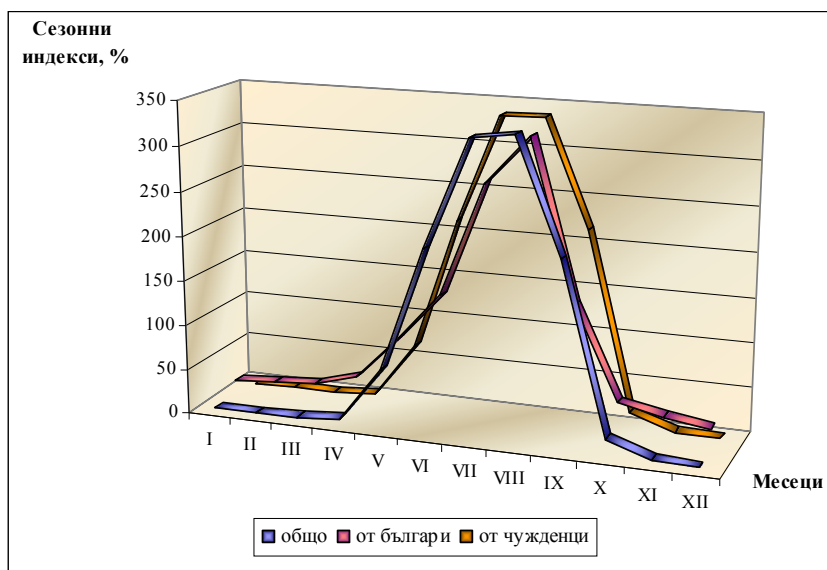
Анализът на данните представени на Фигура 1 и Фигура 2 недвусмислено показва, че за периода 2002-2009 г. в областите Благоевград и Бургас се наблюдават отчетливо проявяващи се сезонни колебания по отношение на общо реализираните нощувки и на реализираните нощувки от чужденци и от българи. При това за изследвания период най-отчетливи са сезонните колебания при реализираните нощувки от чужденци в хотелите в областите Благоевград и Бургас.

Фигура 1. Сезонна вълна при реализираните нощувки в хотелите в област Благоевград по месеци

Източник: Туризъм (2002 – 2003) по данни от НСИ в резултат на електронно запитване, Туризъм (2003 – 2004) по данни от НСИ в резултат на електронно запитване, Туризъм (2004 – 2005) по данни от НСИ в резултат на електронно запитване, Туризъм (2005 – 2006) по данни от НСИ в резултат на електронно запитване, Туризъм (2006 – 2007) по данни от НСИ в резултат на електронно запитване, Туризъм (2007 – 2008) по данни от НСИ в резултат на електронно запитване, Туризъм (2008 – 2009) по данни от НСИ в резултат на електронно запитване, Туризъм (2009 – 2010) по данни от НСИ в резултат на електронно запитване и собствени изчисления

Фигура 2. Сезонна вълна при реализираните нощувки в хотелите в област Бургас по месеци

Източник: Туризм (2002 – 2003) по данни от НСИ в резултат на електронно запитване, Туризм (2003 – 2004) по данни от НСИ в резултат на електронно запитване, Туризм (2004 – 2005) по данни от НСИ в резултат на електронно запитване, Туризм (2005 – 2006) по данни от НСИ в резултат на електронно запитване, Туризм (2006 – 2007) по данни от НСИ в резултат на електронно запитване, Туризм (2007 – 2008) по данни от НСИ в резултат на електронно запитване, Туризм (2008 – 2009) по данни от НСИ в резултат на електронно запитване, Туризм (2009 – 2010) по данни от НСИ в резултат на електронно запитване и собствени изчисления

Същевременно сезонната вълна при общо реализираните нощувки и при реализираните нощувки от чужденци и от българи в хотелите в област Благоевград достигат своя минимум през месец август и своя максимум през месец януари с изключение на тези от българи. По отношение на област Бургас се очертава тенденция в противоположна посока в сезонната вълна в сравнение с наблюдаваната в област Благоевград. За област Бургас сезонната вълна както при общо реализираните нощувки, така и при тези от българи и чужденци бележи своя максимум през месец август и своя минимум през месец януари.

Отделните стойности на индексите на сезонността¹ позволяват да се направят

конкретни изводи относно силата и посоката на влияние на сезонния фактор (Фигури 3, 4 и 5).

Стойностите на сезонните индекси при общо реализираните нощувки от фиг. 3 в хотелите в област Благоевград се различават съществено от тези, изчислени за област Бургас. По - съществени разлики се наблюдават за месеците от януари до май, през които стойностите на сезонния индекс при общо реализираните нощувки в хотелите за област Благоевград са положителни в сравнение с тези за област Бургас, когато за област Бургас за същия период се наблюдава негативно влияние на сезонния фактор. Същевременно е очевидно, че докато положителното влияние на сезонния фактор за област

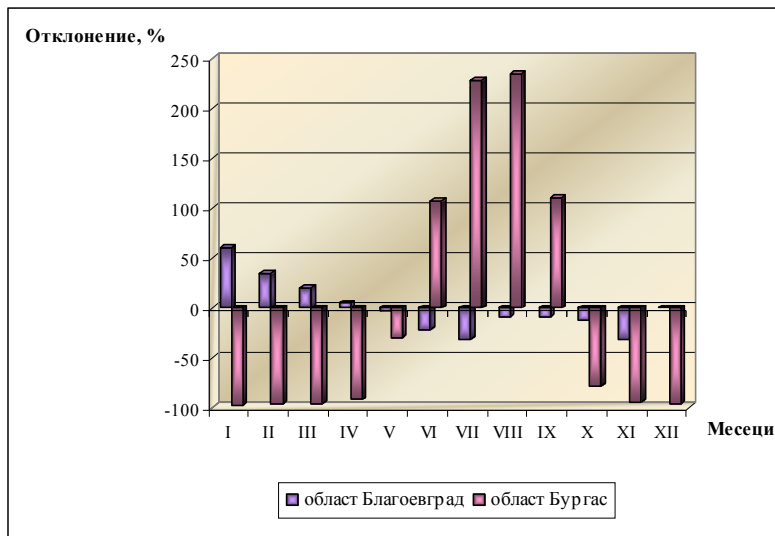
¹ Индексите на сезонни колебания са изчислени, като месечните средни на отношенията на фактическите към изгладените стойности са

разделени на общата месечна средна и са умножени по 100.

Бургас се отчита през месеците от юни до септември, то за същия период за област Благоевград се наблюдава негативно влияние на сезонния фактор. Освен това най-силно позитивно влияние на сезонността се наблюдава за област Бургас през месец август и за област Благоевград през месец януари. Налага

се изводът, че влиянието на сезонните колебания е положително през периода на предсезон и главен сезон на морския ваканционен туризъм за област Бургас и през периода на главен и след сезон за зимен планински туризъм за област Благоевград.

Фигура 3. Влияние на сезонния фактор върху общо реализираните нощувки в хотелите в областите Благоевград и Бургас

Източник: Туризъм (2002 – 2003) по данни от НСИ в резултат на електронно запитване, Туризъм (2003 – 2004) по данни от НСИ в резултат на електронно запитване, Туризъм (2004 – 2005) по данни от НСИ в резултат на електронно запитване, Туризъм (2005 – 2006) по данни от НСИ в резултат на електронно запитване, Туризъм (2006 – 2007) по данни от НСИ в резултат на електронно запитване, Туризъм (2007 – 2008) по данни от НСИ в резултат на електронно запитване, Туризъм (2008 – 2009) по данни от НСИ в резултат на електронно запитване, Туризъм (2009 – 2010) по данни от НСИ в резултат на електронно запитване и собствени изчисления

Влияние на сезонния фактор върху реализираните нощувки от чужденци в хотелите в областите Благоевград и Бургас

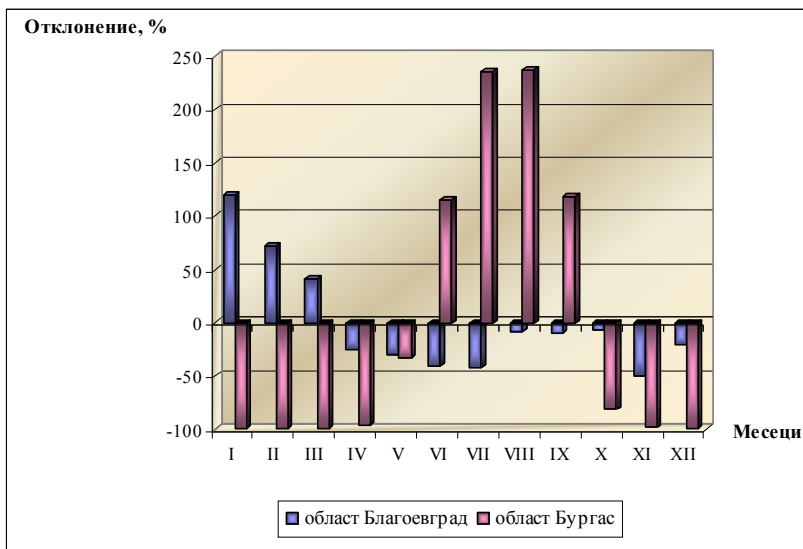
Данните за реализираните нощувки от чужденци от Фигура 4 разкриват различие в положителното влияние на сезонния фактор. През периода 2002-2009 г. положителното влияние на сезонността се регистрира за област Благоевград през месеците от януари до март, а за област Бургас през месеците от юни до септември. Най-силно е положителното влияние на сезонните

колебания върху реализираните нощувки от чужденци за област Благоевград през месец януари и за област Бургас през месец август. Различие се установява и по отношение на негативното въздействие на сезонните колебания. За област Благоевград влиянието на сезонния фактор е в негативна посока за периода от април до декември. За област Бургас се наблюдава негативно влияние на сезонните колебания през периода от октомври до май. Най-силно негативно влияние се наблюдава през месеците от ноември до април за област Бургас и през месеците юни, юли и

ноември за област Благоевград. Може да се направи извода, че влиянието на сезонните колебания е положително през периода на предсезон и главен

сезон на морския ваканционен туризъм за област Бургас и през периода на главен и след сезон на зимния планински туризъм за област Благоевград.

Фигура 4. Влияние на сезонния фактор върху реализираните нощувки от чужденци в хотелите в областите Благоевград и Бургас

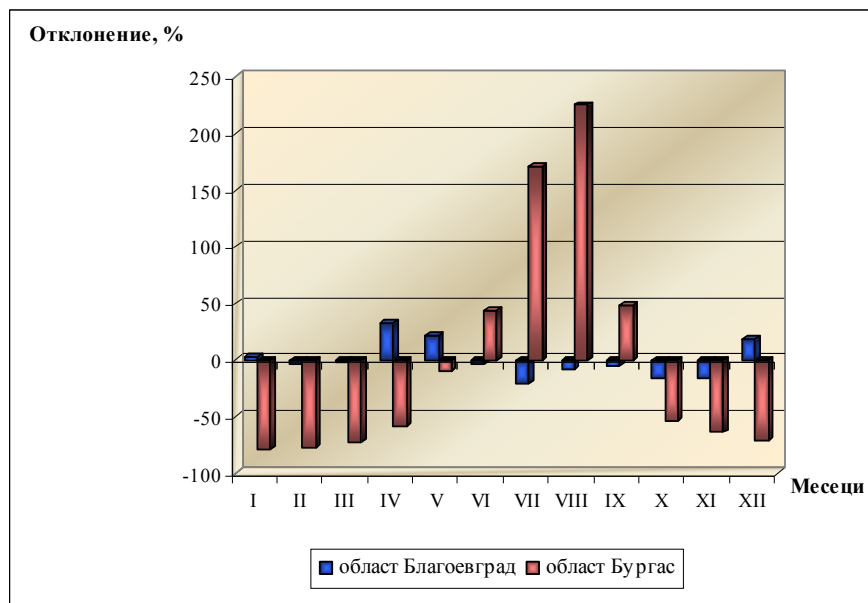
Източник: Туризъм (2002 – 2003) по данни от НСИ в резултат на електронно запитване, Туризъм (2003 – 2004) по данни от НСИ в резултат на електронно запитване, Туризъм (2004 – 2005) по данни от НСИ в резултат на електронно запитване, Туризъм (2005 – 2006) по данни от НСИ в резултат на електронно запитване, Туризъм (2006 – 2007) по данни от НСИ в резултат на електронно запитване, Туризъм (2007 – 2008) по данни от НСИ в резултат на електронно запитване, Туризъм (2008 – 2009) по данни от НСИ в резултат на електронно запитване, Туризъм (2009 – 2010) по данни от НСИ в резултат на електронно запитване и собствени изчисления

Влияние на сезонния фактор върху реализираните нощувки от българи в хотелите в областите Благоевград и Бургас

Получените резултати за влиянието на сезонния фактор върху реализираните нощувки от българи разкриват, че е налице съществена разлика (Фиг. 5). Най-значителна разлика се наблюдава за месеците от юни до септември, през които стойностите на сезонния индекс при реализираните нощувки от българи в хотелите за област Бургас са положителни в сравнение с тези за същия период за област Благоевград, когато се отчита негативно въздействие на сезонния фактор. Освен това най-силно положително влияние на сезонния фактор се установява през

месец април за област Благоевград и през месец август за област Бургас. От друга страна въздействието на сезонните колебания в негативна посока е най-значително през месец август за област Благоевград и през месец януари за област Бургас. Това дава основание да се твърди, че влиянието на сезонния фактор върху реализираните нощувки от българи в хотелите е позитивно през периода на предсезон и главен сезон на морски ваканционен туризъм за област Бургас и през периода на предсезон и главен сезон на зимен планински туризъм за област Благоевград.

Фигура 5. Влияние на сезонния фактор върху реализираните нощувки от българи в хотелите в областите Благоевград и Бургас

Източник: Туризм (2002 – 2003) по данни от НСИ в резултат на електронно запитване, Туризм (2003 – 2004) по данни от НСИ в резултат на електронно запитване, Туризм (2004 – 2005) по данни от НСИ в резултат на електронно запитване, Туризм (2005 – 2006) по данни от НСИ в резултат на електронно запитване, Туризм (2006 – 2007) по данни от НСИ в резултат на електронно запитване, Туризм (2007 – 2008) по данни от НСИ в резултат на електронно запитване, Туризм (2008 – 2009) по данни от НСИ в резултат на електронно запитване, Туризм (2009 – 2010) по данни от НСИ в резултат на електронно запитване и собствени изчисления

Изследването на влиянието на сезонността върху реализираните нощувки в двете области дава възможност да се направят следните **изводи**:

Позитивното влияние на сезонния фактор за периода юни-септември може да се обясни с установения консерватизъм и психологическа настройка, че това е най-подходящия период за отдых, съществуването на мода в това отношение и възприетата в западните страни практика през тези месеци да се организират отпуските на сътрудниците на предприятията (Александрова, 2002).

Негативното влияние на сезонния фактор върху реализираните нощувки на областно ниво е свързано главно със снижаването на туристическото търсене. Вследствие на това предприемачите не успяват да усвоят напълно капацитета на материалната база и претърпяват загуби.

Особено важно значение за приемането на високоефективни решения за преодоляване на негативното въздействие на сезонните колебания има статистическото наблюдение върху търсенето по дни, месеци и сезони, въз основа на които да се правят аргументирани анализи и да се прогнозира натовареността на съответната материална база.

За попълване на капацитета на хотелите и съответно за реализиране на очакваните доходи и печалба за сезоните, през които е доказано слабо туристическо търсене, трябва да се прилагат доказаните в практиката подходи, като намаление на цени, отстъпки за редовни клиенти, за семейства с деца и др. Това означава въвеждане на диференцирани цени в зависимост от пазарния сегмент. Считаме, че възможно решение в случая е

провеждането на политика за насърчаване на продажбите чрез използването на различни стимули. Сред подходите за решаването на проблема може да намери място също и предлагането на специфични развлечения, съобразени със сезона, като специални анимационни програми и разнообразни атракции. Същевременно неексплоатирания все още сериозен потенциал от природни и

културни ресурси, с които област Благоевград и област Бургас разполагат, е предпоставка за развитието на значителна част от така наречените "специализирани форми" на туристически дейности, които биха спомогнали за преодоляването на ясно изразената сезонност в потреблението извън активните летен и зимен сезон.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Александрова, А. (2002). Международен туризъм, М., АСПЕНТ ПРЕСС, с. 139
2. Бъчваров, М., Цв. Тончев (1996). Основи на туризма, С., ТИЛИА, с. 27
3. Величкова, Н. (1981). Статистически методи за изучаване и прогнозиране на социално-икономически явления, С., Наука и изкуство, с. 153-183
4. Иванова, П. (2007). Особенности в съвременното развитие на хотелиерството в България, сп. Икономическа мисъл, бр. 3, с. 70
5. Манов, А. (2001). Статистика със SPSS, С., Тракия-М, с. 413
6. Мишев, Г., В. Гоев (2010). Статистически анализ на времеви редове, С., Авангард Прима, с. 143
7. Национална стратегия за устойчиво развитие на туризма в България 2008-2020 г., ДАТ, www.tourism.government.bg
8. Николова, Н. (2010). Статистика (обща теория), С., Авангард Прима, с. 212-222
9. Ракаджийска, Св. (2001). Международните туристически пътувания към България в периода на преход към пазарна икономика 1990-2000 г. сп. Икономически изследвания, кн. 3, с. 57
10. Туризм (2002 – 2003) по данни от НСИ в резултат на електронно запитване
11. Туризм (2003 – 2004) по данни от НСИ в резултат на електронно запитване
12. Туризм (2004 – 2005) по данни от НСИ в резултат на електронно запитване
13. Туризм (2005 – 2006) по данни от НСИ в резултат на електронно запитване
14. Туризм (2006 – 2007) по данни от НСИ в резултат на електронно запитване
15. Туризм (2007 – 2008) по данни от НСИ в резултат на електронно запитване
16. Туризм (2008 – 2009) по данни от НСИ в резултат на електронно запитване
17. Туризм (2009 – 2010) по данни от НСИ в резултат на електронно запитване

докторант КИРИЛ КИРИЛОВ

ЮГОЗАПАДЕН УНИВЕРСИТЕТ „НЕОФИТ РИЛСКИ“, БЛАГОЕВГРАД

ДОБРОВОЛЧЕСКИ ТУРИЗЪМ И ТУРИСТИЧЕСКА ИНДУСТРИЯ

VOLUNTEER TOURISM AND TOURISM INDUSTRY

PhD Student KIRIL KIRILOV

SOUTH-WEST UNIVERSITY “NEOFIT RILSKI”, BLAGOEVGRAD

Abstract: The present article attempts to present volunteer tourism as an alternative experience to the traditional tourism practices. The focus of the article is that volunteer tourism is one of the best alternatives to the mass tourism which is destroying in many ways, and mainly in its attitude to turn into “commodity” cultures, places and people. As opposed to that, volunteer tourism aims at better common understanding and cultural values exchange.

Keywords: volunteer tourism; tourism practices; definition; alternative experience

1. Въведение и институционални аспекти

Основна роля при осигуряването на туристически опит, който се различава от общоприетото за масов туризъм, имат институции и организации като „Earthwatch“, „Community“, „Aid Abroad“ и „Youth Challenge International“. Този тип организации се обединяват около доброволчеството и имат за своя основна дейност осигуряването на международна подкрепа и спонсорство за изпълнението на проекти за проучвания и развитие на общността. Поради същността на своите философии и действащи процеси, тези организации използват различни основи на източници, които иначе не биха били достъпни на масовия туризъм като набирането на средства например. По този начин се осигуряват практики, като доброволчеството, развитието на общността и личностното развитие, които не са познати и присъщи за практиките на масовия туризъм.

Има организации, описани от Уелън (1991), които набират в своите редици членове със свободно време и средства, за да се положат усилия за постигането на устойчиво развитие, като в същото време тези организации определят границите за изследване на практиките на алтернативния туризъм. В този

смисъл от особено значение е изследването на Организацията на обединените нации (ООН), което обобщава следното - “международните реалности днес и в предвидимото бъдеще водят до важността от отдаването на повишено внимание на програми, насърчаващи участието на младежта в развитието” (ООН, 1975 г., стр. 34). Младежта, която се занимава с тази дейност, може да осигури безценен опит и опознаването на историческото им развитие би могло да допринесе много за туристическата индустрия.

В модерния масов туризъм съществуват силни взаимоотношения и взаимовръзки, спрямо които се появява нарастваща устойчивост, предлагаща възможност за контекстуализиране на практиките на алтернативния туризъм и дискутирането им. Те са най-общо обусловени от влиянието на опита и рутината ¹ в туристическата индустрия.

¹ Инфраструктурата, която туристическата индустрия създава, в условията на туристически практики, причинява разнообразни ефекти върху природните, социалните, културните и икономическите среди на дестинациите и приемните общности. Лиа (1988) поддържа тезата, че туризмът е стимулирал растеж в тези среди с очевидни икономически ползи за приемната общност. Често обаче негативните физически,

Изследването на това влияние може да разкрие връзката между тях.

2. Дефиниции и определения за доброволческия туризъм

Според определението за туристическа индустрия, дадено от Стиър и кол. (1988), фирмите са частни компании или предприятия, които съществуват, фокусирани върху печалбата. Формулирано по този начин обаче, определението е твърде общо, за да бъдат обхванати и организациите, които не споделят този фокус на внимание, а напротив, работят с благородни цели. Такива цели биха могли да бъдат общностното и личностното развитие, даващи възможност за многобройни практики, които увличат туриста в дейности за развитие на ценностите, и които са встрани от мимолетното преживяване, целящо бягство от ежедневието. По този начин определението следва да включва и организации като "Earthwatch" и "One World Travel", различаващи се от масовите туристически оператори като „Thomas Cook Travel“.

Често разграничаването на условия на алтернативен туризъм е трудно, когато това се прави въз основа на смисъла на индустриалните организации. Даудън (1992) например

социални, културни влияния се пренебрегват от приемните общности и операторите, които преследват икономическа възвръщаемост. Батлър (1991) например, като привежда в съответствие ефектите от туристически растеж с производението на Хардин (1968) *"Трагедията на общите имоти"* (*"The tragedy of the commons"*), спори, че трагедията, която е сполетяла общите ресурси е неизбежната разруха, поради липсата на възложена отговорност. Това е било причинено от всеки един индивидуален потребител с постоянна полза макар и в краткосрочен план като се е изчерпвал умишлено лимита на ресурса. Това е истина в случай на туристически практики, тъй като ресурсът е главният фактор, върху който се изгражда опитът. Ако физическите, социалните и културните среди залаят, ще възникнат значителни влияния върху индивидуалния опит на туриста, в зависимост от специфичните микросоциални влияния, опит и вид на туриста (или пазарната ниша, в която се вменват).

наименова екотуризма като "зелен империализъм" и "еко-мисионерство", а Хол (в Кейтър и Лоуман, 1994) го нарича "еко-империализъм". В този аспект може да се счита, че екотуризмът няма особени разлики с другите форми на развитие на туризма предвид неговото развитие и инфраструктура. По този начин напълно основателно следва да се защитава тезата, че екотуризмът се намира в обсега на търговските туристически продукти. Тъй като е вид индустрия и дейност за практикуване в свободното време, туризмът концентрира силата си върху производството и консумирането на културни различия. Ъри (1990) го формулира като, желание за "природа" и други "култури". Всъщност може да се разглежда като непрестанен опит за превръщането им в стока чрез пакетиране на "същността" им. В действителност обаче, този опит остава малко успешен поради своята мимолетност.

Както обобщава Уеъринг (2001), при пост индустриалните модели на консумиране на масовия туризъм често е бил използван като средство за пакетирането на културите на развиващите се страни в „стоки на различията“. Комерсиално създадената нужда в масовото съзнание се запълва чрез способността на развитите страни да създават монопол върху пазарните сили и вследствие на това да променят общностите на развиващите се нации¹.

Фасъл (1982) описва неестествените страни на този вид туристически опит. Търнър и Аш (1975) го дефинират като "чумата на мародерите". Автори като Мърфи (1985); Крипендорф, (1987); Ъри (1990) също коментират консуматорския му фокус, тъй като "стоките на

¹ Грандел (1987, стр. 374) твърди, че колониалните култури, които са се променили малко в продължение на векове са заплашени от мощните влияния на западната култура, която често съпровожда пристигането на масовия туризъм в развиващия се свят.

различията” се създават посредством пренареждане и тривиализиране на културните церемонии, фестивали, изкуства и занаятчийства, за да се посрещнат нуждите и очакванията на туриста (Уеъринг, 2001). Културата се превръща в продукт, който може да се консумира. Запечатва се от обектива на фотографащите я туристи и бива отнасяна вкъщи като спомен. Влиятелните и състоятелни туристи от своя страна заминават за „екзотични” дестинации, в сравнително по-бедни страни или развиващи се нации¹, като много често нанасят много вреди на екологията, културния живот и икономиката на местните общини

3. Съществуващи туристически практики

Много от претоварените туристически дестинации на развиващите се нации са достигнали предела на пълната разруха и деградация, поради липсата на коренни промени у действащите философии и общото поведение на операторите, както и поради преместване от страна на промоутърите на масов туризъм към откритите в много от развиващи се нации сравнително девствени среди. Според Грийнууд (1989) обаче, тази форма на туризъм създава едно привидно усещане за стабилно положение в развиващите се

страни и дава обещания за напредък на управляващото правителство и просперитет на местните общини, които обещания за съжаление се реализират твърде рядко. Крайният резултат е, че културата се превръща в препакетирана стока, която бива оценена и продадена под формата на бърза храна или руум сървис например, поради факта, че туристическата индустрия неумолимо засилва своята хватка и разширява все по-бързо обхвата си (Грийнууд, 1989, стр. 179).

Някои автори обаче, отстояват тезата, че чрез представянето на туристическите практики в развиващите се страни се случва и глобално преразпределение на доходите. Както например Уаси, в Срисанг, 1991 г., стр. 54 отбелязва, посредством туризма до развиващите се нации достигат финансови средства под формата на чуждестранна валута, която може да се използва, за да се закупят важни съоръжения. От друга страна, Ашър (1985) и Лиа (1993) защитават твърдението, че придобитите приходи и ползи в по-голямата си част се насочват към големите многонационални компании, от които идват тур операторите. Пример за това дава Траск, 1991 г., който отбелязва, че когато една многонационална корпорация притежава авиолиния, туристическите автобуси, хотелския ресторант и съоръженията за отдих, то печалбите се връщат към многонационалната страна “майка” и само малка част от приходите остават в страната, която е туристическа дестинация.

Упражнявайки контрол върху ресурсите на туристическите страни, многонационалните организации придобиват властта и средствата да управляват туристическата индустрия в глобален мащаб. Стоките и услугите, които се търсят от туриста главно се внасят и по този начин допълнително намаляват възможностите за печалба за местните общини. Значимите управленчески позиции се поверяват на чуждестранни мениджъри, като по този начин се

¹ “Развиваща се нация” се използва в контекста на настоящата статия като синоним на употребата на “Третия свят”. Развиващи се нации (вж. Sachs, 1995 изостаналост) се възприемат главно като онези нации с много малко политическа или икономическа сила в световната система, и в рамките на която болшинството от обностите имат малко финансови или други средства, за да задоволят много повече от основните си човешки нужди. Тези нации могат да се разглеждат като маргинализирани или обезсилени от/или периферни на системата от интернационални връзки, в които участват богатите, индустриализирани, западни нации на света. Това е, чрез признаването на техния обезсилен статус. Много приемни общности, по-специално колониалните такива, могат да бъдат видяни със статут на развиваща се страна.

ограничават, както възможностите на местните хора за кариера, така и достъпа им до собствените им ресурси. Хонг (1985 г., стр. 25) доразвива негативните аспекти от тези практики, като подчертава обстоятелството, че международният туризъм изисква големи инвестиции, с които развиващите се страни могат да се справят единствено чрез големи и непосилни заеми за финансирането на проекти, от които биха получавали малки реални ползи. Ашър (1985); Лиа (1988, 1993) също описват привидно атрактивни предложения от корпорации като "Holiday Inn" и "Club Med", но подчертават, че те отново не носят печалби на общините домакини.

Съпротивите срещу чуждите многонационални организации, контролиращи търговията в туризма във всичките му измерения, са рядкост, а успеваемостта им малка. Така, дори формиращите се местни лобистки групи в резултат на масовия туризъм се оказват слабо ефикасни. Една от причините за това е, че съществуващите закони в страните домакини са често пъти безсилни, за да се справят с така проектираната форма на туризъм и не могат да поставят местните интереси като водещи.

Световната практика дава много примери за това как предприемачи са успели да се възползват от липсата на закони или от слабите такива. Хонг (1985 г., стр. 21) дава пример за това като описва, че в Коста Рика чуждестранните инвеститори в туристическите хотели могат да се възползват от освобождаване от данъци. Така например вносът на всички строителни материали и оборудване е без мита, а започването на бизнес дава правото за получаване на парична помощ. По този начин предприемачите се оказват бенефициенти, докато местното население няма нито стимулът, нито финансовата възможност да инвестират в собствен бизнес.

Обсъжданата литература налага следните изводи. Предприятията дават една често неправилна насока на

развитие на туризма в развиващите се страни, като не обръщат внимание на начините, по които влияят на местните общини чрез своите практики. Пример за това е превръщането на културата в стока като единствената цел е тя да послужи за тяхна печалба без да се отдаде необходимото внимание на местната общност и нейната култура. Това предопределя и изместването на местните общности от туристическото развитие. От друга страна обаче, културното опазване и опазването на околната среда се оказва непосилно и поради липсата на достатъчно знание и ресурси у развиващите се страни, за да се справят сами с опазването на тяхната страна, като туристическо място или място за отдих за тях самите или за посещаващите го туристи. Туристическите оператори от своя страна виждат туризма като средство за отдих, даващо на почиващите необходимата им самостоятелност и освобождаващо ги от отговорностите в дома и на работното място. В политико-икономически аспект Кларк и Кричър (1985 г., стр. 16) го определят като избор от страна на туриста в ролята му на потребител, изправен пред конкуриращи се марки на стоки за отдих.

Ето защо е важно да се повдигне въпросът дали практиките на алтернативен туризъм могат законно да обединят нравите на дадено общество, като тези практики се различават от формите на туризъм, описани по-горе. Необходимо е да се разпознаят алтернативи и идеите на туризма, ръководен единствено от пазарни интереси, и да се осигурят форми на опит в туризма с коренно различни цели и резултати. Такива биха могли да бъдат алтернативната инфраструктура и механизмите за ценообразуване, повишеното участие на обществото и по-леките форми на влияние на чуждестранните инвеститори и оператори. Именно в този смисъл настоящата статия има за цел да наложи доброволческия туризъм.

Индивидуалните предубеждения относно дестинациите за пътуване се базират на информацията, използвана за реклама, която съществува в множество медии като телевизионната или печатната реклама под формата на брошури. Взаимодействията с хора, занимаващи се с доброволчески програми обаче, са в основата на организации, които попадат в контекста на доброволческия туризъм. Ето защо и в двата случая, социално изградените и културно-детерминирани възприятия за "разликата", съответстващи на определени социални поприща, са споделени, чрез приемането на представителни форми. Както Ъри посочва: "Техните разговори, концентрирани върху Запада, техните камери с широки обективи конструират останалата част от света за нас" като целят да дадът пример за това как "консумирането на културните различия е социално организирано и систематизирано" (Ъри, 1990 г., стр. 1). Така, това което се портретизира като привидно естествено е конструирано по време на исторически и съвременни процеси, чрез сложна система на масмедийно и социално взаимодействие. И когато този процес се доминира от оператори, фокусирани върху обемни продажби, както е в случаят с масовия туризъм, то тогава може да има дистанциране на туриста от реалността на посещението, по-специално посещения в развиващите се страни, за които те разполагат с много малко информация.

Повече индиректно предаване на информация чрез различните форми на масмедията се постига тогава, когато става въпрос за по-голям брой туристи. В случаят на масовия туризъм, етичният кодекс на туриста би могъл да се изпрати на потенциалните туристи, за да се осигури по-доброто запознаване с проблемните въпроси, касаещи планираната дестинация за пътуване (вж. Уайлър и Джонсън, 1991 г., стр. 125) и това може да се оцени като се използват макро-социални методологични подходи, които се фокусират върху медиите и

информационните технологии. При доброволческия туризъм и свързаните организации често ставаме свидетели на това информацията да се предава чрез директен контакт и така разбирането на социалното общуване, по-специално микросоциалните елементи на опита, могат да осигурят информация, която да помогне за разбирането на стойността на директното общуване.

Разбирането на туризма е съпътствано с промени. Например някои общности са осъзнали, че туризмът има негативно влияние (Сантоса, 1985 г.) и активно се противопоставят на масовия туризъм. Социалното общуване, което възниква между общностите и туриста може да придобие своята реалност в следствие на развиването и прилагането на алтернативните форми на туризъм. Ако практиките на алтернативен туризъм се приемат и те започнат да влияят на избора на пътуващия, който е в съответствие с информацията, получена от общностите, също е налице промяна. Например при доброволческия туризъм, завърналият се участник (турист), който е прекарал време в някоя от тези общности, може да разкаже на някой, който е заинтересован да получи информация за доброволчество (което е най-често случаят за доброволческите организации). Предаването на информация се постига и е по-директно отколкото чрез брошура, като внушението и влиянието са предадени по по-дълбок начин.

В това отношение бе открито, че Аборигените като местни общности усещат, че директното общуване с туриста може да се превърне в мощно средство, което да им позволи да направят възможно препредаването на тяхната култура, политически мотивации, цели и проблеми на по-широката общност. Бейтс и Уитър посочват, че:

"Именно туристът е този, който активно търси Аборигените, местата и предметите. Те са нашата най-голяма публика. Презокеанските туристи могат

да приложат международен натиск, а австралийските туристи могат да осигурят вътрешно политическа подкрепа..... Туристическата индустрия, която понастоящем експлоатира нашата култура, е голям бизнес. От огромно значение е, че ние имаме някакво влияние над тази индустрия особено в националните паркове. Трябва да работим за това да имаме истински контрол над нашите свещени места и да имаме право на мнение по отношение на информацията, която се разпространява за нас.”

(Бейтс и Уитър, 1992 г., стр. 29)

В началото на 1980 г., е било прието понятието комуникиране чрез директен контакт, който създава промяна. Тогава, Световният Съвет на Църквите приема становището, че алтернативните начини на пътуване са необходими, за да се върне туризмът при хората, защото единствено по този начин опитът от пътуването би могъл да обогати всички.

Настоящата статия разглежда алтернативни туристически практики в контекста на по-широките обсъждания на култура и общество, като защитава тезата, че алтернативният туризъм може да бъде определен по най-добър начин от практиките на алтернативния турист. Бяха изследвани някои от финните разлики, които съществуват между идеите, присъщи за масовия туризъм и тези, **отличаващи се** за алтернативните форми на туризъм, като доброволчески туризъм например.

4. Перспективи за развитие.

Възможно е осигуряване на практики на алтернативен туризъм, които се

основават на идеологии, които претендират да се различават от идеологиите, присъщи за масовия туризъм. В основата им стоят идеологиите, предоставени от индустрията на консуматорския капитализъм, действащ в света. В зависимост от социалните, природните и икономическите фактори, алтернативите имат ресурса да предложат по-широк кръг от опции, които самата индустрия и обществото като цяло да изследват и да подкрепят. Това е възможно да се случи под формата на алтернативна инфраструктура и ценови механизми, като по този начин ще се достигне до увеличено включване на общността или видовете туризъм, оказващи по-слабо влияние и така да предложат нови насоки на туризъм.

Изследването на практиките на туристическата индустрия за превръщане в стока илюстрираха как осигуряването на практики на алтернативен туризъм могат да постигнат реална промяна в тази индустрия особено с мощните връзки, които съществуват в модерния масов туризъм и надигащото се съпротивление срещу тези практики. Алтернативния туризъм не е само част или подгрупа на масовия туризъм, при който туристическите оператори използват някои от етикетите на алтернативния туризъм, напр. екотуризм, за да наложат на пазара традиционни търговци. Фокусът на символичните значения и стойности, които се свързват с алтернативния туризъм, показва, че алтернативния туризъм може да се разграничи от масовия туризъм, чрез такива организации като “Contours”, “Community Aid Abroad”, “ECTWT” и “YCI”.

Използвана литература:

1. Altman, J.C., *The Economic Impact of Tourism on the Warmun (Turkey Creek), Community, East Kimberley*, East Kimberley Impact Assessment Project: Working Paper No.19. CRES, ANU, AIAS, UWA, ASSA, Canberra, 1987;
2. Ascher, F., *Tourism, Transnational Corporations and Cultural Identity*, UNESCO, France, 1985;
3. Bates, B. and Witter, D., Cultural tourism at Mutawintji – and beyond, In: Birckhead, J., de Lacy, T. and Smith, L. (eds) *Aboriginal Involvement in Parks and Protected Areas* Australian Institute of Aboriginal and Torres Strait Islander Studies Report Series, Aboriginal Studies Press, Canberra, pp. 29, 1992;

4. Butler, R.W., Tourism, environment and sustainable development, *Environmental Conservation*, 1991;
5. Cater, E., Tourism in the least developed countries. *Annals of Tourism Research* 14, pp. 202-206, 1987;
6. Cater, E. and Lowman, G. (eds) *Ecotourism a Sustainable Option?* John Wiley and Sons, Chichester, UK, 1994;
7. Clark, J. and Critcher, C., *The Devil Makes Work: Leisure in Capitalist Britain*, MacMillan, London, pp. 16, 1985;
8. Crandell, L., The social impact of tourism on developing regions and its management, In: Ritchie, J. and Goeldner, C.R. (eds) *Travel, Tourism and Hospitality Research*, John Wiley and Sons, New York, pp. 374, 1987;
9. Dowden, R., Eco-missionaries preach the new gospel in Africa, *Independent* June 3, 1992;
10. Fussell, P., *Abroad: British Literary Travelling Between the Wars*, Oxford University Press, New York, 1982;
11. Greenwood, D.J., Culture by the pound: an anthropological perspective on tourism as cultural commoditization, In Smith, V.L., (ed.) *Hosts and Guests: the Anthropology of Tourism*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1989;
12. Holden, P., (ed.) *Alternative Tourism: Report on the Workshop on Alternative Tourism with a Focus on Asia*, Ecumenical Coalition on Third World Tourism, Bangkok, 1984;
13. Hardin, G., Tragedy of the commons, *Science* 162, 1243-1248, 1968;
14. Hong, E., See the world while it lasts, In: *The Social and Environmental Impact of Tourism with Special Reference to Malaysia*, Consumers Association of Penang, Malaysia, pp. 21-25, 1985;
15. Krippendorf, J., *The Holiday Makers*, Heinemann, London, 1987;
16. Lea, J.P., *Tourism and Development in the Third World*, Routledge, London, 1988
17. Lea, J.P., Tourism development ethics in the third world, *Annals of Tourism Research* 20, 701-715, 1988
18. Murphy, P., *Tourism: a Community Approach*, Methuen, London, 1985;
19. Sachs, W., *The Development Dictionary*, Zed Books, London, 1995;
20. Santosa, A., The swastika spins ever faster, *Contours* 6, pp. 2-8, 1985;
21. Srisang, K., Alternative to tourism, *Contours* 5, pp. 54, 1991;
22. Stear, L., Buckley, G. and Stankey, G., Constructing a meaningful concept of the tourism industry: some problems and implications for research and policy, In: Faulkner, B. and Fagence, M. (eds) *Frontiers in Australian Tourism: the Search for New Perspectives in Policy Development and Research*, Bureau of Tourism Research, Canberra, pp.4-6, 1988;
23. Trask, H.K., The lovely hula hands: corporate tourism and the prostitution of Hawaiian culture, *Contours* 5, pp. 18-24, 1991;
24. Turner, L., and Ash, J., *The Golden Hordes: International Tourism and the Pleasure Periphery*, Constable, London, 1975;
25. United Nations Department of Economic and Social Affairs, *Service by Youth*, United Nations, New York, pp.34, 1975;
26. Urry, J., *The Tourist Gaze: Leisure and Travel in Contemporary Societies*, Sage, London, 1990;
27. Weiler, B., and Johnson, T., Nature based tour operators. Are they environmentally friendly or are they faking it? In Stanton, J., (ed) *The Processing of the Benefits and Costs of Tourism: Proceedings of a National Tourism Research Conference*, Marie Resort, Nelson Bay, 3-4 October, University of Newcastle, Newcastle, pp.115-126, 1991;
28. Whelan, T., (ed.) *Nature Tourism – Managing for the Environment*, Island Press, Washington, DC, 1991.
29. Wearing, S., *Volunteer Tourism Experiences that Make a Difference*, CABI Publishing, 2001.

НОВИ КНИГИ

Джоузеф Стиглиц

Свободно падане. Америка, свободните пазари, кризата и виновните за нея, С., ИнфоДАР, 2010, 518 с.

Авторът е носител на Нобелова награда за икономика. Главен икономист и вицепрезидент на Световната банка. Преподавател в Оксфорд, Кеймбридж, Йейел, Принстън, Станфорд.

Книгата е посветена на сблъсъка на идеи, на идеите, които доведоха до политика, която предизвика кризата и за уроците, които трябва да извлечем от нея - пише авторът още в предговора, като отбелязва, че съществуват много видове пазарна икономика, които продължават ожесточеното си съревнование. Стиглиц отбелязва, че „когато през 2008 г. световната икономика премина в състояние на свободно падане, същото се случи и с възгледите ни”. Съдържанието на проблематиката е представено в десет глави, а именно: ключът към кризата, свободното падане и последиците от него, неправилен отговор, измамата с ипотеките, големият американски обир, триумфът на алчността над разума, новият капиталистически ред, от всеобщо възстановяване към световен просперитет, да реформираме икономиката, към едно ново общество. Книгата съдържа богата фактология представена в самостоятелни бележки с обем повече от 100 с. Съдържанието на всяка глава е наситено с подзаглавия на обсъжданите проблеми. Стилът на автора е ясен, точен с богат език.

Величко Петров

Красимира Славева

Икономическа статистика, АБАГАР, В. Търново, 2010, 464 с.

По своето съдържание учебникът е полезен не само за студентите от специалност „Статистика и иконометрия”, но представлява интерес за студентите от всички икономически направления, а също за специалистите от сферата на бизнеса и управлението. По-специално детайлно е разгледана системата от статистически показатели, групировки, класификации и номенклатури. Вниманието е отделено на възникването и развитието на икономическата статистика в света и в България и на връзките на икономическата статистика с общата теория на статистиката, със статистиката на отраслите, с общата икономическа теория и икономическите науки – теорията на управлението, моделирането и управлението на макроикономически системи, социологията на икономиката, регионалната икономика, международните икономически отношения, планирането и др. Връзката между икономическите науки е сложна, тъй като се изразява във взаимстване и проникване на методологии за изучаване на икономиката. Икономическата статистика предоставя информационното осигуряване на икономическите науки с обобщени данни за масовите икономически явления и процеси в националната икономика. Последователно в 12 глави се разглеждат следните статистически изучавания: на населението и работната сила; системата на националните сметки; националното богатство; брутната продукция; брутния вътрешен продукт; икономическия растеж; цените и инфлацията; труда (работно време, производителност на труда, заплащане); разходите; търговията и финансите. Всяка глава съдържа: препоръчителна допълнителна литература; основни понятия, изрази и показатели; въпроси и задачи; резюме на темата.

Приложна информатика и статистика – съвременни подходи и методи.
Сборник доклади на Международна научна конференция 25-26 септември, 2009 г.
Равда, С., УИ „Стопанство”, 2010, 281 с.

В сборника са представени 54 доклада съответно в секция „Информационни системи и телекомуникационни технологии в бизнеса” - 33 и в секция „Приложна информатика и статистика - съвременни подходи и методи” – 21 доклада. Участват автори от УНСС, СА „Д. Ценов” – Свищов, БАН, Икономически университет – Варна, Софийски университет, ЮЗУ – Благоевград. Докладите с богатата си проблематика представляват интерес за всички заети в сферата на статистиката и информатиката.

Красимира Славова

Оценъчен подход за влиянието на външната търговия върху националната икономика, СА „Д. А. Ценов”, Свищов, 2010, 159 с.

Монографията е емпирично изследване, обхващащо периода 1992 – 2009 г. Чрез статистически методи за анализ се разкриват и измерват структурните промени в износа и вноса и се оценява влиянието на външната търговия върху националната икономика. Съдържанието е структурирано в три глави: Статистика на външната търговия в България – възникване, развитие и съвременна организация; Структура на външната търговия – състояние и динамика; Факторни влияния на външната търговия върху националната икономика, където е представено влиянието на икономическия растеж, платежния баланс и степен на отвореност на икономиката.

**ГОДИШНО СЪДЪРЖАНИЕ НА
СП. „ИКОНОМИКА И УПРАВЛЕНИЕ” – 2010 Г.:**

Автор и заглавие	№	Стр.
АЛТЪНТАШ, Н., А. ОСМАН КАРАБАБА, ЧЕНГИЗ ДЕМИР, НУРАЙ АЛТЪНТАШ ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ НА ЗДРАВЕОПАЗВАНЕТО И БЕЗОПАСНОСТТА НА РАБОТНОТО МЯСТО С ПАРАЗИТНИ АГЕНТИ ВЪВ ВЕТЕРИНАРНАТА И ХУМАННА МЕДИЦИНА	4	75
БЕЛОВА, Г. НЯКОИ ПРОБЛЕМИ ВЪВ ВРЪЗКА СЪС ЗАЩИТАТА НА ЛИЧНИТЕ ДАННИ В ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ	3	12
БЕНКОВА, К., Б. ГЪОШЕВ БИЗНЕС ЕТИКАТА КАТО ПРИЛОЖНА ЕТИКА	1	2
БРАТОВЕВА, Л. ОБОБЩЕНИ СРАВНИТЕЛНО ИЗСЛЕДВАНЕ И АНАЛИЗ НА КРИТИЧНИТЕ ФАКТОРИ ЗА УСПЕХ С ОГЛЕД СЪОТВЕТСТВИЕТО МЕЖДУ КВАЛИФИКАЦИОННИТЕ ИЗИСКВАНИЯ И ПРЕДОСТАВЯНЕТО НА ОБУЧЕНИЕ В СЕКТОРА НА ТУРИЗМА	1	118
ВАСИЛЕВ, В. ИЗПОЛЗВАНЕ НА АУТСОРСИНГ В УПРАВЛЕНИЕТО НА ЧОВЕШКИТЕ РЕСУРСИ В ПУБЛИЧНАТА АДМИНИСТРАЦИЯ	1	25
ГЕОРГИЕВ, Г., М. ВАСИЛЕВА ОПАЗВАНЕ НА ФЛОРИСТИЧНОТО РАЗНООБРАЗИЕ НА БЪЛГАРИЯ КАТО ЕЛЕМЕНТ НА КОНЦЕПЦИЯТА ЗА РАЗВИТИЕ НА УСТОЙЧИВ И АЛТЕРНАТИВЕН ТУРИЗЪМ	1	74
ГЕОРГИЕВ, Г., Й. ВАСИЛЕВА НЯКОИ ПРЕДПОСТАВКИ ЗА РАЗВИТИЕТО НА УСТОЙЧИВ КУЛТУРЕН ТУРИЗЪМ В СТРАНИТЕ ОТ ЮГОИЗТОЧНА ЕВРОПА	1	99
ГЕОРГИЕВ, Г., М. ВАСИЛЕВА НЯКОИ ПРОБЛЕМИ ПРИ РЕКРЕАЦИОННОТО ИЗПОЛЗВАНЕ НА НАЦИОНАЛНИТЕ ПАРКОВЕ В БЪЛГАРИЯ	2	93
ГЕОРГИЕВ, Г., М. ВАСИЛЕВА ЕВРОПЕЙСКАТА МРЕЖА ОТ ЗАЩИТЕНИ ТЕРИТОРИИ ПАН ПАРКС И РАЗВИТИЕТО НА ТУРИЗМА	3	83
ГЕОРГИЕВА, И. ИНТЕГРАЦИЯТА В ИНДУСТРИАЛНИТЕ СИСТЕМИ, БАЗИРАНА НА ИНТЕРНЕТ ТЕХНОЛОГИИТЕ	3	65
ГЕРАСИМЧУК, В. ОРГАНИЗАЦИЯ И УПРАВЛЕНИЕ НА ИНОВАЦИОННОТО РАЗВИТИЕ В УСЛОВИЯТА НА ГЛОБАЛИЗАЦИОННИ ТРАНСФОРМАЦИИ	2	78
ДЕМИР, Н., Х. СИМАЙ КАРААЛП ОБЩЕСТВЕНОТО МНЕНИЕ НА ГЕРМАНИЯ ЗА ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ	3	42
ЗОТО, С., ДЕЙСТВИТЕЛНА ОЦЕНКА НА ПОТЕНЦИАЛА ЗА РАЗВИТИЕ В РЕГИОН ПРЕСПА	1	60
ИВАНОВА, Л. СЪВРЕМЕННИ ТЕНДЕНЦИИ В РЕСТОРАНТЪОРСКОТО ХРАНЕ	4	86
КАРАЩРАНОВА, Е., И. АТАНАСОВА МОДЕЛ ЗА ПРИЛАГАНЕ НА ЗАВИСИМОСТТА МЕЖДУ СЛУЧАЙНИТЕ СЪБИТИЯ В БАЗИТЕ ОТ ЗНАНИЯ	1	17
КИРИЛОВ, К. ДОБРОВОЛЧЕСКИ ТУРИЗЪМ И ТУРИСТИЧЕСКА ИНДУСТРИЯ	4	108
КИРИЧИ, Е., ИЛИР СОСОЛИ РАЗВИТИЕ НА ТУРИСТИЧЕСКИЯ ПРОДУКТ ЗА РЕГИОНА НА КОРЧА	4	91
КИРОВ, С. ИЗСЛЕДВАНЕ ПАЗАРА НА АВТОБУСНИЯ ТУРИЗЪМ	2	111
КЮРОВА, В. ВЛИЯНИЕ НА СЕЗОННИЯ ФАКТОР ВЪРХУ РЕАЛИЗИРАНИТЕ НОЩУВКИ ОТ ХОТЕЛИЕРСКИЯ БИЗНЕС	4	100
МАРИН, Н. ИКОНОМИЧЕСКАТА И ПАРИЧНА ПОЛИТИКА СЛЕД ДОГОВОРА ОТ ЛИСАБОН	1	9

МАРИН, Н. ВЛИЯНИЕ НА НОВАТА ПРАВОСУБЕКТНОСТ НА ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ ВЪРХУ НЕГОВАТА ПРАВНА СИСТЕМА	3	33
МАРИНОВ, А. ПРОБЛЕМИ НА БЪЛГАРСКАТА ИКОНОМИКА ПОД ВЛИЯНИЕ НА СВЕТОВНАТА ИКОНОМИЧЕСКА КРИЗА В ПЕРИОДА 2009 - 2010 ГОДИНА	2	20
МУСОВ, В. НЯКОИ ПРОБЛЕМИ И ОСОБЕНОСТИ В СФЕРАТА НА ЗДРАВЕОПАЗВАНЕТО В БЪЛГАРИЯ	3	103
НАЙДЕНОВА, П., Г. МИХОВА ДЕМОГРАФСКОТО ОСТАРЯВАНЕ – ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВО НА НОВОТО СТОЛЕТИЕ	3	2
НИКОЛОВ, Ч. ДЪЛБОЧИНАТА НА НАСТОЯЩАТА БЪЛГАРСКА КРИЗА БЕ ПРЕДВАРИТЕЛНО ПРОГРАМИРАНА	2	15
ПАРУШЕВА, Т. ДВИЖЕЩИ СИЛИ НА ГОЛБАЛИЗАЦИЯТА В ТУРИЗМА	1	67
ПАРУШЕВА, Т. НОВИТЕ ТЕХНОЛОГИИ В ГЛОБАЛНИЯ ТУРИЗЪМ	2	88
ПАРУШЕВА, Т. НОВИ СТРАТЕГИИ ЗА ХОТЕЛСКИ МЕНИДЖМЪНТ	3	75
ПАСКАЛЕВА, У. ИЗМЕРВАНЕ И АВТОМАТИЗАЦИЯ	2	62
ПОПОВИЧ, А., М. СТОЯНОВИЧ ОСИГУРЯВАНЕ КАЧЕСТВОТО НА ТУРИСТИЧЕСКИЯ ПРОДУКТ	2	124
ПЪЧЕВ, П. РАЗВИТИЕ НА ОДИТА В БЪЛГАРИЯ	2	45
ПЪОГЕЛЕР, Ф., БЪОРН ПААПЕ, ИВОНА КИЕРЕТА ОБЕДИНЕНИЕТО НА ЕВРОПА КАТО УЧЕБЕН ПРОЦЕС	4	2
РАЙКОВ, Ж. ЕВРОПЕЙСКИЯТ БЮДЖЕТ И МЕХАНИЗМА НА ЗАЩИТА ФИНАНСОВИТЕ ИНТЕРЕСИ НА ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ	4	11
РУСЕВ, П. ЗА ПО-ЕФЕКТИВНО УПРАВЛЕНИЕ НА ПУБЛИЧНИТЕ ПРОЕКТИ	4	33
СЛАВЕВА, К. СТАТИСТИЧЕСКО ИЗСЛЕДВАНЕ НА ПРОМЕНИТЕ В ЕКСПОРТНАТА СТРУКТУРА НА БЪЛГАРИЯ ЗА ПЕРИОДА 1992-2009 ГОДИНА	2	52
СТАНКОВА, М. PR СТРАТЕГИЯТА – ВАЖЕН АСПЕКТ НА АНТИКРИЗИСНОТО ПОВЕДЕНИЕ НА ТУРИСТИЧЕСКОТО ПРЕДПРИЯТИЕ	1	88
СТОИЛОВА, Д., П. ДИМИТРОВ СЪЗДАВАНЕ НА ВЪЗОБНОВЯЕМО ДЕПО ОТ ЗНАНИЯ ЗА ИКОНОМИКАТА НА ЗДРАВЕОПАЗВАНЕТО И БЕЗОПАСНОСТТА НА РАБОТНОТО МЯСТО – ПРЕДСТАВЯНЕ НА ТЕКУЩИТЕ ПОСТИЖЕНИЯ НА ПРОЕКТ С АКРОНИМ „ROWER”	4	50
СТОИЛОВА, Д. ИКОНОМИЧЕСКИ АСПЕКТИ НА ЗДРАВЕОПАЗВАНЕТО И БЕЗОПАСНОСТТА НА РАБОТНОТО МЯСТО В БЪЛГАРИЯ: ПОСТИЖЕНИЯ, ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА, РЕФОРМИ	4	61
СТОЯНОВ, В. ПОВЕЧЕ ПАЗАР ПО-МАЛКО ДУХОВНОСТ	2	33
ТРИФОНОВА, Ж. МАРКЕТИНГ МИКС В БИЗНЕС ТУРИЗМА	1	131
ТРИФОНОВА, Ж. СЪВРЕМЕННИ ТЕХНОЛОГИИ В БИЗНЕС ТУРИЗМА	3	97
УШЕВА, М. УСПЕШНИЯТ РЪКОВОДИТЕЛ НА ХХІ ВЕК	1	33
УШЕВА, М. КОНЦЕПЦИЯТА „УПРАВЛЕНИЕ НА ТАЛАНТА”	4	41
ФИЛИПОВА, М. СИСТЕМА ЗА ВЗЕМАНЕ НА РЕШЕНИЕ	4	20
ЦАРЕВСКИ, Н. РОЛЯТА НА ЗЛАТОТО НА МЕЖДУНАРОДНИТЕ ВАЛУТНИ ПАЗАРИ	2	2
ШЕМЯТКИНА, Л. РУСКАТА РЕАЛИЗАЦИЯ НА ОПИТА НА КОМПЕТЕНТНИТЕ В ПРОГРАМИТЕ ЗА ОБУЧЕНИЕ НА МЕНИДЖЪРИ	2	68

**ANNUAL CONTENTS OF
THE “ECONOMICS AND MANAGEMENT” JOURNAL – 2010:**

Author and Title	Issue	Page
ALTINTAS, N., ALI OSMAN KARABABA, CENGİZ DEMİR, NURAY ALTINTAS OCCUPATIONAL HEALTH AND SAFETY WORKING WITH PARASITIC AGENTS IN ANIMAL AND HUMAN MEDICINE	4	75
BELOVA, G. PROBLEMS RELATED TO THE PERSONAL DATA PROTECTION IN THE EUROPEAN UNION	3	12
BENKOVA, K., B. GYOSHEV BUSINESS ETHICS AS APPLIED ETHICS	1	2
BRATOEVA, L. SUMMARIZED COMPARATIVE STUDY & ANALYSIS ON THE SUCCESS FACTORS FOR MATCHING BETWEEN QUALIFICATION DEMANDS AND TRAINING PROVISION IN THE SECTOR OF TOURISM	1	118
DEMİR, N., H. SIMAY KARAALP PUBLIC OPINION OF GERMANY ABOUT EUROPEAN UNION	3	42
FILİPOVA, M. DECISION MAKING SYSTEM	4	20
GEORGİEV, G., M. VASİLEVA P RESERVATION OF THE FLORISTIC BIODIVERSITY IN BULGARIA AS AN INTEGRAL PART OF THE CONCEPT OF SUSTAINABLE AND ALTERNATIVE TOURISM DEVELOPMENT	1	74
GEORGİEV, G., Y. VASİLEVA SOME PREREQUISITES FOR THE DEVELOPMENT OF SUSTAINABLE CULTURAL TOURISM IN THE COUNTRIES OF SOUTHEAST EUROPE	1	99
GEORGİEV, G., M. VASİLEVA PROBLEMS IN RECREATIONAL USE OF THE NATIONAL PARKS IN BULGARIA	2	93
GEORGİEV, G., M. VASİLEVA PAN PARKS - THE INTERNATIONAL NETWORK OF PROTECTED AREAS AND TOURISM DEVELOPMENT	3	83
GEORGİEVA, I. INTEGRATION IN INDUSTRIAL SYSTEMS BASED ON THE INTERNET TECHNOLOGIES	3	65
GERASIMCHUK, V. ORGANIZATION AND MANAGEMENT OF INNOVATION DEVELOPMENT IN CONDITIONS OF GLOBALIZATION TRANSFORMATIONS	2	78
IVANOVA, L. CURRENT TRENDS IN RESTAURANT NUTRITION	4	86
KARASHTRANOVA, E., I. ATANASOVA A MODEL FOR IMPLEMENTATION OF THE DEPENDENCE BETWEEN RANDOM EVENTS IN KNOWLEDGE BASES	1	17
KIRILOV, K. VOLUNTEER TOURISM AND TOURISM INDUSTRY	4	108
KIROV, S. A RESEARCH ON THE MARKET OF BUS TOURISM	2	111
KYUROVA, V. INFLUENCE OF SEASONAL FACTOR ON THE DEVELOPMENT OF HOTEL BUSINESS	4	100
MARIN, N. ECONOMIC AND MONETARY POLICY AFTER THE LISBON TREATY	1	9
MARIN, N. THE INFLUENCE OF THE EU'S NEW LEGAL PERSONALITY ON ITS LEGAL SYSTEM	3	33
MARINOV, A. BULGARIAN ECONOMY: PROBLEMS UNDER GLOBAL ECONOMIC CRISIS IMPACTIN 2009 – 2010	2	20
MUSOV, V. SOME CHARACTERISTICS AND PROBLEMS IN HEALTH CARE IN BULGARIA	3	103
NAIDENOVA, P., G. MIHOVA POPULATION AGEING – THE CHALLENGE OF THE NEW CENTURY	3	2
NIKOLOV, C. THE DEPTH OF THE PRESENT BULGARIAN CRISIS WAS	2	15

PRELIMINARY PROGRAMMED		
PARUSHEVA, T. TOURISM GLOBALISATION DRIVING FORCES	1	67
PARUSHEVA, T. NEW TECHNOLOGIES IN THE GLOBAL TOURISM	2	88
PARUSHEVA, T. NEW STRATEGIES FOR HOTEL MANAGEMENT	3	75
PASKALEVA, U. MEASUREMENT AND AUTOMATION	2	62
PATCHEV, P. DEVELOPMENT OF AUDIT IN BULGARIA	2	45
PÖGGELER, F., BJÖRN PAAPE, IWONA KIERETA THE UNIFICATION OF EUROPE AS A LEARNING PROCESS	4	2
POPOVIĆ, A., M. STANOJEVIĆ ENSURING QUALITY OF TOURIST PRODUCT	2	124
QIRICI, E., I. SOSOLI TOURISM PRODUCT DEVELOPMENT FOR THE KORÇA REGION	4	91
RAIKOV, ZH. THE EUROPEAN BUDGET AND THE MECHANISM FOR PROTECTION EU'S FINANCIAL INTERESTS	4	11
ROUSSEV, P. FOR MORE EFFECTIVE MANAGEMENT OF PRIVATE PUBLIC PARTNERSHIP	4	33
SHEMYATIKHINA, L. RUSSIAN EXPERIENCE REALIZATION OF COMPETENT IN MANAGER TRAINING PROGRAM	2	68
SHISHMANOVA, M. DEVELOPMENT TO A MORE EFFECTIVE REGIONAL POLICY	1	46
SLAVEVA, K. STATISTICAL STUDY OF CHANGES IN EXPORT STRUCTURE OF BULGARIA FOR THE PERIOD 1992-2009	2	52
STANKOVA, M. PR STRATEGIC APPROACH – IMPORTANT ASPECT OF TOURISM COMPANIES' ANTICRISIS BEHAVIOR	1	88
STOILOVA, D. ECONOMIC ASPECTS OF OCCUPATIONAL HEALTH AND SAFETY IN BULGARIA: ACHIEVEMENTS, CHALLENGES AND REFORMS	4	61
STOILOVA, D. P. DIMITROV BUILDING UP OF A KNOWLEDGE REPOSITORY OF OCCUPATIONAL HEALTH AND SAFETY ECONOMICS – PRESENTATION OF THE "ROWER" PROJECT'S ACHIEVEMENTS	4	50
STOYANOV, V. MORE MARKET AND LESS SPIRITUALITY	2	33
TRIFONOVA, J. MARKETING MIX IN BUSINESS TOURISM	1	131
TRIFONOVA, J. CONTEMPORARY TECHNOLOGIES IN BUSINESS TOURISM	3	97
TSAREVSKI, N. THE ROLE OF GOLD IN THE INTERNATIONAL CURRENCY MARKETS	2	2
USHEVA, M. THE SUCCESSFUL LEADER OF XXI CENTURY	1	33
UCHEVA, M. CONCEPT "TALENT MANAGEMENT"	4	41
VASILEV, V. USE OF OUTSOURCING IN THE MANAGEMENT OF HUMAN RESOURCES IN PUBLIC ADMINISTRATION	1	25
ZOTO, S., ACTUAL EVALUATION OF DEVELOPMENT POTENTIALS IN PRESPA REGION	1	60

Списание “Икономика и управление” е издание на Стопанския факултет при ЮЗУ “Неофит Рилски” – Благоевград. То е с периодичност 4 броя годишно. Неговото разпространение се извършва чрез абонамент на адреса на редакцията. Цената на 1 брой е 6 лв.

ИЗИСКВАНИЯ КЪМ АВТОРИТЕ

1. Публикациите да бъдат в обем до 10 страници, включително резюме, илюстративен материал, таблици, фигури и използвана литература.
2. Да се приложат, в превод на английски език заглавието, името/имената на авторите, абстракта и ключовите думи.
3. Фигурите, графиките и таблиците да се представят и като отделни файлове.
4. Списъкът на литературата да съдържа само цитираните в текста източници. В текста да се посочват в скоби името на автора и годината на издаване на цитирания труд, които в литературата да се подреждат по азбучен ред.
5. Да се следва следната примерна структура на статиите: автор (на български и английски език); точно наименование на организацията, в която работи, адрес и телефон; заглавие на български и английски език; абстракт и ключови думи на български и английски език; увод; материал и методи, използвани при разработката; резултати и обсъждане; изводи; литература.
6. Публикациите да се представят хартиен и електронен носител, във формат А 4, шрифт Times New Roman, размер 12 pt, разстояние между редовете 1,5. Да не се прави сричкопренасяне.
7. Качеството на предоставените за публикуване материали е отговорност на авторите.
8. Получените ръкописи не се връщат на авторите.
9. Списание то се издава с финансовата подкрепа на авторите, поради което за публикуването на всяка статия се заплаща сумата от 40 лв.
10. За представяне на актуални публикации и за публикуване на рецензии и отзиви за научни трудове се заплащат 20 лв.

ИКОНОМИКА И УПРАВЛЕНИЕ
научно списание

Изд. Стопански факултет
При ЮЗУ “Неофит Рилски” - Благоевград

Тираж: 150 бр.
Предпечатна подготовка: Лъчезар Гогов

ISSN: 1312-594X

Печат: Документен център “Авангард” - София